



AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

INSTYTUT NAUK HUMANISTYCZNYCH

Mjr dr Jeremiasz ŚLIPIEC

DOWODZENIE SZCZEBŁA STRATEGICZNEGO I OPERACYJNEGO W WOJNIE POLSKO-ROSYJSKIEJ (1919–1920 R.)

~~Biblioteka Główna
Akademii Obrony Narodowej
S/4632
05-004632-001-0~~

WARSZAWA

68972



AKADEMIA OBRONY NARODOWEJ

INSTYTUT NAUK HUMANISTYCZNYCH



Mjr dr Jeremiasz ŚLIPIEC

**DOWODZENIE SZCZEBŁA STRATEGICZNEGO
I OPERACYJNEGO W WOJNIE POLSKO-ROSYJSKIEJ
(1919-1920 R.)**



SPIS TREŚCI

Wstęp	3
<u>Rozdział 1.</u>	
Kierowanie i dowodzenie działaniami wojennymi przez stronę polską.13	
1.1. Ukształtowanie się i organizacja najwyższych organów kierowania Wojskiem Polskim w latach 1918-1920	13
1.2. Wojska liniowe – organizacja i dowodzenie	37
<u>Rozdział 2.</u>	
Kierowanie i dowodzenie działaniami wojennymi przez stronę rosyjską.57	
2.1. Ukształtowanie się i organizacja najwyższych organów kierowania Armią Czerwoną w latach 1917-1920	57
2.2. Wojska liniowe – organizacja i dowodzenie	72
Zakończenie	92
Bibliografia	100
Załączniki	108

Wstęp

Stoczona w latach 1919-1920 wojna polsko-rosyjska stanowi źródło bogatych doświadczeń z zakresu historii sztuki wojennej. Zarówno strona polska, jak i rosyjska wyciągnęły z prowadzonych wówczas działań zbrojnych liczne wnioski, które w późniejszym okresie wywarły znaczący wpływ na rozwój myśli wojskowej i sztuki wojennej obu państw. W oparciu o analizę przebiegu i osiągniętych rezultatów w działaniach zbrojnych lat 1919-1920 opracowano na szczeblu strategicznym doktryny wojenne na podstawie, których wytyczano kierunki rozbudowy i główne cele funkcjonalne dla sił zbrojnych. Następnym etapem wykorzystania doświadczeń wypływających z tej wojny było znaczne uwzględnianie ich przy opracowywaniu regulaminów i programów szkolenia wojsk.

Tworząc własne siły zbrojne, określając ich cele i przeznaczenie dążono do wypracowania najbardziej odpowiedniej struktury operacyjno-taktycznej wojsk, a co za tym idzie i struktury dowodzenia. W odniesieniu do tego drugiego komponentu funkcjonowania sił zbrojnych doświadczenia z omawianej wojny stały się niejako paradygmatem jego konstruowania. Można tutaj zaryzykować stwierdzenie, iż ukształtowane i sprawdzone podczas wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku struktury i sposoby dowodzenia na szczeblu strategicznym i operacyjnym były tylko modyfikowane w późniejszym okresie, ale niezmiennymi pozostawiono ich główne trzony.

Współcześnie pomimo, iż zagadnienia genezy odbudowywania się państwa i Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej w okresie porzbiorowym cieszą się dużym zainteresowaniem historyków wojskowości, to w małym, a wręcz w marginalnym stopniu podejmują oni badania nad kwestiami związanymi z naczelnymi organami dowodzenia ówczesnego Wojska Polskiego. Główny przedmiot badań historyków i wojskowych skoncentrowany jest na wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku, gdzie dokładnej analizie poddawane są zarówno działania zbrojne, jak i zagadnienia polityczne tego starcia zbrojnego. Z tego też względu mało zrozumiałym jest fakt, że niejako pomija się, albo wręcz traktuje marginalnie kwestie związane z dowodzeniem w tej wojnie. Stwierdzenie to odnieść można szczególnie do strategicznego i operacyjnego szczebla dowodzenia. Lepiej natomiast opracowane są kwestie dotyczące taktycznej strony tego zagadnienia. Występują one jednak w formie rozproszonej i wkomponowane są w tło ogólnej analizy przebiegu działań zbrojnych.

Wydawać by się mogło, że koncentracja zainteresowań historyków wojskowości wokół całościowego przebiegu wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku odciąga poniekąd uwagę od z pozoru mniej atrakcyjnych problemów i obszarów poznania związanych z przebiegiem tej wojny. Taki stan rzeczy jest jakby przeniesieniem na grunt współczesny sposobów prowadzenia badań realizowanych w okresie międzywojennym, kiedy to również zagadnienia

dowodzenia w polsko-rosyjskim konflikcie zbrojnym traktowane były pobocznie.

Moim zdaniem przyczyn takiego stanu rzeczy należy upatrywać w fakcie, iż analiza systemu dowodzenia, jak i sposobów jego realizacji była zagadnieniem trudnym z uwagi na krótki okres czasu, który upłynął od zakończenia omawianej wojny. Wielu historyków wojskowości podejmujących wówczas badania sprawowało różne funkcje dowódcze, co „uniemożliwiało” im poniekąd dostrzeganie istniejących niedociągnięć. Wychodzili oni również z przekonania, że skoro działania wojenne zakończyły się zwycięsko dla strony polskiej, to przyjęty system dowodzenia był najlepszym z możliwych.

Drugim powodem, dla którego badania zagadnień związanych z dowodzeniem w wojnie polsko-rosyjskiej stawało się mało atrakcyjnym, był całkowity brak dostępu do dokumentów strony przeciwnej i ograniczona znajomość ówczesnych zasad dowodzenia realizowanych w siłach zbrojnych Rosji Radzieckiej. Trochę lepiej sytuacja ta przedstawiała się pod względem opracowań literaturowych strony rosyjskiej. Ukazująca się jednak w Rosji Radzieckiej ówczesna literatura przedmiotu zawierała wiele nieścisłości i zamierzonych przekłamań, które miały niejako przez gloryfikację *leninowskiego systemu dowodzenia* odwrócić uwagę opinii społecznej od przyczyn i rozmiarów poniesionych niepowodzeń w działaniach wojennych. Owe „nieścisłości”, a wręcz przekłamania zniechęcały dodatkowo polskich historyków wojskowości do podejmowania badań nad dowodzeniem – i to najwyższych szczebli – w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku. Z drugiej strony „nieścisłości” te stanowiące wykładnię oficjalnego poglądu państwa radzieckiego uniemożliwiały jego historykom jakiegokolwiek próby innej niż oficjalna oceny.

W miarę upływu czasu od zakończenia wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku sytuacja ta zaczęła ulegać zmianom, co powodowało, że w opracowaniach ogólnych zaczęto wspominać o zagadnieniach dowodzenia w tej wojnie. Niemniej jednak dominowała oficjalna wykładnia, która odpowiednio reglamentowała możliwości „obiektywnej” oceny. Diametralna zmiana w tej kwestii zaczęła następować po roku 1988, kiedy to siedemdziesiąta rocznica odzyskania niepodległości przez Polskę zintensyfikowała proces opisywania wydarzeń politycznych związanych z odrodzeniem się naszej Ojczyzny. Wówczas też, a szczególnie po przemianach społeczno-politycznych roku 1989 zaczęto przywracać właściwe miejsce w historiografii polskiej, a częściowo i rosyjskiej omawianej wojnie.

Pomimo – o czym zasygnalizowałem wyżej – że w ostatnich latach bardzo szybko rozwinęły się badania nad problematyką wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku nadal brak jest kompleksowego opracowania poświęconego w całości li tylko zagadnieniom dowodzenia w tej wojnie. Najpełniej problematyka ta została dotychczas poruszona podczas badań prowadzonych w Akademii Obrony Narodowej w Warszawie.

Badania z tego zakresu, wkomponowane jednak w szersze tło operacyjno-taktycznego przebiegu działań zbrojnych wojny polsko-rosyjskiej prowadził płk prof. Lech Wyszczelski. Rozpowszechnione one zostały w postaci wydawnictw wewnętrznych opracowanych dla potrzeb szkolenia studentów wymienionego ośrodka naukowego oraz szeregu wydawnictw książkowych. Do tej pierwszej grupy (wydawnictw akademickich) zaliczyć możemy: *Sztukę wojenną w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku*¹, a do drugiej monografie bitew: *Kijów 1920*², *Warszawa 1920*³, *Niemen 1920*⁴ oraz najnowszą i najobszerniejszą pracę tegoż autora: *Bitwa na przedpolach Warszawy*⁵.

Zagadnienia te poruszone również zostały bardzo szeroko podczas seminariów doktoranckich prowadzonych przez płk. prof. Henryka Hermanna. Efektem tych badań była opracowana przez mjr. dr. Pawła Żarkowskiego dysertacja doktorska dotycząca polskiej sztuki wojennej w okresie bitwy warszawskiej⁶. Pomimo, iż główny jej wątek badawczy skupiony został na analizie działań manewrowych polskiego Frontu Środkowego w sierpniu 1920 roku, to znaczne miejsce poświęcono w niej całościowemu omówieniu dowodzenia realizowanego przez obydwie strony konfliktu.

Z innych opracowań powstałych w okresie powojennym (po 1945 roku) i dotyczących najwyższych władz Wojska Polskiego w czasie wojny 1919-1920 roku wymienić możemy opracowanie Tadeusza Böhma⁷ i Bolesława Woszczyńskiego⁸. Opracowaniami ogólnymi dotyczącymi problematyki dowodzenia oraz starającymi się ją w pewnym stopniu oceniać są między innymi prace: Jana Rzepeckiego⁹, Piotra Staweckiego¹⁰, Mieczysława Wrzosa¹¹, Jana Orzechowskiego¹², czy autorów anglojęzycznych: J. D. Hittlea¹³ i Normana Daviesa¹⁴.

Jako przydatne okazały się opracowania autorów polskich powstałe w okresie międzywojennym. Podzielić je można na ogólne jak i bezpośrednio dotyczące problematyki dowodzenia, w tym i pozycje teoretyczne obejmujące rozważania nad zasadami organizacji sił zbrojnych i ich organów dowodzenia. Do pierwszej grupy omawianej literatury przedmiotu zaliczyć możemy

¹ Lech Wyszczelski, *Sztuka wojenna w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 r.*, Warszawa (AON) 1994.

² L. Wyszczelski, *Kijów 1920*, Warszawa 1999.

³ L. Wyszczelski, *Warszawa 1920*, Warszawa 1995.

⁴ L. Wyszczelski, *Niemen 1920*, Warszawa 1994.

⁵ L. Wyszczelski, *Bitwa na przedpolach Warszawy*, Warszawa 2000.

⁶ Paweł Żarkowski, *Polska sztuka wojenna w okresie bitwy warszawskiej. Front Środkowy w działaniach manewrowych w sierpniu 1920 roku*, Warszawa 2000.

⁷ Tadeusz Böhm, *Z dziejów naczelnych władz wojskowych II RP*, Warszawa 1994.

⁸ Bolesław Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności*, Warszawa 1972.

⁹ Jan Rzepecki, *Rodowód wojska Drugiej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1998.

¹⁰ Piotr Stawecki [red:], *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, Warszawa 1990.

¹¹ Mieczysław Wrzosek, *Wojsko Polskie i operacje wojenne lat 1918-1921*, Białystok 1988.

¹² Jan Orzechowski, *Dowodzenie i sztaby*, t. 1-4, Warszawa 1974-1986.

¹³ J. D. Hittle, *Sztab wojskowy. Zarys historyczny*, Warszawa 1961.

¹⁴ Norman Davies, *Orzeł Biały – Czerwona gwiazda. Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920*, Kraków 1997.

opracowania: Adama Przybylskiego¹⁵ i Ottona Laskowskiego¹⁶, a do drugiej zaś prace: Romana Starzyńskiego¹⁷, A. Fliderbauma¹⁸ i Jerzego Szydłowskiego¹⁹.

Kolejną grupę opracowań traktujących o omawianej problematyce głównie po stronie rosyjskiej stanowią prace autorów tego kraju. Do opracowań ogólnych z tego zakresu możemy zaliczyć opracowanie zbiorowe pt. *Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968*²⁰, czy pracę Semena W. Lipickija²¹. W tym ostatnim opracowaniu zawarta została dość szczegółowa wykładnia leninowskich zasad dowodzenia i kierowania. Z innych opracowań autorów rosyjskich omawiających działania zbrojne analizowanej wojny, jak i traktujących o realizowanym podczas niej dowodzeniu, jako przydatne okazały się prace dowódców poszczególnych szczebli sił zbrojnych ówczesnej Rosji. Często noszą one charakter wspomnieniowy, bądź rozważań teoretycznych, przez co przypisałem je do tych partii bibliografii niniejszego opracowania. Z prac tych przydatnymi były opracowania: Aleksandra Jegorowa²², Jewgienija Siergiejewa²³ Borysa Szaposznikowa²⁴, czy Michaiła Tuchaczewskiego²⁵.

Z opracowań autorów polskich dotyczących problematyki organizacji Armii Czerwonej w tym i jej struktur dowodzenia przydatną okazała się praca Henryka Lewandowskiego²⁶. Natomiast z literatury wspomnieniowej i pamiętnikarskiej dowódców strony polskiej na szczególną uwagę zasługują opracowania: Józefa Hallera²⁷, Józefa Piłsudskiego²⁸ Stanisława Szeptyckiego²⁹ i Lucjana Żeligowskiego³⁰.

Duża ilość materiałów traktujących o dowodzeniu w wojnie polsko-rosyjskiej znajduje się ponadto w szeregu artykułach opublikowanych w różnych periodykach wojskowych. Artykuły te analizują zarówno aspekty dowodzenia strony polskiej, jak i rosyjskiej. Z szerokiej ich gamy zamieszczonej w bibliografii niniejszego opracowania najbardziej przydatnymi okazały się

¹⁵ Adam Przybylski, *Wojna Polska 1918-1921*, Warszawa 1930.

¹⁶ Otton Laskowski, *Encyklopedia Wojskowa*, t. 1-8, Warszawa 1931-1939.

¹⁷ Roman Starzyński, *Zarys nauki organizacji sił zbrojnych*, Warszawa 1930.

¹⁸ A. Fliderbaum, *Organizacja armii*, Warszawa 1919.

¹⁹ Jerzy Szydłowski, *Polski Sztab Generalny*, Warszawa 1919. (Opracowanie to funkcjonuje jako artykuł w „Bellonie” i jako przedruk tego artykułu w formie książkowej).

²⁰ *Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968*, Warszawa 1970.

²¹ Semen W. Lipickij, *Leninskoje rukowodztwo oboronoj strany. Sozdanie i diejatielnost wyższych organow rukowodztwa oboronoj Sowietskoj respubliki 1917-1920*, Moskwa 1979.

²² Aleksander Jegorow, *Lwow – Warszawa. Wzaimodiejstwie frontow*, Moskwa 1929.

²³ Jewgienij Siergiejew, *Od Dźwiny ku Wiśle*, Warszawa 1925.

²⁴ Borys Szaposznikow, *Na Wisle. K istorii kampanii 1920 g.*, Moskwa 1924, i B. Szaposznikow, *Warszawskaja operacyja. Konspekt*, Moskwa 1933.

²⁵ Michaił Tuchaczewski, *Pisma wybrane*, t. I-II, Warszawa 1966.

²⁶ Henryk Lewandowski, *Zarys organizacji Armii Radzieckiej oraz charakterystyka przeobrażeń działań w wojnie domowej w ZSRR w latach 1918-1920*, Warszawa (ASG) 1961.

²⁷ Józef Haller, *Pamiętniki*, Londyn 1964.

²⁸ Józef Piłsudski, *Rok 1920*; Michaił Tuchaczewski, *Pochód za Wisłę*, Łódź 1989.

²⁹ Stanisław Szeptycki, *Front litewsko-białoruski, 10 marca 1919 – 30 lipca 1920 roku*, Kraków 1925.

³⁰ Lucjan Żeligowski, *Wojna w roku 1920. Wspomnienia i rozważania*, Warszawa 1990.

artykuły autorstwa: Kazimierza Pindela³¹, Władysława Sikorskiego³², Stanisława Starzewskiego³³, Wacława Jędrzejewicza³⁴, Romana Starzyńskiego³⁵, L. Fitowskiego³⁶, czy nie posiadający nazwiska autora artykuł zatytułowany: *Armia bolszewicka*³⁷.

Przeanalizowanie głównych pozycji literatury przedmiotu badań umożliwiło mi dopiero sięgnięcie do dokumentów archiwalnych traktujących o systemie organizacji i sprawowania dowodzenia na szczeblu strategicznym i operacyjnym wojny polsko-rosyjskiej. Co do zawartości zbiorów archiwalnych, to są one znacznie rozproszone i znajdują się w różnych działach tematycznych, głównie w Centralnym Archiwum Wojskowym (CAW) w Warszawie. Najwięcej materiału z interesującej nas problematyki badań zgromadzone jest w zespołach: *Gabinetu Ministra Spraw Wojskowych*, *Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych*, *Sztabu Głównego (Generalnego)* oraz *Dowództw Frontów* i *Dowództw Armii*³⁸. Znajdujące się w nich materiały obejmują rozkazy i zarządzenia, zakresy kompetencyjne, omówienie fragmentów danych działań zbrojnych oraz korespondencję organów władzy państwowej z przedstawicielami najwyższych struktur dowodzenia siłami zbrojnymi.

Drugim polskim ośrodkiem archiwalnym, w którym zostały zgromadzone akta z zakresu interesującej nas problematyki jest Archiwum Akt Nowych (AAN) w Warszawie. Ze znajdujących się tam zespołów archiwalnych na szczególną uwagę zasługują: *Akta gen. Lucjana Żeligowskiego*, czy *Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego*³⁹. Zgromadzone w Archiwum Akt Nowych akta stanowią niejednokrotnie kolejne egzemplarze dokumentów znajdujących się w CAW oraz dotyczą głównie zagadnień kierownictwa politycznego w omawianym okresie.

Podejmując próby analizy i oceny dowodzenia strony rosyjskiej najwłaściwszym wydawałoby się sięgnięcie do akt zgromadzonych w zasobach Ośrodka Przechowywania Zbiorów Historyczno-Dokumentacyjnych Federacji Rosyjskiej w Moskwie (OPZH-D). Niestety udostępnienie zasobów tego ośrodka archiwalnego, a szczególnie dokumentów rosyjskich jest dla polskiego badacza utrudnione. Lukę tę jednak w znacznym stopniu uzupełniają wydane w byłym Związku Radzieckim zbiory dokumentów. Zaliczyć do nich należy:

³¹ Kazimierz Pindel, Najwyższe władze polityczne oraz naczelne władze wojskowe w systemie obronnym II Rzeczypospolitej, [w:] „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej”, Nr 3(124)/185.

³² Władysław Sikorski, Podstawy organizacji naczelnych władz wojskowych w Polsce, [w:] „Bellona”, t. XII/1923, z. 1 i 2.

³³ Stanisław Starzewski, Dowodzenie i administrowanie w wojsku, [w:] „Bellona”, t. V/1922, z. 3.

³⁴ Wacław Jędrzejewicz, Czerwony Sztab Generalny, [w:] „Bellona”, t. IV/1921, z. 12.

³⁵ Roman Starzyński, Nieznane zasady organizacji wojska, [w:] „Bellona”, t. XXIX/1928.

³⁶ L. Fitowski, Organizacja jazdy bolszewickiej, [w:] „Bellona”, t. V/1922, z. 2.

³⁷ Armia bolszewicka, [w:] „Bellona”, t. III/1920, z. 9.

³⁸ Pełen wykaz zespołów archiwalnych znajdujących się w CAW i wykorzystywanych podczas opracowywania niniejszej pracy podany jest w bibliografii.

³⁹ Pełen wykaz zespołów akt AAN znajduje się w bibliografii.

*Diekriety Sowietskoj Własti*⁴⁰, czy dwa zbiory dokumentów szczebla strategicznego i operacyjnego zatytułowane: *Diriektivy Gławnoho Komandowania Krasnoj Armii (1917-1920)*⁴¹ i *Diriektivy Komandowania Frontow Krasnoj Armii (1917-1922 g.)*⁴². Z wydań polskojęzycznych zbiorów dokumentów rosyjskich na uwagę zasługują prace Lenina dotyczące Armii Czerwonej, a szczególnie jego *Korespondencja wojenna 1917-1920*⁴³.

Ze zbiorów opracowanych dokumentów strony polskiej przydatnymi okazały się wydane stosunkowo wcześniej bo w latach dwudziestych ubiegłego stulecia dwa zbiory dokumentów zredagowane przez Kazimierza Kumanieckiego⁴⁴. Bardzo cennym tekstem źródłowym okazał się wielostronicowy (nie zawsze paginowany) *Spis władz wojskowych*⁴⁵. Opracowanie to zostało sporządzone w latach trzydziestych przez zespół autorów ówczesnego archiwum wojskowego. Kolejnym cennym tekstem źródłowym są: *Pisma zbiorowe Józefa Piłsudskiego*⁴⁶. Zgromadzona w nich została znaczna część materiałów wytworzonych przez Naczelnego Wodza Wojska Polskiego. Z innych zbiorów dokumentów, dotyczących głównie kwestii operacyjnych analizowanej wojny przydatnymi okazały się zbiory dokumentów opracowane pod redakcją Marka Tarczyńskiego⁴⁷, czy *Wybór dokumentów i źródeł do bitwy warszawskiej*⁴⁸ zamieszczony na łamach „Wojskowego Przeglądu Historycznego”.

Analiza wymienionych wyżej materiałów źródłowych umożliwiła mi podjęcie pracy nad opracowaniem tematu badawczego zatytułowanego: *Dowodzenie szczebla strategicznego i operacyjnego w wojnie polsko-rosyjskiej (1919-1920 r.)*. Wprawdzie zawarta w zaprezentowanym temacie cezura czasowa obejmuje lata 1919-1920, to jednak z uwagi na fakt, że niektóre struktury organizacyjne organów dowodzenia sił zbrojnych państw stron konfliktu powstały jeszcze przed formalnym jego rozpoczęciem, koniecznością stało się sięgnięcie do początków ich formowania. I tak w przypadku sił zbrojnych Rosji Radzieckiej był to rok 1917, a w odniesieniu do Wojska Polskiego – 1918. Tych okresów wcześniejszych nie sposób było pominąć,

⁴⁰ *Diekriety Sowietskoj Własti*, Moskwa 1957.

⁴¹ *Diriektivy Gławnoho Komandowania Krasnoj Armii (1917-1920)*. Sbornik dokumentow, Moskwa 1969.

⁴² *Diriektivy Komandowania Frontow Krasnoj Armii (1917-1922 g.)*. Sbornik dokumentow w 4-ch tomach, Moskwa 1971-1978.

⁴³ Włodzimierz Lenin, *Korespondencja wojenna 1917-1920*, Warszawa 1958.

⁴⁴ Kazimierz Kumaniecki, *Odbudowa Państwowości Polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924*, Warszawa – Kraków 1924 i K. Kumaniecki, *Zbiór najważniejszych dokumentów do powstania państwa polskiego 1912-1919*, Warszawa 1920.

⁴⁵ *Spis władz wojskowych 1918-1921*, Warszawa 1936.

⁴⁶ Józef Piłsudski, *Pisma zbiorowe*. Wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych, t. 1-10, Warszawa 1989.

⁴⁷ Marek Tarczyński [red:], *Bitwa niemeńska 29. VIII-18. X. 1920. Dokumenty operacyjne*, cz. 1, (29. VIII.-19. IX.), Warszawa 1998, i M. Tarczyński [red:], *Bitwa warszawska 13-28. VIII. 1920. Dokumenty operacyjne*, cz. 1 (13-17. VIII.); cz. 2 (17-28. VIII.0), Warszawa 1995-1996.

⁴⁸ *Wybór dokumentów do bitwy warszawskiej* [w:], „Wojskowy Przegląd Historyczny”, cz. I-IX, z lat 1991-1992 i 1995, oraz *Wybór xródeł do bitwy warszawskiej*, *Relacje* [w:], „Wojskowy Przegląd Historyczny”, cz. VII z 1992.

albowiem wówczas powstały ich ogólne założenia organizacyjne, które z pewnymi modyfikacjami realizowane były w okresach późniejszych.

W miarę pełne ukazanie przebiegu procesu formowania się struktur dowodzenia sił zbrojnych państw stron konfliktu oraz sposobów ich funkcjonowania było możliwe li tylko poprzez ukazanie ich na szerokim tle chronologii organizacyjnej. Taki też układ przyjęty został w niniejszej pracy. Nie podjąłem tutaj próby oceny dowodzenia w poszczególnych etapach działań wojennych traktując je tylko jako tło ogólne, w oparciu o które ukazane zostały zmiany organizacyjne organów dowodzenia. Podstawowym natomiast tłem rozważań są procesy organizacyjne wojsk liniowych. Pominięte w niniejszej pracy zostały też zagadnienia dotyczące kwestii planowania działań zbrojnych, które uznałem jako bezpośrednio dotyczące ich sposobów realizacji.

Wychodząc z powyższych założeń skupiłem się głównie na kwestiach organizacyjnych organów dowodzenia i dążyłem do nakreślenia ich roli i uprawnień kompetencyjnych. W opisie rozwoju organów dowodzenia szczególnie Armii Czerwonej z uwagi na fakt, że posiadały one zbliżone nazewnictwo zrezygnowałem ze stosowania skrótów nazw tych instytucji i podawałem ich pełne brzmienie. Nazewnictwo polskich organów dowodzenia podawałem zarówno w formie rozwiniętej, jak i zgodnie z wprowadzonymi w okresie ich formowania skrótami.

Układ niniejszej pracy uwarunkowany został jej tematycznym ujęciem, jak i przyjętą koncepcją wpływającą ze studiów prowadzonych nad źródłami archiwalnymi i literaturą przedmiotu. Czynniki te były determinantami konstrukcji tego opracowania, któremu nadałem formę podziału na rozdziały i podrozdziały. Niniejsze opracowanie składa się ze wstępu, dwóch rozdziałów merytorycznych, zakończenia bibliografii i załączników. Podział rozdziałów pod względem objętościowym jest prawie wyrównany. Opracowanie pisemne treści merytorycznej zostało dodatkowo uzupełnione elementami graficznymi w postaci schematów ideowych struktur organów dowodzenia, które są zamieszczone w załącznikach.

W rozdziale pierwszym zatytułowanym: *Kierowanie i dowodzenie działaniami wojennymi przez stronę polską*, dokonałem omówienia procesu kształtowania się i organizacji najwyższych organów kierowania Wojskiem Polskim w latach 1918-1920. Pierwszym organem tego typu była Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu, powstała jeszcze przed formalnym odzyskaniem niepodległości przez Polskę. W niniejszym rozdziale przedstawiony został skrótowo proces organizacyjny tej Komisji, jak i główne jej etapy działalności. Szczególnie podkreślone zostały te elementy jej prac, które doprowadziły do utworzenia naczelných organów kierowniczych i dowodzenia w Wojsku Polskim.

Pierwszym tego typu organem planowania operacyjnego i dowodzenia był Sztab Generalny Wojska Polskiego. Omówiony został proces jego organizacji z zaznaczeniem zmian, jakich dokonano w kolejnych reorganizacjach tego

organu dowodzenia planistyczno-operacyjnego. W opisie tych reorganizacji główna uwaga skupiona została na zakresie kompetencyjnym poszczególnych oddziałów i ich roli w procesie dowodzenia. Przy charakterystyce Sztabu Generalnego nakreślona została również kwestia bezpośredniego organu kierowniczego Naczelnego Wodza, jakim był Sztab Ścisły.

W dalszej części tego rozdziału podobnej analizie poddane zostało Ministerstwo Spraw Wojskowych. Szeroko został przedstawiony proces jego powstania i organizacji oraz nakreślony został zakres kompetencyjny komórek organizacyjnych. W tym ostatnim przypadku podkreślone zostały przede wszystkim zadania tych komórek, które bezpośrednio współuczestniczyły w procesie dowodzenia. Na tej podstawie określona została również rola jaką MSWojsk. odgrywało w całokształcie kierowania działaniami zbrojnymi w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku. W drugim podrozdziale tego rozdziału omówiony został proces organizacji i sprawowania dowodzenia w wojskach liniowych. Pierwsze prace organizacyjne z tego zakresu podjęte zostały również przez Komisję Wojskową Tymczasowej Rady Stanu. Ona też jeszcze przed odzyskaniem niepodległości przez naszą Ojczyznę opracowała pierwsze struktury etatowe wojsk liniowych. Wprawdzie plany tych struktur operacyjno-taktycznych nie zostały wprowadzone do realizacji, to jednak w oparciu o nie przeprowadzono restrukturyzację, których efektem finalnym było opracowanie założeń organizacyjnych wojsk liniowych biorących udział w bezpośrednich działaniach zbrojnych.

Zasygnalizowane zostały w tym podrozdziale procesy organizacyjne podstawowych rodzajów wojsk ze szczególnym uwzględnieniem ich struktur dowodzenia. Omawiając organizację wojsk liniowych i ich struktur dowodzenia skupiłem się głównie na szczeblu operacyjnym. Niemniej jednak z uwagi na fakt, iż niektóre związki taktyczne wykonywały zadania operacyjne, zasygnalizowane zostały również występujące na tym szczeblu kwestie dowodzenia. Takie ujęcie problematyki dowodzenia uznałem za konieczne również ze względu na to, że sztaby związków taktycznych w niezmienionej formie były przekształcane w sztaby grup operacyjnych. Podobne analogie występowały również we wzajemnych relacjach pomiędzy dowództwami Frontów a dowództwami armii. Dlatego też w swoich rozważaniach skupiłem się głównie na analizie dowództw Frontów, które rozpatrywałem szerzej niż dowództwa armii.

Drugi rozdział prezentowanego opracowania w całości poświęcony jest stronie rosyjskiej. Zawarte w tym rozdziale rozważania w zakresie merytorycznym są zbliżone do analizy jakiej poddałem polskie struktury dowodzenia. Zauważalny w nich jest wyraźny podział na omówienie w pierwszej kolejności struktur dowodzenia szczebla strategicznego, a w następnej szczebla operacyjnego ze ścisłym powiązaniem ich z procesem organizacyjnym wojsk liniowych Armii Czerwonej.

I tak w pierwszym podrozdziale rozdziału drugiego zatytułowanym: *Ukształtowanie się i organizacja najwyższych organów kierowania Armią Czerwoną w latach 1917-1920*, omówiony został proces kształtowania się sił zbrojnych typu rewolucyjnego, którymi była Gwardia Czerwona. W tym początkowym stadium tworzenia się radzieckich sił zbrojnych występowała duża ilość różnych organów dowodzenia. Na szczeblu centralnym były to komitety, a na szczeblu operacyjnym Sztaby Polowe, które w początkowym okresie tworzone do kierowania określonymi operacjami. W dalszej części tego rozdziału omówiony został proces demobilizacji armii rosyjskiej i utworzenia Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej. Z chwilą jej powstania uregulowana też została kwestia naczelnych organów dowodzenia. Jako najwyższy organ kierowniczy nowych sił zbrojnych uznano wówczas Radę Komisarzy Ludowych, która kierowana przez Lenina pełniła jednocześnie rolę rządu bolszewickiej Rosji. Lenin też był wówczas nieformalnym, lecz faktycznym zwierzchnikiem sił zbrojnych mając niejako uprawnienia Naczelnego Wodza.

Pomimo wspomnianej wyżej relacji kierowniczej władzy zwierzchniej, to bezpośrednio zarządzanie siłami zbrojnymi skupione było w Komisariatach Ludowych do Spraw Wojskowych i Morskich. 20 lutego 1918 roku powołany został na czele z Leninem, Tymczasowy Komitet Wykonawczy, który miał być najwyższym organem operacyjnego rozstrzygnięcia kwestii związanych z obroną kraju. W późniejszym okresie funkcje te przejęła Najwyższa Rada Wojenna.

W dalszej części tego podrozdziału omówiona została organizacja naczelnych organów dowodzenia i kierowania Radzieckich Sił Zbrojnych i ich zakresy działania. Omówienie to dotyczy głównie szczebla centralnego. Szczebel operacyjny bezpośrednio zaangażowany w działania bojowe na frontach zaprezentowany został w drugim podrozdziale tego rozdziału zatytułowanym: *Wojska liniowe – organizacja i dowodzenie*.

Podrozdział ten obejmuje zagadnienia związane z procesem organizacyjnym wojsk liniowych Armii Czerwonej. Na jego tle ukazane zostały kwestie dotyczące formowania się struktur operacyjno-taktycznych i organów dowodzenia szczebla operacyjnego. Organizacja wojsk liniowych ukazana została zgodnie z ich procesem rozwojowym, czyli od luźnych często nie współdziałających ze sobą oddziałów rewolucyjnych do sformowania wyższych związków operacyjnych, jakimi były armie i Fronty. W omówieniu procesu tworzenia wojsk liniowych zasygnalizowałem również zagadnienia rozwoju poszczególnych rodzajów wojsk.

W następnych partiach tego podrozdziału przeanalizowany został proces tworzenia organów dowodzenia w wojskach liniowych Armii Czerwonej. Główna uwaga skupiona została na tych organach dowodzenia, które uległy zmianie z uwagi na toczące się działania wojenne z Polską. Omawiając zagadnienia związane z dowodzeniem wojskami liniowymi Armii Czerwonej szeroko ukazane zostały zagadnienia dotyczące funkcjonowania i uprawnień kompetencyjnych komisarzy wojskowych (politycznych). Traktując tę ostatnią

kwestię jako swoistego rodzaju novum nie spotykane w dotychczasowych systemach dowodzenia starałem się znaleźć pewne analogie z funkcjonowaniem w oddziałach Wojska Polskiego oficerów politycznych.

Zakończenie niniejszej pracy potraktowałem jako zbiór wniosków i konkluzji wypływających z prowadzonych badań. Zostały one pogrupowane pod względem cech wspólnych dotyczących dowodzenia realizowanego przez obie ze stron konfliktu. Oprócz tego wyodrębniają one podstawowe różnice, jak i dotyczą całościowego ujęcia problematyki dowodzenia szczebla strategicznego i operacyjnego analizowanej wojny. Zawarte w zakończeniu wnioski końcowe stanowią niejako uogólnienie konkluzji zamieszczonych na końcu kolejnych podrozdziałów omawianej pracy.

Przedłożone opracowanie nie pretenduje do wszechstronnego i wyczerpującego omówienia wszystkich kwestii związanych z dowodzeniem szczebla strategicznego i operacyjnego wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku. Ujęte w nim zostały jedynie wybrane, najważniejsze moim zdaniem kwestie, traktujące głównie o rozwoju strukturalnym i zakresie kompetencyjnym poszczególnych organów dowodzenia. Takie ujęcie nakreślonej problematyki badawczej pozwoliło mi na nakreślenie ogólnego obrazu i ocenę ukazanej problematyki. Z tego też względu w niniejszym opracowaniu pomiąłem, lub tylko zasygnalizowałem wiele niemniej istotnych zagadnień specjalistycznych, takich jak: politycznych, ekonomicznych, społecznych, technicznych, czy wspomnianego już wcześniej planowania.

Niektóre oceny zamieszczone w niniejszej pracy mogą być dyskusyjne. Niemniej jednak na obecnym etapie badań i przy aktualnym stanie znajomości materiałów archiwalnych i literatury przedmiotu z pewnością wiele zagadnień nie zostało uwzględnionych i wymagać będzie podjęcia dodatkowych, szerzej zakrojonych badań. Z tego też względu niniejsze opracowanie traktuję jako jedną z możliwych form ujęcia tego tematu, a ocenę jego pozostawiam Czytającemu.

1. Kierowanie i dowodzenie działaniami wojennymi przez stronę polską.

1.1. Ukształtowanie się i organizacja najwyższych organów kierowania Wojskiem Polskim w latach 1918-1920.

Pierwszym organem kierowniczym odbudowującego się Wojska Polskiego, który stał się niejako paradygmatem dla tworzonych w późniejszym okresie naczelnych organów dowodzenia była Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu. Decyzja o jej utworzeniu została zakomunikowana społeczeństwu polskiemu w odezwie Tymczasowej Rady Stanu do Narodu Polskiego z dnia 15 stycznia 1917 roku⁴⁹, proklamującej jej powstanie i program działania. Komisja Wojskowa miała być jednym z trzech organów⁵⁰, które miały zająć się organizacją, a następnie przejąć kierownictwo nad siłami zbrojnymi. Z uwagi na fakt, że pozostałe dwie instytucje nie zostały zorganizowane całokształt prac w zakresie formowania oddziałów Wojska Polskiego przypadł wymienionej Komisji.

W początkowym okresie swojej działalności⁵¹ Komisja Wojskowa zajęła się przede wszystkim zagadnieniami związanymi z opracowywaniem ustaw, regulaminów i projektów organizacyjnych, które w późniejszym czasie miały być wykorzystane przez powstające (również powoływane przez tę Komisję) naczelne organa wojskowe. W skład Komisji Wojskowej wchodził: przewodniczący – Wacław Niemojowski (pełnił on również obowiązki Marszałka Koronnego), zastępca przewodniczącego – Stanisław Dzierzbicki, sekretarz – Ludwik Górski, kierownik – Józef Piłsudski (pełnił on jednocześnie obowiązki referenta wojskowego Tymczasowej Rady Stanu) i członkowie: Michał Łempicki, ks. Franciszek Radziwiłł, hr. Wojciech Rostworowski, a od marca 1917 roku – Stefan Dziewulski, Jan Stanisław Jankowski, Andrzej Maj, Józef Kozłowski i Błażej Stolarski⁵².

W lutym 1917 roku wykształtowała się struktura organizacyjna Komisji. Zasadniczymi jej agendami były wówczas: Kancelaria Ogólna oraz Wydział Spraw Ogólnych i Przygotowawczych, który podzielony był na Referaty: Prac Przygotowawczych, Spraw Bieżących, Statystyczno-Ewidencyjny, Wychowania Wojskowego i Słownictwa Wojskowego. Wymienione organa funkcyjne zajmowały się opracowywaniem projektów ustawodawczych dla sądownictwa wojskowego, przysposobienia wojskowego, przyszłego szkolnictwa wojskowego, przyszłych naczelnych władz wojskowych (m.in. Departamentu

⁴⁹ Jan Misztal, *Odbudowa i rozwój państwowości polskiej w świetle dokumentów 1908-1921*, Gliwice 1993, s.116, /dok. nr 46/.

⁵⁰ Oprócz Komisji Wojskowej miano utworzyć: Delegację Rady Stanu do Spraw Wojskowych i Departament Wojny.

⁵¹ Początkowy okres działalności Komisji Wojskowej zamyka się cezurą czasową luty-lipiec 1917 roku.

⁵² B. Woszczyński, *Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności*, op. cit., s.12.

Wojny) werbunku, mobilizacji, organizacji etatowej i wyszkolenia, mających być tworzonych w przyszłości oddziałów wojskowych⁵³.

Po tzw. kryzysie przysięgowym w lipcu 1917 roku, działalność Komisji Wojskowej została znacznie ograniczona i sprowadzała się ona praktycznie do pracy teoretycznej i opieki nad rodzinami wojskowymi. Związane to było między innymi z wystąpieniem ze składu tej Komisji, a tym samym i z Tymczasowej Rady Stanu – Piłsudskiego⁵⁴. Pomimo tych ograniczeń kompetencyjnych Komisja nie przerwała swojej działalności. W miejsce ubylego, a następnie internowanego przez Niemców, Piłsudskiego mianowany został Ludwik Górski. Z jego też inicjatywy końcem lipca 1917 roku przeprowadzono reorganizację Komisji i wprowadzono jej nową strukturę. Zgodnie z nią omawiana Komisja składała się z: Sekretariatu Generalnego oraz Wydziałów: Studiów nad Wojskowością Polską, Propagandy i Prasy, Opieki Wojennej i Przemysłu Wojennego.

Kolejny, a zarazem ostatni etap pracy Komisji Wojskowej przypadł w okresie kwiecień–październik 1918 roku. Wówczas to podjęto szeroko zakrojone prace nad organizacją Wojska Polskiego. Prace te obejmowały nie tylko kwestie organizacyjne, ale skupiały się również nad wyszkoleniem (w tym kadr oficerskich i podoficerskich) i wyposażeniem przyszłych sił zbrojnych. Bardzo ważnym elementem tej działalności było podjęcie prac organizacyjnych nad utworzeniem naczelných organów kierowniczych i dowodzenia w Wojsku Polskim. Wypracowane wówczas założenia zmaterializowały się później powstaniem Sztabu Generalnego i Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Z tego też powodu możemy zawyrokować stwierdzenie, iż tworzące się po I wojnie światowej Siły Zbrojne Rzeczypospolitej Polskiej rozbudowywały swe organa kierownicze w oparciu o wypracowane przez Komisję Wojskową ich załączki. Do organów tych zaliczyć należy urząd Naczelnego Wodza, Adiutanturę Generalną, Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich⁵⁵ i Sztab Generalny Wojska Polskiego oraz Ministerstwo Spraw Wojskowych. Naczelnym Wodzem Wojsk Polskich mianowany został 11 listopada 1918 roku, wówczas jeszcze brygadier Józef Piłsudski⁵⁶. Z chwilą objęcia tego stanowiska przez Piłsudskiego rozwinięte były już naczelne instytucje kierownicze sił zbrojnych w postaci Naczelnego Dowództwa Wojsk Polskich (NDWP), Sztabu Generalnego Wojska Polskiego (SG WP) i Ministerstwa Spraw Wojskowych (MSWojsk.⁵⁷)

Z wymienionych instytucji na czoło jako podstawowy organ planowania operacyjnego i dowodzenia wysuwał się Sztab Generalny. Instytucja ta

⁵³ Tamże, s.13-21.

⁵⁴ J. Rzepecki, *Rodowód wojska Drugiej Rzeczypospolitej*, op. cit., s.68-69.

⁵⁵ Ten organ dowodzenia określano również mianem Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego.

⁵⁶ „Dekret Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego do Narodu Polskiego o przekazaniu władzy wojskowej J. Piłsudskiemu” – J. Misztal, *Odbudowa i rozwój państwowości polskiej w świetle dokumentów 1908-1921*, op. cit., s.165 /dok. nr 76/, Tekst dokumentu – patrz Załącznik Nr 1.

⁵⁷ Skrót MSWojsk. wprowadzono Rozkazem Ministra Spraw Wojskowych Nr 87 z dnia 3 września 1919 roku.

powołana została do życia Rozporządzeniem Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego 25 października 1918 roku⁵⁸. Zanim jednak to nastąpiło, to już od początków października 1918 roku Komisja Wojskowa prowadziła przygotowania do utworzenia nowej instytucji, która miała skupiać w swym zakresie działania wszystkie sprawy związane z formowaniem oddziałów wojskowych jak i ich naczelnego organu dowodzenia. Pracami przygotowawczymi z tego zakresu kierował ppłk Włodzimierz Ostoja-Zagórski⁵⁹. Oprócz opracowywania projektów rozwoju Wojska Polskiego przystąpił on również do opracowania organizacji Sztabu Wojska Polskiego⁶⁰.

Pierwszym szefem SG WP i zarazem jego drugim organizatorem został gen. Tadeusz Jordan Rozwadowski⁶¹. Utworzony wówczas Sztab Generalny przeszedł wiele przemian organizacyjnych i strukturalnych, zanim została wypracowana ostateczna jego struktura, w której wystąpił podczas wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku.

W początkowym okresie swego funkcjonowania, tzn. do drugiej dekady listopada 1918 roku SG WP posiadał strukturę wydziałową. Zasadniczymi wydziałami tego planistyczno-operacyjnego organu dowodzenia były: Wydział I Organizacyjny, II Informacyjny, III Naukowy, IV Geograficzny, V Adiutantura, VI Prawny i VII Żandarmerii Polowej.

Pierwsza większa reorganizacja Sztabu Generalnego miała miejsce 21 listopada 1918 roku. W wyniku jej zrezygnowano z dotychczasowej struktury wydziałowej a wprowadzono podział na oddziały. Zgodnie z tą zmianą SG WP podzielony został na dziesięć oddziałów.

Oddział I Organizacyjny. W jego gestii znalazły się sprawy etatów, organizacyjne ogólnowojskowe, organizacyjne piechoty, artylerii, jazdy (kawalerii) i pozostałych rodzajów broni. Ponadto oddział ten zajmował się analizą działań operacyjnych i taktycznych wojsk własnych oraz strony przeciwnej. Prowadził ewidencję stanów i strat osobowych oraz stanów bojowych. Zajmował się również dyslokacją formacji (jednostek) wojskowych i sprawami mobilizacyjnymi.

Oddział II Służby Łączności. W gestii tego oddziału znajdował się całokształt zagadnień związanych z łącznością sił zbrojnych. Zajmował się on sprawami łączności telefonicznej, telegraficznej i zagadnieniami technicznymi tej służby.

⁵⁸ „Rozporządzenie Rady Regencyjnej Królestwa Polskiego z 25 października 1918 roku o powołaniu Sztabu Generalnego Wojska Polskiego” [w:] „Dziennik Rozporządzeń Komisji Wojskowej Nr 2 z dnia 1 listopada 1918 roku”.

⁵⁹ Szerzej o działalności późniejszego gen. Włodzimierza Ostoji-Zagórskiego zob.: Zbigniew Cieślowski, Tajemnice śledztwa KO-1042/27. Sprawa Generała Zagórskiego, Warszawa 1983, s.9-72.

⁶⁰ Taką wówczas nazwę nosił późniejszy Sztab Generalny Wojska Polskiego.

⁶¹ W analizowanym okresie szefami Sztabu Generalnego byli: gen. Tadeusz Jordan Rozwadowski – od 25 października do 9 listopada 1918 roku; gen. Stanisław Szeptycki – od 10 listopada 1918 roku do 6 lutego 1919 roku; gen. Stanisław Haller – od 7 lutego 1919 roku do 25 lipca 1920 roku i ponownie od 26 lipca 1920 roku gen. Rozwadowski.

Oddział III Kolejowy. W zakresie kompetencyjnym tego oddziału znajdowały się zagadnienia związane z organizacją i dysponowaniem wojskami kolejowymi. Ponadto nadzorował on pod względem organizacyjnym łączność kolejową i funkcjonowanie komórek wojskowych transportów kolejowych.

Oddział IV Techniczny. W jego zakresie działania leżały sprawy uzbrojenia, zaopatrzenia technicznego, fortyfikacji i budownictwa wojskowego. Ponadto był on głównym organem kierującym zagadnieniami lotnictwa, funkcjonowania w wojsku automobili (samochołów), taborów, przemysłu zbrojeniowego i dostaw wojskowych.

Oddział V Demobilizacyjny. Zajmował się on głównie sprawami jeńców narodowości polskiej powracających z niewoli.

Oddział VI Informacyjny. Skupiał on w swej gestii kwestie związane z wywiadem i kontrwywiadem wojskowym. Opracowywał komunikaty informacyjne i charakterystyki wojsk państw zaangażowanych w działaniach zbrojnych przeciwko Polsce. Ponadto zajmował się sprawami politycznymi i wojskowo-politycznymi.

Oddział VII Naukowy⁶². Zajmował się opracowywaniem gier wojennych i regulaminów wojskowych. Ponadto w zakres kompetencji tego oddziału wchodziło wyszkolenie oficerów, oświata w wojsku – „Uniwersytet Żołnierski”, badania historyczno-wojskowe oraz wydawnictwa wojskowe.

Oddział VIII Geograficzny. Przygotowywał on głównie mapy i analizy wojskowo-geograficzne obszarów działań bojowych dla potrzeb wojsk operacyjnych.

Oddział IX Personalny⁶³. Zajmował się zagadnieniami personalnymi kadr wojskowych.

Oddział X Adiutantura Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Z oficerów tego oddziału wyłoniona została Adiutantura Generalna. Była ona bezpośrednim organem pracy Naczelnego Wodza. W wyniku kolejnych reorganizacji, przeprowadzonych w marcu i listopadzie 1919 roku ten organ dowodzenia został znacznie rozbudowany. Składał się on wówczas z kilkunastoosobowego zespołu adiutantów przybocznych, oficerów do zleceń, oficerów łącznikowych i oficerów ordynansowych. W składzie Adiutantury Generalnej znajdował się również personel Kancelarii Wojskowej Naczelnika Państwa i referenci do spraw polityczno-prasowych⁶⁴.

Kolejna reorganizacja Sztabu Generalnego została przeprowadzona 10 marca 1919 roku. Najważniejszym jej postanowieniem było zaliczenie tego organu dowodzenia do NDWP oraz przekazanie niektórych oddziałów do MSWojsk. Ponadto bardzo ważną kwestią było nadanie Sztabowi Generalnemu statusu podstawowego, a zarazem głównego organu planistyczno-operacyjnego

⁶² Oddział ten w marcu 1919 roku wyszedł z podporządkowania Sztabu Generalnego i został przekazany do Ministerstwa Spraw Wojskowych.

⁶³ Podobnie jak Oddział VIII w marcu 1919 roku przeniesiony został do MSWojsk.

⁶⁴ Charakterystykę oddziałów Sztabu Generalnego opracowano w oparciu o: P. Stawecki [red:] Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939, op. cit., s.259-260.

Naczelnego Dowództwa. W wyniku marcowej reorganizacji SG WP składał się z sześciu oddziałów.

Oddział I Operacyjny. Zajmował się opracowywaniem rozkazów, zarządzeń i decyzji operacyjnych. Analizowaniem działań operacyjnych i taktycznych prowadzonych przez wojska własne i strony przeciwnej.

Oddział II Służby Łączności. Skupiał w swych kompetencjach sprawy związane z łącznością telegraficzną, radiotelegraficzną i łącznością polową.

Oddział III Kolejowy. Zajmował się przede wszystkim kwestią wojskowych transportów kolejowych, przez co zawężono w stosunku do poprzednich jego uprawnień.

Oddział IV Główne Kwatermistrzostwo. Był on oddziałem nowopowstałym o bardzo szerokim zakresie kompetencyjnym. W jego obszarze działania znajdowały się sprawy kwaterunkowe, etapów, polityczne, poczty polowej, zabezpieczenia medycznego, duszpasterskie, sądowno-prawne, broni i amunicji, techniczne, taborowe, automobilowe oraz zaopatrzenia intendenckiego.

Oddział V Prezydialny. Skupiał on w swym ręku całokształt spraw kadrowo-personalnych. Zajmował się zagadnieniami ewidencji generałów, dowódców pułków i oficerów Sztabu Generalnego. Regulował ponadto kwestie odznaczeniowe i był organem rozstrzygającym sprawy osobiste pomiędzy oficerami Naczelnego Dowództwa.

Oddział VI Informacyjny. Zajmował się sprawami wywiadowczymi, kontrwywiadowczymi, politycznymi, policyjno-wojskowymi i prasowymi⁶⁵.

W wyniku kolejnej reorganizacji, którą przeprowadzono 11 maja 1919 roku, Sztab Generalny nadal utrzymany został w składzie Naczelnego Dowództwa. Nie zmieniono też zbyt wiele w zakresie jego kompetencji i uprawnień. Zmieniony natomiast został podział na oddziały, którymi były: Oddział I Organizacyjny, Oddział II Informacyjny, Oddział III Operacyjny, Oddział III A Łączności, Oddział III B Lotnictwa, Oddział IV Kwatermistrzostwa, Oddział IV A Kolejowy i Oddział V Prezydialny.

W ostatniej reorganizacji, którą przeprowadzono 11 grudnia 1919 roku, oddziały: I, II, III i V zachowały swoje dotychczasowe struktury zadaniowe i funkcjonalne. Pozostałe oddziały doznały znacznych zmian i przekształceń. Oddział III A przekształcony został w Szefostwo Służby Łączności, a Oddział III B w Szefostwo Lotnictwa. Ze składu Oddziału IV wydzielone zostały organa intendentury, służby zdrowia (lekarskiej), służby weterynaryjnej, duszpasterskiej, sądowno-prawnej i Centralny Zarząd Przemysłu Państwowego.

Te nowe organa rozpoczęły działalność jako odrębne szefostwa, lub samodzielne referaty. W dalszych przekształceniach przeorganizowano Oddział IV⁶⁶ w Oddział Etapów, a Oddział IV A przemianowano na Szefostwo Kolejnictwa Polowego. W strukturze SG WP utworzono ponadto Szefostwo

⁶⁵ Tamże.

⁶⁶ Właściwie, to co pozostało z tego oddziału po wydzieleniu z niego wymienionych wyżej agend.

Żandarmerii Polowej, a w czerwcu 1920 roku powstał Główny Zarząd Budownictwa Polowego. Obydwie te komórki wyłonione zostały ze składu Oddziału IV Etapów. Z oddziału tego zabrano też sekcję zdobyczy wojennych, która przeszła w podporządkowanie MSWojsk. Ponadto rozbudowano Szefostwo Intendentury Polowej⁶⁷.

Z analizy powyższych reorganizacji Sztabu Generalnego możemy zauważyć, iż za wszelką cenę dążono do utworzenia jak najlepiej funkcjonującego organu dowodzenia w warunkach działań wojennych⁶⁸. Kierownictwo nad Siłami Zbrojnymi Rzeczypospolitej Polskiej sprawował Naczelnny Wódz, którym był Piłsudski. Z tego też względu możemy mówić o jednoosobowym dowodzeniu. Gdy uwzględnimy jeszcze fakt, że Naczelnny Wódz pełnił jednocześnie obowiązki Naczelnika Państwa, to mamy tutaj do czynienia z jednością kierownictwa wojskowo-politycznego państwa na strategicznym szczeblu kierowania.

Stan ten został utrzymany praktycznie przez cały okres trwania konfliktu polsko-rosyjskiego. Niemniej jednak już u zarania tego konfliktu kwestia kierowania siłami zbrojnymi została formalnie uregulowana tak, że Sztabowi Generalnemu powierzono w zakresie kompetencyjnym wszystkie te sprawy, które związane były bezpośrednio z prowadzeniem operacji na frontach. W małym tylko stopniu współuczestniczyło w nich MSWojsk. Zajmowało się ono generalnie wszelkimi sprawami wojskowymi na terenach nie objętych działaniami wojennymi⁶⁹. Z uwagi jednak, iż praca MSWojsk. ukierunkowana była na zaspakajanie potrzeb frontu (sprawy mobilizacji, etatów, kontroli, szkolenia itp.) odgrywało ono również niemniej ważną, niż Sztab Generalny rolę w procesie kierowania strategicznego ówczesnych Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej.

Zanim jednak omówię rozwój i zadania tego organu kierowniczego, postaram się poświęcić parę słów agendom dowodzenia, które zlokalizowane były bezpośrednio przy Naczelnym Wodzu. Pierwszą z nich była wspomniana już wcześniej Adiutantura Generalna, a drugą Sztab Ścisły Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego⁷⁰. Ta ostatnia agenda (organ) dowodzenia wyłaniana była ze składu Sztabu Generalnego. Powoływanie Sztabu Ścisłego następowało wówczas, gdy Naczelnny Wódz udawał się na front i obejmował osobiste kierownictwo nad działaniami zbrojnymi.

Ten „sztab przyboczny” po raz pierwszy został powołany na początku kwietnia 1919 roku. Powołanie jego związane było z przygotowaniem do

⁶⁷ P. Stawecki [red:], *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, op. cit., s.261.

⁶⁸ Ramową strukturę Sztabu Generalnego przedstawia Załącznik Nr 2.

⁶⁹ Ten rozdział kompetencyjny pomiędzy MSWojsk. a SG WP wprowadzony został Rozkazem Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego Nr 100 z dnia 10 marca 1919 roku. – J. Orzechowski, *Dowodzenie i sztaby. Okres międzywojenny (1918-1939)*, t.3, op. cit., s.300-301.

⁷⁰ Organ ten nosił różne określenia, najczęściej nazywano go „Sztabem Ścisłym Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego”, innym zaś razem „Sztabem Naczelnego Wodza”, a niekiedy też „Główną Kwaterą Naczelnego Wodza”.

operacji wileńskiej. Towarzysząc Naczelnemu Wodzowi sztab ten przybył w nocy z 14 na 15 kwietnia 1919 roku na stację kolejową Skrzybowce koło Lidy. Do składu Sztabu Ścisłego Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego zostali wówczas oddelegowani ze Sztabu Generalnego: szef Oddziału I – ppłk Julian Stachiewicz, adiutant generalny – mjr Tadeusz Kasprzycki, referent organizacyjno-operacyjny – kpt. Stanisław Nilski-Łapiński i kilku innych oficerów z Adiutantury Generalnej. Po zakończeniu operacji wileńskiej sztab ten został rozwiązany, a tworzący go oficerowie powrócili do Warszawy⁷¹.

Po raz drugi ten organ dowodzenia określany teraz mianem Sztabu Ścisłego Naczelnego Wodza, zorganizowany został przed operacją ukraińską Wojska Polskiego w 1920 roku. Powołany wiosną tegoż roku kwaterował w Równem, a jego trzon stanowiła grupa oficerów Oddziału III Operacyjnego Sztabu Generalnego. 17 maja 1920 roku marsz. Piłsudski opuścił strefę działań frontowych i wyjechał do Warszawy. Wówczas też z frontu odwołany został Sztab Ścisły Naczelnego Wodza. To odwołanie było równoznaczne z jego rozwiązaniem. W strefie działań frontowych na Ukrainie pozostał tylko ze składu Sztabu Ścisłego gen. Stanisław Haller, który otrzymał uprawnienia dowódcy Frontu.

Kolejny raz Sztab Ścisły Naczelnego Dowództwa, określany również wówczas mianem Kwatery Głównej Naczelnego Wodza powołany został podczas bitwy warszawskiej 1920 roku. Działalność swoją rozpoczął on 12 sierpnia tegoż roku i dyslokowany był w Puławach. Szefem ówczesnej Kwatery Głównej Naczelnego Wodza był podobnie jak w operacji wileńskiej płk Julian Stachiewicz. Personel zaś tego organu dowodzenia składał się z oficerów Adiutantury Generalnej. Po odparciu ofensywy wojsk rosyjskich Frontu Zachodniego, Michaiła Tuchaczewskiego i przejściu strony polskiej do działań pościgowych, 19 sierpnia 1920 roku Kwatera Główna Naczelnego Wodza została przeniesiona do Siedlec. Tam też znalazła się znaczna część agend Sztabu Generalnego.

Po raz ostatni Sztab Ścisły Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego został utworzony podczas bitwy nad Niemnem. Funkcjonował on od 20 do 28 września 1920 roku. Jego szefem był wówczas płk Tadeusz Piskor, a siedziba tego sztabu mieściła się w Białymstoku⁷².

Jak wynika z zaprezentowanej pokrótce charakterystyki Sztabu Ścisłego, ten organ dowodzenia był niejako bezpośrednio „przywiązany” do Naczelnego Wodza. Spójność ta była tak dalece posunięta, że z chwilą, gdy głównodowodzący opuszczał strefę działań frontowych Sztab Ścisły ulegał rozwiązaniu.

Przejdę teraz do zapowiedzianego już wcześniej omówienia kształtowania się roli, jaką w procesie dowodzenia strategicznego wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku odgrywało Ministerstwo Spraw Wojskowych. Powstanie tego

⁷¹ L. Wyszczelski, *Sztuka wojenna w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 r.*, op. cit., s.16-19.

⁷² P. Stawecki [red:], *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, op. cit., s.261.

organu kierowniczego ówczesnych polskich sił zbrojnych było podobnie jak Sztabu Generalnego związane z Komisją Wojskową Tymczasowej Rady Stanu. Zależność ta była jeszcze bardziej bezpośrednia, albowiem MSWojsk. powstało z przekształcenia ww. Komisji, co miało miejsce 26 października 1918 roku⁷³.

Kierownikiem i zarazem organizatorem tej nowej instytucji naczelnej Wojska Polskiego został mianowany 4 listopada 1918 roku, płk Jan Wroczyński. Ministrem spraw wojskowych natomiast pozostawał, mianowany na to stanowisko przez rząd Józefa Świeżyńskiego – Piłsudski⁷⁴. Prawie równocześnie z objęciem obowiązków płk Wroczyński opracował projekt strukturalno-organizacyjny ministerstwa. Oparty on został na wzorach niemieckich i przewidywał utworzenie departamentów, których niższymi agendami miały być sekcje i wydziały.

Zgodnie z nim miały powstać: Departament Organizacyjny, dzielący się na sekcje: uzupełnień, komunikacji kolejowej i wodnej oraz statystyczną. Departament Administracji, z sekcjami: poborową, duszpasterską i prawną. Departament Techniczny, z sekcjami: inżynierii wojskowej, budowlaną, elektrotechniczną oraz portów wojennych. Departament Gospodarczy miał być utworzony z przekształcenia Sekcji Gospodarczej Komisji Wojskowej, z sekcjami: finansową, zaopatrzenia i odszkodowań. Departament Sanitarny i Opieki z sekcjami: lekarską, opieki i weterynaryjną. Departament Broni miał mieć sekcje: naukowo-doświadczalną i arsenałów. Departament Kontroli z sekcjami: finansową i materialną. Ostatnim, ósmym z departamentów miał być Departament Szkół Wojskowych. Planowano podzielić go na wydziały: korpusów kadetów, szkół piechoty, szkół artylerii, szkół kawalerii, szkół inżynieryjnych oraz sekcję szkół specjalnych i wyższych⁷⁵.

Jak wynika z zaproponowanej przez płk. Wroczyńskiego struktury MSWojsk., miało ono stać się naczelnym organem administracyjnym powstających sił zbrojnych. Niestety ten projekt organizacyjny nie został wprowadzony do realizacji. Praktycznie do połowy listopada 1918 roku nie nastąpiła żadna zmiana organizacyjna w tej kwestii, dlatego też niekwestionowanym organizatorem ówczesnego Wojska Polskiego pozostawał Sztab Generalny.

Zagadnienia związane z formowaniem Ministerstwa Spraw Wojskowych przyjęły inny obrót po powrocie do kraju Piłsudskiego. 20 listopada 1918 roku Rada Ministrów podjęła uchwałę, że do czasu zwołania Sejmu Ustawodawczego *władzę zwierzchnią wraz z wszelkimi jej atrybutami w Republice Polskiej będzie sprawował komendant Piłsudski*. Jemu też powierzona została wyłączna i zupełna władza nad ówczesnymi siłami zbrojnymi.

Zyskując te naczelne uprawnienia nad całokształtem spraw politycznych i wojskowych państwa, Piłsudski zrzekł się funkcji ministra spraw wojskowych.

⁷³ „Dziennik Rozporządzeń Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 3 z dnia 4 listopada 1918 roku”.

⁷⁴ Wówczas przebywał jeszcze w twierdzy magdeburskiej.

⁷⁵ B. Woszczyński, Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności, op. cit., s.60.

W tej sytuacji naczelnym kierownikiem resortu wojskowego pozostał płk Wroczyński. Zgodnie z jego też propozycją przeprowadzono pierwszą organizację MSWojsk., której założenia zostały zatwierdzone 10 grudnia 1918 roku. Zgodnie z tą nową strukturą etatową Ministerstwo Spraw Wojskowych składało się z departamentów.

Pierwszym z nich był Departament Mobilizacyjno-Organizacyjny. Pracami tego departamentu kierował płk Kazimierz Czerwiński⁷⁶. Departament ten podzielony był na sekcje. Pierwsza w jego strukturze występowała Sekcja Poborów i Uzupełnień kierowana przez płk. Michała Wyrostka⁷⁷. Kolejnymi sekcjami były: Sekcja Remontu, pracami której kierował płk Stefan Suszyński; Sekcja Weterynaryjna – mjr dr Józef Gabriel Malewski; Sekcja Marynarki – ppłk Bogumił Nowotny; Sekcja Statystyczna – dr Tadeusz Jaworski i Konsystorz Polowy na czele z ks. Józefem Pajkertem⁷⁸.

Inną sekcją Departamentu Mobilizacyjno-Organizacyjnego była Sekcja Wyszkożenia i Regulaminów, którą kierował ppłk Karol Froehlich⁷⁹. Prace tej sekcji skupiały się głównie na opracowywaniu regulaminów, instrukcji i przepisów o charakterze służbowo-informacyjnym. Ponadto w jej zakresie działania znajdowały się również badania nad organizacją i metodami szkolenia wojsk państw obcych. Prowadzone one były z zamysłem przetransponowywania niektórych doświadczeń z tego zakresu na grunt Wojska Polskiego.

Kolejną sekcją kierowaną przez mjr. Tadeusza Malinowskiego była Sekcja Zjednoczenia Wojska Polskiego. Powołana ona została tymczasowo⁸⁰ na czas powrotu do kraju z Francji Armii gen. Józefa Hallera. Zadaniem jej było przeprowadzenie włączenia oddziałów gen. Hallera i oddziałów wielkopolskich do Wojska Polskiego. W zakresie tego procesu scaleniowego miała ona opracowywać zarządzenia związane ze zjednoczeniem wszystkich oddziałów polskich i właściwym ich rozmieszczeniem. Sekcja ta prowadziła również sprawy ewidencyjne innych oddziałów przybywających z zagranicy. W zakresie spraw personalnych powracających do kraju podoficerów i żołnierzy utworzono w październiku 1919 roku przy Sekcji Poborów i Uzupełnień – Wydział Likwidacyjny byłej Armii Generała Hallera.

Podsumowując omówienie struktury pierwszego z Departamentów Ministerstwa Spraw Wojskowych, jakim był Departament Mobilizacyjno-

⁷⁶ Od marca 1919 roku szefem Departamentu Mobilizacyjno-Organizacyjnego MSWojsk. został ppłk Józef Rybak.

⁷⁷ Od grudnia 1919 roku sekcją tą kierował ppłk Karol Froehlich.

⁷⁸ B. Woszczyński, Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności, op. cit., s.66-67. W marcu 1919 roku Konsystorz Polowy został przekształcony w Kurie Biskupią wyznania rzymsko-katolickiego, na której czele stanął bp. Stanisław Gall. Kuria ta podlegała była bezpośrednio pod ministra spraw wojskowych. Natomiast dla wyznań niekatolickich powołano w składzie Departamentu Mobilizacyjno-Organizacyjnego, Sekcję Religijno-Wyznaniową, której szefem został mjr. Bronisław Pieracki. Szerzej tę kwestię omawia praca: Janusz Odziemkowski, Służba duszpasterska Wojska Polskiego 1914-1945, Warszawa 1998.

⁷⁹ Od grudnia 1919 roku szefem tej sekcji został ppłk Janusz Gąsiorowski.

⁸⁰ Sekcja ta została rozwiązana Rozkazem Dziennym Ministerstwa Spraw Wojskowych Nr 72 z dnia 8 stycznia 1920 roku.

Organizacyjny, należy stwierdzić, że końcem 1919 roku w swoim składzie strukturalnym posiadał on następujące sekcje: organizacyjną, mobilizacyjną, poborów i uzupełnień, regulaminów i wyszkolenia, zjednoczenia Wojska Polskiego, religijno-wyznaniową oraz Komisję Ubiorczą, której zadaniem było opracowanie wzorów polskiego munduru wojskowego. W zakresie bezpośredniego wpływu na proces prowadzenia działań zbrojnych przez ówczesne siły zbrojne w tym ich proces dowodzenia zaangażowane były sekcje: organizacyjna, mobilizacyjna oraz zjednoczenia Wojska Polskiego.

Drugim departamentem MSWojsk. był Departament Techniczny. Pracami tej instytucji kierował gen. Władysław Kozieł-Poklewski. Departament ten składał się z sekcji, które dzieliły się na wydziały. W omawianym okresie były to sekcje: automobilowa, kierował nią ppłk Stanisław Stawiński. Sekcja ta dzieliła się na wydziały: techniczny, organizacyjno-naukowy i zaopatrzenia. Sekcja Budowlana – ppłk Grzegorz Stefanowicz. Posiadała ona wydziały: administracyjno-organizacyjny, gospodarczy i zaopatrzenia, budowli oraz Wydział do Zleceń. Sekcja Inżynierii Wojskowej – ppłk Włodzimierz Biernacki. Miała ona wydziały: fortyfikacji, zaopatrywania i naukowo-organizacyjny. Sekcja Elektrotechniczna – mjr Kazimierz Drewnowski. Dzieliła się ona na wydziały: telegraficzny i telefoniczny, radiotelegraficzny, elektrotechniki wojskowej i zaopatrzenia. Ostatnią z sekcji była Sekcja Żeglugi Napowietrznej, którą kierował ppłk Hipolit Łossowski. W skład tej sekcji wchodziły wydziały: zaopatrywania i techniczno-naukowego wyszkolenia⁸¹.

Na początku 1919 roku zmianie uległa struktura i nazwa Departamentu Technicznego MSWojsk. W aspekcie strukturalnym z jego składu wyłączono i usamodzielniono sekcje: budownictwa wojskowego, żeglugi napowietrznej i automobilową. Ta ostatnia weszła w fuzję z powołaną w marcu 1919 roku Sekcją Kolejową i wspólnie utworzyły Departament Komunikacyjny MSWojsk. W dwa miesiące później połączono Departament Techniczny i Departament Komunikacyjny w jedną instytucję o nazwie Departament Techniczno-Komunikacyjny.

Szefem tego nowoutworzonego departamentu został płk Jan Niesiołowski. Kierowany przez niego departament dzielił się na: Sekcję Inżynierii i Saperów – kierownik mjr Zygmunt Nawratil; Sekcję Samochodową – mjr Mieczysław Nowicki oraz Sekcję Kolejową – ppłk Egon Busek. Ponadto na tzw. okres przejściowy powołano Komisję Kwalifikacyjną, której zadaniem było wydawanie orzeczeń, co do przydatności fachowców starających się o przyjęcie do wojska. Komisja ta sprawdzała również uprawnienia i kwalifikacje przyjętych już oficerów⁸².

⁸¹ B. Woszczyński, Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności, op. cit., s.69-70

⁸² Tamże, s.72.

W grudniu 1918 roku powstał Departament Gospodarczy MSWojsk. Kierownikiem jego został gen. Jan Zawrzel⁸³. Departament ten składał się z sekcji: poborów – kpt. Zygmunt Wasserrab; żywnościowej – płk Józef Wenzel; mundurowej – ppłk Stanisław Niewiarowski; kwaterunkowej – rtm. Mieczysław Bitecki; taborowej – mjr Aureliusz Passelli i budżetowej – mjr dr Roman Górecki. Departament ten odpowiadał za całokształt gospodarki wojskowej. Zaopatrywał oddziały wojskowe w mundury, żywność i finanse. W skład tego departamentu wchodziła również Główna Kasa Wojskowa, której szefem był por. Antoni Ogonowski. Ponadto z Departamentem Gospodarczym współpracowała kierowana przez kpt. Kamila Bogackiego, Sekcja Opieki. Zajmowała się ona głównie opieką nad inwalidami wojennymi. Kolejną sekcją współpracującą z tym departamentem, ale podległą bezpośrednio ministrowi spraw wojskowych była Sekcja Wojskowo-Emerytalna. Pracami jej kierował gen. Konstanty Ichnatowicz. Zajmowała się ona opracowywaniem ustaw i zaopatrzeniem emerytalnym oficerów Wojska Polskiego⁸⁴.

Następnym departamentem tego ministerstwa był Departament Sanitarny kierowany przez gen. lek. Bronisława Malewskiego. Składał się on z sekcji: personalnej, organizacyjnej, szpitalnictwa, zaopatrzenia sanitarnego (od grudnia 1919 roku określana ona była mianem Sekcji Gospodarczej) i regulaminowej. Oprócz tych sekcji powołano Naczelną Radę Sanitarną Wojska Polskiego, ale w czerwcu 1919 roku została ona rozwiązana, a w miejsce jej utworzono Sekcję Higieniczną.

W grudniu 1918 roku utworzono Departament Artylerii. Był on jednym z ważniejszych departamentów bezpośrednio oddziałyującym na prowadzenie działań zbrojnych na frontach. Szefem tej instytucji został mianowany gen. Antoni Raczyński. Departament Artylerii składał się z Sekcji Zaopatrywań, kierowanej przez płk. Władysława Ostromeckiego. Sekcja ta podzielona była na wydziały: broni ręcznej i pocisków, ładunków, nabojów i chemiczny. Kolejną sekcją była Sekcja Broni, której szefował ppłk inż. Eugeniusz Mirecki. Sekcja ta składała się z wydziałów: armat, broni ręcznej, broni białej i przyrządów pomocniczych oraz specjalnych. Sekcją Amunicji kierował ppłk Ottokar Brzezina. W sekcji tej były wydziały: pocisków i naboji armatnich, ładunków i naboji do broni ręcznej oraz min i bomb ręcznych. Sekcja Chemiczna pod kierownictwem płk. Erazma Grotowskiego dzieliła się na wydziały: materiałów wybuchowych, gazów oraz pirotechniczny. Sekcją Naukowo-Doświadczalną, przemianowaną następnie na Techniczno-Inspekcyjną kierował płk Romuald Wołyncewicz. Sekcja ta nie posiadała struktury wydziałowej. W grudniu 1919 roku w składzie Departamentu Artylerii utworzono kolejną sekcję, którą była Sekcja Odbiorcza kierowana przez płk. Ottokara Łojko-Rzędziejewskiego. Główne zadania realizowane przez Departament Artylerii sprowadzały się do

⁸³ Od marca 1919 roku funkcję tę objął płk Jan Huber, a od listopada 1919 roku ppłk Aleksander Litiwnowicz.

⁸⁴ B. Woszczyński, Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności, op. cit., s.72-77.

zaopatrywania przede wszystkim wojsk frontowych w uzbrojenie, amunicję i różnego rodzaju sprzęt⁸⁵.

Również w grudniu 1918 roku powołano Departament Szkolnictwa Wojskowego, którego szefem został gen. Jan Jacyna. Departament ten przejął nadzór nad istniejącymi już szkołami wojskowymi oraz rozpoczął prace nad utworzeniem nowych ośrodków szkolnictwa wojskowego. W połowie 1919 roku przemianowano ten departament na Departament Naukowo-Skolny. W skład jego weszły sekcje: szkół kadeckich, szkół oficerskich i podoficerskich, pedagogiczna, historyczno-naukowa i administracyjno-finansowa.

W styczniu 1919 roku w ramach MSWojsk. utworzono Departament Prawno-Wojskowy, na którego czele stanął gen. Aleksander Pik. Departament ten składał się z następujących sekcji: organizacyjno-sądowej (wydziały: prokuratury i więziennictwa); ustawodawczej (wydziały: ustaw administracyjnych, ustaw sądowych, kodyfikacji, ustaw gospodarczych oraz zaopatrzenia wojska); konsultacji prawnej (wydziały: spraw administracyjnych i cywilnych, spraw karnych). Departament Prawno-Wojskowy MSWojsk. pełnił nadzór nad całym sądownictwem wojskowym⁸⁶.

6 marca 1919 roku utworzony został Departament Personalny. Szefem jego do lipca 1919 roku był gen. Tadeusz Wiktor, a od lipca tegoż roku gen. Edmund Hauser. Departament ten składał się z sekcji: ogólnej, personalnej, przydziałów, przyjęć do Wojska Polskiego, archiwalnej oraz Komisji Kwalifikacyjnej dla urzędników wojskowych. Kwalifikował on kandydatów do sił zbrojnych, przede wszystkim oficerów pochodzących z różnych armii zaborczych. W zakres czynności tej instytucji wchodziły kwestie dotyczące całokształtu polityki kadrowej ówczesnego wojska. Wszystkie wnioski Departamentu Personalnego w tych przedmiotowych kwestiach wymagały zatwierdzenia przez ministra spraw wojskowych, a ten uzgadniał ważniejsze sprawy z Naczelnym Wodzem.

W lutym 1919 roku dokonana została zmiana władz kierowniczych MSWojsk. Ze stanowiska kierownika resortu zwolniony został płk Wroczyński. 27 lutego tegoż roku ministrem spraw wojskowych z nominacji marsz. Piłsudskiego został gen. Józef Leśniewski. Równocześnie powołano dwóch wiceministrów: gen. Stefana Majewskiego i gen. Kazimierza Sosnkowskiego.

Obejmując stanowisko ministra spraw wojskowych gen. Leśniewski wprowadził szereg zmian organizacyjnych w podległym mu ministerstwie. Najważniejszą z nich było powołanie podległej bezpośrednio ministrowi spraw wojskowych Rady Wojskowej. Rada ta składała się z prezydenta, którym został gen. Eugeniusz de Hennig-Michaelis, wiceprezydenta i siedmiu członków. Do zakresu działań tego organu należało rozpatrywanie i opiniowanie przedłożonych przez ministra i Naczelne Dowództwo projektów ustaw

⁸⁵ Tamże, s. 79-80.

⁸⁶ Tamże, s. 85.

wojskowych, wniosków, przepisów, etatów i kosztorysów finansowych⁸⁷. Mając prawo opiniowania etatów Rada ta uzyskała możliwości bezpośredniego ingerowania w struktury etatowe (głównie kadry oficerskiej) wojsk liniowych, co miało niebagatelny wpływ na konstruowanie ich procesu dowodzenia.

Innym departamentem mającym bezpośredni wpływ na kwestię zaopatrywania wojsk był Departament dla Spraw Koni i Taborów. Instytucją tą kierował gen. Zygmunt Łempicki. W skład tego departamentu włączono Sekcję Remontu oraz Sekcję Weterynaryjną z Departamentu Mobilizacyjno-Organizacyjnego i Sekcję Taborową z Departamentu Gospodarczego. Instytucja ta opracowywała plany dyslokacji oddziałów taborowych, zajmowała się też zagadnieniami personalnymi oficerów jazdy (kawalerii) oraz sprawami wyposażenia formacji taborowych w konie i sprzęt.

W lipcu 1919 roku powstał kolejny bardzo ważny departament MSWojsk. jakim był Departament Informacyjny. Składał się on z Sekcji politycznej, która została utworzona na bazie zlikwidowanej Sekcji Politycznej i Policyjno-Wojskowej NDWP oraz Wydziału Kontroli Korespondencji Zagranicznej – Telefonicznej i Telegraficznej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych. Sekcja Polityczna posiadała w swojej strukturze wydziały: informacyjny – kpt. Marian Bukołowicz; defensywy – por. Bronisław Witecki oraz dozoru korespondencji – por. Andrzej Kulwieć.

Szefem Departamentu Informacyjnego był kpt. Bogusław Miedziński. Głównym zadaniem realizowanym przez tę instytucję było przygotowywanie komunikatów informacyjnych dla dowództw szczebla operacyjnego. Komunikaty te zawierały informacje o wydarzeniach wojskowych i politycznych w państwach sąsiedzkich i ukierunkowane były na dane państwo, co uzależnione było od tego, na który front je kierowano. Ponadto departament ten zwalczał agitację wywrotową (głównie bolszewicką) w szeregach wojska i kierował kontrpropagandą. Szczególnym zainteresowaniem Departamentu Informacji „cieszyli się” wojskowi powracający do kraju z terytorium Rosji Radzieckiej. Zadania ochrony tajemnicy realizował natomiast Wydział Dozoru Korespondencji. Kontrolował on listy oraz organizował podsłuch telefoniczny i telegraficzny na liniach wojskowych⁸⁸.

W kwietniu 1919 roku utworzony został Departament Spraw Morskich. Podlegał on bezpośrednio ministrowi spraw wojskowych, a pracami jego kierował kontradmirał Kazimierz Porębski. W gestii tej instytucji znalazły się sprawy związane z utworzeniem Marynarki Wojennej i Handlowej. Z uwagi jednak na trwającą wojnę polsko-rosyjską główne prace tego departamentu zostały ukierunkowane na rozwój flotyli rzecznych. Wynikiem ich było utworzenie Flotyli Pińskiej, Komendy Portu Wojennego w Modlinie oraz Batalionu Morskiego. Końcem 1919 roku pod ogólnym zarządem Departamentu

⁸⁷ Tamże, s.87.

⁸⁸ O formach i metodach pracy oraz roli jaką odegrał ten departament w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku, traktuje praca: Andrzej Peplowski, Wywiad w wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920, Warszawa 1999.

Spraw Morskich znajdowały się następujące monitory: „Wisła”, „Warta”, „Wawel”, „Bug”, „Kiliński”, „Różycki” i „Neptun”. Oprócz tego było jeszcze piętnaście motorówek. Razem więc w dyspozycji tego departamentu było 22 jednostki pływające⁸⁹.

Oprócz departamentów w składzie Ministerstwa Spraw Wojskowych do połowy 1919 roku zorganizowano inspektoraty generalne trzech podstawowych rodzajów broni: artylerii, piechoty i kawalerii. Generalnym Inspektorem Artylerii kierował gen. Eugeniusz Rodziewicz, Generalnym Inspektorem Jazdy, początkowo gen. Aleksander Karnicki, a później płk Roman Kawecki. Jako ostatni w sierpniu 1919 roku utworzony został Generalny Inspektorat Piechoty, którego szefem mianowano gen. Aleksandra Osińskiego. Generalni inspektorzy stanowili fachowe ciało doradcze ministra spraw wojskowych w zakresie rozwoju swoich rodzajów broni.

Poza inspektoratami generalnymi utworzono również inspektoraty „zwykłe”. Były nimi: Inspektorat Wojsk Łączności, którego szefem był ppłk Kazimierz Drewnowski; Inspektorat Wojsk Kolejowych – gen. Wiktor Mieczysław Gawroński; Inspektorat Szkół Wojennych Piechoty – początkowo ppłk Kazimierz Fabrycy, a od lipca 1919 roku ppłk Marian Kukiel; Inspektorat Inżynierii i Saperów – gen. Władysław Wejtko; Inspektorat Wojsk Lotniczych – gen. Gustaw Macewicz; Inspektorat Wojsk Taborowych mjr Aureliusz Karol Passelli; Inspektorat Żandarmerii – gen. Eugeniusz Dąbrowiecki; Inspektorat Wojsk Samochodowych – ppłk Wincenty Podgórski; Inspektorat Wojskowej Straży Granicznej – płk Bronisław January Łaniewski oraz Inspektorat Obozów Jeńców – ppłk Gotfryd Marski⁹⁰.

Inspektoraty były odpowiedzialne za kontrolę wyszkolenia oraz stanu gotowości bojowej nadzorowanych przez nie wojsk. Inspektorzy podlegali II wiceministrowi i byli zarówno jego doradcami, jak również i ministra spraw wojskowych w kwestiach organizacji oraz działalności rodzajów wojsk reprezentowanych przez nich. Uczestniczyli oni w opracowywaniu planów operacyjnych w zakresie użycia danego rodzaju wojsk, organizacji oddziałów bojowych i zapasowych.

W omówionym powyżej składzie⁹¹ Ministerstwo Spraw Wojskowych funkcjonowało do początków 1920 roku. Wówczas to przeprowadzono jego nową reorganizację. Zanim ona jednak nastąpiła, to już wyraźnie została określona rola jaką w procesie kierowania siłami zbrojnymi miało spełniać MSWojsk. Rola ta była praktycznym potwierdzeniem rozkazu marcowego z 1919 roku⁹², który scedowywał wszystkie zagadnienia związane z działalnością oddziałów frontowych Sztabowi Generalnemu, zaś kwestie

⁸⁹ B. Woszczyński, Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności, op. cit., s.90-92.

⁹⁰ Tamże, s.94-97.

⁹¹ Skład MSWojsk. z grudnia 1919 roku przedstawia Załącznik Nr 3.

⁹² Mowa tu o wspomnianym już wcześniej Rozkazie NDWP Nr 100 z 10 marca 1919 roku.

oddziałów wojskowych stacjonujących na obszarach nieobjętych działaniami wojennymi pozostawiał w gestii Ministerstwa Spraw Wojskowych.

Nieuregulowana została natomiast kwestia wzajemnych relacji i zależności pomiędzy Naczelnym Wodzem a ministrem spraw wojskowych. Wprawdzie przy końcu 1919 roku ukazały się przepisy służbowe dla MSWojsk., ale i one nie uregulowały ostatecznie tego zakresu kompetencyjnego. Zaznaczono w nich tylko enigmatycznie, że „*istniejące przepisy i zwyczaje normują, kiedy minister działa samodzielnie, a kiedy stawia wnioski wodzowi naczelnemu*”⁹³.

Wykształtowana w 1919 roku organizacja MSWojsk. i zakresy działania poszczególnych jego departamentów dostosowane były do potrzeb frontowych. Prowadzenie działań wojennych miało też niebagatelny wpływ na ustalenie roli i zakresu pracy całego ministerstwa. Sytuacja ta doprowadziła do nadmiernego rozrostu już istniejących i tworzenia nowych komórek organizacyjnych MSWojsk. Spowodowało to taki rozrost struktury etatowej omawianego ministerstwa, że w listopadzie 1919 roku pełniło w nim służbę 4166 osób. Ta określana często tymczasową struktura MSWojsk. przetrwała do lutego 1920 roku. Nadal głównym problemem tego organu kierowniczego Wojska Polskiego pozostawała kwestia kompetencyjności. Przejawiała się ona między innymi tym, że pełniący funkcję kierownika ministerstwa płk Wroczyński, nie miał prawie żadnego wpływu na decyzje Naczelnego Wodza, które ten ostatni podejmował jednoosobowo.

Z tych też względów postanowiono zmienić istniejący stan rzeczy i już w początkach stycznia 1920 roku przystąpiono do opracowywania nowego projektu organizacyjnego MSWojsk. W czasie konstruowania tego projektu założono taką formę przebudowy MSWojsk., aby nie naruszać zakresu kompetencyjnego Naczelnego Wodza jak i Sztabu Generalnego. Utrzymano w mocy również generalną zasadę kompetencyjną ministerstwa, jako tego organu, któremu podporządkowane są wszystkie agendy sił zbrojnych działające w obszarach pozafrontowych.

8 lutego 1920 roku na przeprowadzonej konferencji do spraw nowej organizacji MSWojsk. zdecydowano o powołaniu oprócz departamentów Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych. Organ ten miał mieć strukturę oddziałową. Poszczególne jego oddziały miały być komórkami projektodawczymi w stosunku do departamentów. Wszelkie plany opracowywane w departamentach przedstawiane miały być ministrowi, a osobą upoważnioną do ich prezentowania (referowania) był szef odpowiedniego oddziału Sztabu MSWojsk.

Intensyfikacja działań zbrojnych wojny polsko-rosyjskiej, która nastąpiła w 1920 roku postawiła nowe wymagania przed Ministerstwem Spraw Wojskowych. Dążąc do zmniejszenia wydatków administracyjnych sił

⁹³ B. Woszczyński, Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności, op. cit., s. 119.

zbrojnych postanowiono przeprowadzić redukcję etatów osobowych ministerstwa. Opracowany zgodnie z tymi uwarunkowaniami etat MSWojsk. wprowadzony został do realizacji Rozkazem Ministra Spraw Wojskowych Nr 1792 z dnia 20 lutego 1920 roku. Zgodnie z nim przebudowane zostały poszczególne departamenty, a niektóre uległy całkowitej likwidacji. Zmieniono też rolę i zakresy kompetencyjne szefów poszczególnych komórek i instytucji oraz utworzono nowe ogniwa organizacyjne⁹⁴.

W aspekcie strukturalnym największą zmianą było utworzenie wspomnianego już wyżej Sztabu Ministerstwa Spraw Wojskowych⁹⁵. Sztab ten był organem wewnątrzministerialnym mającym swoistego rodzaju uprawnienia zwierzchnie w stosunku do większości departamentów⁹⁶. Z dotychczasowych instytucji zreorganizowano Departament I Mobilizacyjno-Organizacyjny. Reorganizacja ta polegała na połączeniu sekcji: organizacyjnej, mobilizacyjnej, poborów i uzupełnień oraz Komisji Traktatowej w jedną instytucję o nazwie Oddział I Sztabu MSWojsk. Natomiast sekcje regulaminów i wyszkolenia weszły w skład Oddziału III Sztabu MSWojsk.

Departament II Informacyjny, praktycznie nie zmienił swej struktury wewnętrznej i w całości wszedł w skład Oddziału II Informacyjnego Sztabu MSWojsk. Gruntownie natomiast został przereorganizowany Departament III Techniczno-Komunikacyjny. Na jego bazie utworzono Departament III Wojsk Technicznych i Oddział IV Sztabu MSWojsk. W dalszych zmianach przemianowano na Oddział V Sztabu MSWojsk. dotychczasowy Departament IV Personalny. Departament V Naukowo-Szkolny przemianowano na Oddział III, a Departament VI Prawno-Wojskowy na Oddział VI. Departament VII Artylerii zmienił nazwę na Departament V Uzbrojenia, Departament IX Sanitarny na Departament VI Sanitarny a Departament dla Spraw Morskich na Departament Spraw Morskich⁹⁷.

Zlikwidowano również dotychczasowy Departament VIII dla Spraw Koni i Taborów. Z sekcji, które go tworzyły sformowano Departament IV Koni i Departament I Broni Głównych i Wojsk Taborowych. Podzielono również Departament X Gospodarczy tworząc z niego Oddział IV Sztabu MSWojsk., a z pozostałych jego agend i Emerytalnej Komisji Likwidacyjnej utworzono Departament VII Gospodarczy. Ponadto powstał Departament VIII Budownictwa i Departament III Żeglugi Powietrznej.

Z innych ważniejszych zmian należy tutaj wymienić bezpośrednie podporządkowanie Naczelnemu Wodzowi, Generalnych Inspektorów. Włączono również w skład poszczególnych departamentów dawne inspektoraty,

⁹⁴ Ramową strukturę organizacyjną MSWojsk. w roku 1920 przedstawia Załącznik Nr 4.

⁹⁵ Organ ten przetransponowany został na grunt polski z Francji. Podyktowane to było między innymi tym, że w pracach nad opracowywaniem nowej struktury organizacyjnej MSWojsk. uczestniczyli przedstawiciele Francuskiej Misji Wojskowej.

⁹⁶ Z podporządkowania Sztabu MSWojsk. wyłączona była tylko Rada Wojskowa, Biuro Prezydyalne i Kuria Biskupia.

⁹⁷ B. Woszczyński, Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności, op. cit., s.128.

które przekształcono w sekcje. Tylko Inspektorat Żandarmerii przekształcono w Dowództwo Żandarmerii Wojskowej, a Inspektorat Wojskowej Straży Granicznej w Dowództwo Strzelców Granicznych. Podobnie postąpiono również z instytutami: Wojskowo-Technicznym i Wojskowo-Geograficznym. Instytucje te jako samodzielne zostały bezpośrednio podporządkowane ministrowi spraw wojskowych⁹⁸.

W zakresie swojej działalności MSWojsk. prowadząc działania w obszarach pozafrontowych zobligowane zostało do ścisłej jej korelacji z sytuacją na froncie. Równocześnie ze zmianami organizacyjnymi w ministerstwie, Naczelny Wódz postanowił wprowadzić zmiany w organizacji dowodzenia oddziałami bezpośrednio zaangażowanymi w działaniach zbrojnych na froncie przeciwrosyjskim. 23 marca 1920 roku zniesiono dotychczas obowiązujący podział na Fronty, pozostawiając jako najwyższy związek organizacyjny armię⁹⁹. Dowództwa tych związków operacyjnych, w razie potrzeby kontaktowały się z MSWojsk. Oczywiście pośrednikiem w tych kontaktach było Naczelne Dowództwo. Dążąc niejako do rozszerzenia swoich uprawnień, niektórzy z szefów departamentów MSWojsk. wysuwali propozycje rozszerzenia swoich uprawnień w zakresie kontroli prac dowództw armijnych oraz dowództw oddziałów frontowych. Zaproponowano także podporządkowanie Szefostw Służb Naczelnego Dowództwa odpowiednim szefom departamentów MSWojsk. Żądano w tej kwestii nie tylko rozszerzenia uprawnień inspekcyjnych, ale również i kontroli spraw danej służby na froncie. Propozycje te pozostały li tylko w sferze projektów i nie zostały zrealizowane.

Jeżeli chodzi o sprawowanie kierownictwa w Ministerstwie Spraw Wojskowych, to zgodnie z nową strukturą pracami tego organu kierował minister spraw wojskowych, którym nadal był gen. Leśniewski. Posiadał on uprawnienia dowódcy organów wchodzących w skład samego ministerstwa i bezpośrednio podległych mu instytucji. W zakresie sprawowania swojej funkcji miał on zastępcę w randze wiceministra, którym był gen. Sosnkowski¹⁰⁰.

Z organów bezpośrednio podporządkowanych minister posiadał Radę Wojskową i Biuro Prezydzialne. Rada Wojskowa, kierowana przez gen. de Hennig-Michaelisa, była organem doradczym ministra. Ponadto jej członkowie posiadali uprawnienia do przeprowadzania szczegółowych inspekcji oddziałów, urzędów i zakładów wojskowych, oczywiście tylko w strefie pozafrontowej. Natomiast czynności kontrolne w oddziałach frontowych realizowane były przez Generalnych Inspektorów działających przy Naczelnym Wodzu. Inną ważną kwestią w działalności tej Rady było utworzenie przy niej Komitetu Fortyfikacyjnego. Zadaniem jego było opracowywanie planów umocnień na obszarze kraju.

⁹⁸ Tamże, s.130-131.

⁹⁹ Szerzej zagadnienia struktury operacyjno-taktycznej wojsk polskich omówione są w następnym podrozdziale niniejszego opracowania.

¹⁰⁰ Zgodnie z wprowadzonymi w 1920 roku zmianami organizacyjnymi, zlikwidowane zostało stanowisko II wiceministra spraw wojskowych.

Biuro Prezydialne, kierowane przez mjr. Tadeusza Malinowskiego, związane było z działalnością samego ministra. W Biurze tym w oparciu o wytyczne ministra spraw wojskowych opracowywano projekty etatów MSWojsk. Ponadto agenda ta regulowała wszelkie kwestie dotyczące reprezentacji władz wojskowych w kraju i za granicą oraz wydawała dzienniki rozkazów wojskowych.

Przyjrzyjmy się teraz jak funkcjonował najnowszy z organów MSWojsk., mianowicie Sztab tego ministerstwa, na czele którego stał gen. Jan Niesiołowski. Sztab MSWojsk. stymulował pracę departamentów wytyczając im ogólne kierunki działalności. I tak: Oddział I Sztabu (Mobilizacyjno-Organizacyjny) kierowany początkowo przez płk. Józefa Rybaka, a potem (od czerwca 1920 roku) przez ppłk. Rudolfa Pricha, zajmował się opracowywaniem podstawowych dyrektyw w sprawach organizacyjnych dla wszystkich broni i służb. Uzgadniał, zatwierdzał i wydawał etaty broni i służb. Do jego zakresu kompetencyjnego należały też sprawy związane z opracowywaniem wytycznych dotyczących zasad organizacji personalnej, planu uzupełniania armii oraz formowania oddziałów dla potrzeb frontu¹⁰¹. Do uprawnień Oddziału I należało też wydawanie dyrektyw dla oddziałów straży granicznej i żandarmerii.

10 maja 1920 roku z inicjatywy tego oddziału powołano Centralną Komisję Kontroli Stanów. Z uwagi na dążenie do skierowania maksymalnej liczby oficerów do oddziałów frontowych, Komisja ta dokonywała rewizji stanów etatowych poszczególnych komórek organizacyjnych MSWojsk. Oprócz tego sporządzała ona zapotrzebowania na sprzęt, uzbrojenie i konie dla walczących wojsk. W związku ze swoim zakresem zadaniowym współpracowała ona ściśle z Naczelnym Dowództwem Wojska Polskiego.

Oddział II Sztabu (Informacyjny) MSWojsk. pracował pod kierunkiem kpt. Bogusława Miedzińskiego. Tworzyły go sekcje: ogólnie-organizacyjna, defensywy, informacyjna i plebiscytowa¹⁰². Główne prace tego oddziału skupiały się na opracowywaniu komunikatów prasowych i biuletynów szczegółowych,

w których zawierano informacje o sytuacji w kraju i za granicą (aspekt polityczny i wojskowy). Oprócz tego wyspecjalizowana komórka tego oddziału zajmowała się kontrolą korespondencji pocztowej, organizowała podsłuch telefoniczny oraz kontrolowała korespondencję telegraficzną na liniach wojskowych i cywilnych. Ostatnim, ale niemniej ważnym zakresem działalności tej agendy była kontrola ruchu zagranicznego (szczególnie rodzin wojskowych), antypropaganda, praca z jeńcami oraz inwigilacja osób podejrzanych¹⁰³.

¹⁰¹ B. Woszczyński, Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności, op. cit., s.135-136.

¹⁰² Sekcja ta swoją działalność rozpoczęła w lipcu 1920 roku.

¹⁰³ A. Peplowski, Wywiad w wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920, op. cit., s.190-233.

Oddział III Sztabu (Naukowo-Techniczny) MSWojsk. pracował pod kierunkiem gen. Jacyny. Zadaniem realizowanymi przez ten oddział było opracowywanie dyrektyw z zakresu nauczania w szkołach wojskowych. Kierował on również wyszkoleniem broni głównych, technicznych i służb. Oprócz tego organizował doskonalące kursy szkoleniowe, dla oficerów podoficerów i personelu cywilnego pracujących w dowództwach i instytucjach wojskowych. Ważną działalnością w pracy tego oddziału było opracowanie statutu szkół wojskowych oraz programów nauczania w korpusach kadetów, jako szkółach stałych. Poza tym oddział ten opracowywał i sprawował ogólną kontrolę nad wydawaniem przez departamenty regulaminów służby wewnętrznej, polowej, garnizonowej i gimnastyki dla oddziałów stacjonujących w obszarach podległych MSWojsk.¹⁰⁴

Opracowywaniem i wydawaniem zasadniczych przepisów dotyczących gospodarki wojskowej, materiałowej i pieniężnej w czasie wojny zajmował się Oddział IV Sztabu (Zaopatrzenia i Komunikacji) MSWojsk. Pracami jego kierował gen. Juliusz Malczewski. W kierowaniu tego oddziału obowiązywał system rozkazodawczy, a nie dyrektywny. Stosowne rozkazy tej agencji określały należności pieniężne dla poszczególnych szczebli dowodzenia. Poza tym oddział ten sprawował kontrolę nad zakupami dokonywanymi w kraju i za granicą oraz wszelkimi związanymi z tymi zakupami rozliczeniami. Do zadań tego oddziału należały również sprawy transportu wojskowego i rozwoju sieci komunikacyjnej państwa pod kątem potrzeb prowadzenia działań wojennych, jak i przyszłościowego rozwoju sił zbrojnych.

Całokształt spraw personalnych w 1920 roku przejął Oddział V Sztabu MSWojsk. Szefem jego był mjr Zygmunt Platowski. Oddział ten zajmował się opracowywaniem pragmatyki służbowej, prowadził ewidencję oficerów, urzędników wojskowych oraz chorążych różnych rodzajów broni i służb. W zakresie jego działalności znajdowały się też sprawy związane z przyjęciem do wojska i przydziałem służbowym. Sporządzano w nim listy kwalifikacyjne oficerów, prowadzono szczegółową ewidencję generałów oraz spisy oficerów od dowódcy brygady wzwyż. Ponadto oddział ten załatwiał wszystkie sprawy związane z nadawaniem stopni oficerskich, odznaczeń oficerów i urzędników cywilnych. Przy tym oddziale działał również Oficerski Trybunał Orzekający, który był ciałem rozstrzygającym w kwestii spraw honorowych generałów i wszystkich innych oficerów im równorzędnych¹⁰⁵.

Oddział VI Sztabu MSWojsk. kierowany przez gen. Pika zajmował się sprawami prawodawstwa i sądownictwa wojskowego. Organizował on sądy wojskowe w Okręgach Generalnych, etapowych, ekspozyturach, a podczas formowania jednostek frontowych – sądy pułkowe. Ponadto prowadził organizację więzień karnych i śledczych oraz aresztów przy sądach załogowych

¹⁰⁴ B. Woszczyński, Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności, op. cit., s.143-144.

¹⁰⁵ Tamże, s.148.

i warsztatach więziennych. Do jego obowiązków należało również układanie projektów ustaw, rozporządzeń i przepisów administracyjnych oraz opiniowanie zarządzeń wydawanych przez inne komórki organizacyjne ministerstwa.

Z chwilą utworzenia Sztabu MSWojsk. dotychczasowe jego zasadnicze agendy, jakimi były departamenty stały się komórkami o charakterze głównie kontrolnym i wykonawczym. Zgodnie z tymi nowymi uprawnieniami kompetencyjnymi Departament I Broni Głównych i Wojsk Taborowych zajmował się sprawami oddziałów piechoty, artylerii i kawalerii oraz wojskami taborowymi. Troszczył się on głównie o zdolność bojową formacji należących do wymienionych rodzajów wojsk, jak i dbał o ich zaopatrzenie materiałowe oraz o oszczędne i celowe wykorzystywanie przydzielonego sprzętu i środków bojowych¹⁰⁶.

Departament II Wojsk Technicznych kierował tworzeniem nowych i rozbudową istniejących już formacji saperskich, łączności, kolejowych i samochodowych. Ponadto był odpowiedzialny za ich wyposażenie i zaopatrzenie w materiały pędne.

Departamenty III Żegluga Powietrznej i IV Koni kontynuowały swoją działalność zgodnie z kompetencjami wprowadzonymi jeszcze w 1919 roku. I tak: Departament III skupiał w swym zakresie działania całokształt spraw związanych z lotnictwem wojskowym. Natomiast Departament IV zajmował się sprawami koni i taborów dla jednostek frontowych.

Departament V Uzbrojenia główną uwagę skupiał na zaopatrywaniu armii w sprzęt wojenny, a Departament VI Sanitarny załatwiał sprawy szpitalnictwa wojskowego i zaopatrzenia sił zbrojnych w medykamenty i sprzęt medyczny. Ponadto organizował wyszkolenie młodszego personelu służby sanitarnej.

Departament VII Gospodarczy, sprawował pieczę nad sprawami żywienia i furazu oraz umundurowania i wyposażenia wojsk. Kolejnym departamentem ściśle związanym z zagadnieniami gospodarczymi był Departament VIII Budownictwa. Do jego zadań należało podejmowanie decyzji o budownictwie nowych obiektów wojskowych, konserwacji, rekonstrukcji i adoptowania już istniejących oraz przydziale budynków dla potrzeb sił zbrojnych.

Ostatnim z departamentów był Departament IX Spraw Morskich. Jego podstawowym zadaniem była budowa floty, głównie rzecznej. U progu swojej działalności w nowej strukturze zajął się on przede wszystkim rozbudową Flotyli Pińskiej. Formacja ta pod względem organizacyjnym była całkowicie podporządkowana omawianemu departamentowi, a kwestie taktycznego jej wykorzystania każdorazowo regulowane były stosownymi zarządzeniami Naczelnego Dowództwa. Z inicjatywy Departamentu IX Spraw Morskich, w okresie działań zbrojnych wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku dla potrzeb frontu uruchomiono 20 statków przewozowych. Ponadto

¹⁰⁶ P. Stawecki [red.], *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, op. cit., s.265.

w departamencie tym zostały opracowane założenia programowe planu rozwoju polskiej floty wojennej.

Oprócz departamentów w skład MSWojsk. w 1920 roku wchodziły jeszcze: Kuria Biskupia i Sekcja Wyznań Obcych. W gestii tych komórek organizacyjnych, tak jak poprzednio znajdowały się wszystkie sprawy duszpasterskie w odniesieniu do oddziałów stacjonujących na tyłach walczących wojsk.

Jak nie trudno zauważyć z powyższego omówienia Ministerstwo Spraw Wojskowych wprawdzie realizowało głównie administracyjne aspekty procesu kierowania było znacznie rozbudowane¹⁰⁷. Rozbudowę tę możemy uznać za pochodną faktu skupienia w kompetencjach tego ministerstwa całokształtu zagadnień związanych nie tylko z prowadzeniem wojny, ale i tworzeniem założeń strukturalnych przyszłych sił zbrojnych.

Omawiając ukształtowanie się i organizację najwyższych organów kierowania Wojskiem Polskim w latach 1918-1920, nietrudno zauważyć, iż wraz z kształtowaniem się kierowniczych struktur wojskowych ukształtowały się niejako samoczynnie elementy systemu obronnego późniejszej II Rzeczypospolitej. Z elementów tego systemu powstały wówczas nie tylko struktury, ale również zostały wstępnie określone zasady funkcjonowania kierownictwa polityczno-wojskowego państwa i jego organów wykonawczo-koordynacyjnych. Stworzono też siły zbrojne określając – wprawdzie wymuszone przez działania wojenne – zasady ich użycia. Podjęto także prace przygotowawcze w zakresie ustawodawstwa wojskowego, jak i przygotowania obronne realizowane w układzie odbudowującej się gospodarki kraju. W tym finansowania nie tylko sił zbrojnych zaangażowanych na froncie, ale również rozbudowy ich infrastruktury w obszarach pozafrontowych.

Praktycznie system dowodzenia i kierowania szczebla strategicznego w Polsce zaczął się przekształcać już od momentu swego powstania w system obronny Rzeczypospolitej. Budując jego podstawy wykorzystano w początkowym okresie struktury dowodzenia, które powołała Rada Regencyjna Królestwa Polskiego. Pierwsze prace organizacyjne rozpoczęła Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu oraz powołane w październiku 1918 roku przez Radę Regencyjną – Sztab Generalny i Ministerstwo Spraw Wojskowych. Niemniej ważnym było również wyznaczenie dekretem tej Rady Józefa Piłsudskiego Naczelnym Wodzem Wojska Polskiego, jak i Naczelnikiem Państwa.

Przyjmując tę nominację Piłsudski nie tylko skupił w swym ręku najwyższe uprawnienia kierownicze w zakresie polityczno-wojskowego kierowania państwem, ale również uzyskał niejako głos decydujący w sprawach kształtowania jego systemu dowodzenia szczebla strategicznego. Z jego też inicjatywy ukształtowane wówczas kierownicze organa sił zbrojnych opierały

¹⁰⁷ Pomimo podjętych redukcji stanu osobowego MSWojsk. to i tak po zakończeniu prac restrukturyzacyjnych i skierowaniu znacznej ilości oficerów do służby frontowej, ministerstwo liczyło 3258 pracowników.

się na Naczelnym Wodzu jako najwyższym dowódcy, Sztabie Generalnym – jako najwyższym organie dowodzenia strategiczno-operacyjnego i Ministerstwie Spraw Wojskowych – jako najwyższym organie administracyjnym ówczesnego Wojska Polskiego. Tworząc i rozbudowując te instytucje Naczelny Wódz zobligowany był do uwzględnienia potrzeb dynamicznie rozwijających się w tym okresie oddziałów wojskowych, co wymuszała poniekąd prowadzona wojna z Rosją Radziecką.

Należy tutaj również zaznaczyć, iż poza tworzeniem naczelných struktur kierowania siłami zbrojnymi prowadzono równolegle prace nad utworzeniem aparatu terenowej administracji wojskowej. W tym czasie dokonano już pierwszego podziału kraju na okręgi wojskowe i inne komórki administracji terenowej sił zbrojnych. Zaznaczyć również należy, że wówczas nie było jeszcze przepisów prawnych normujących sprawy organizacji i funkcjonowania najwyższych władz wojskowych. Kwestie te były wówczas podejmowane i rozstrzygane w zależności od istniejących potrzeb państwa oraz wymagań narzuconych przez działania wojenne, przede wszystkim na froncie polsko-rosyjskim. Wojna ta wywarła tak wielki wpływ na konstruowanie ówczesnych naczelných władz Wojska Polskiego, że dalszy rozwój ich struktury organizacyjnej był możliwy dopiero po podpisaniu preliminarów pokojowych.

Z analizy procesu kształtowania się i organizacji najwyższych organów kierowniczych Wojska Polskiego w latach 1918-1920 wypływają następujące wnioski:

- Pierwszym organem kierowniczym odbudowującego się Wojska Polskiego była Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu. Z jej to inspiracji, a nawet bezpośrednio ze struktur, utworzone zostały naczelne organa kierownictwa administracyjnego i dowodzenia operacyjnego sił zbrojnych w postaci Ministerstwa Spraw Wojskowych i Sztabu Generalnego Wojska Polskiego.
- W zakresie uprawnień kompetencyjnych Sztabowi Generalnemu powierzone zostały wszystkie zagadnienia związane z prowadzeniem działań bojowych przez wojska liniowe. W małym tylko stopniu uczestniczyło w nich MSWojsk., którego głównym zadaniem było kierowanie sprawami administracyjnymi wojska, a więc tymi, które leżały poza obszarem zainteresowania wojsk liniowych z punktu widzenia prowadzenia operacji frontowych. Niemniej jednak praca MSWojsk. ukierunkowana była na zaspakajanie potrzeb frontu (głównie mobilizację, etaty operacyjno-taktyczne, wyszkolenie), przez co i ono ogrywało jedną z decydujących ról w procesie kierowania strategicznego ówczesnymi wojskami.
- Ważnym i pożądanym elementem w procesie kierowania siłami zbrojnymi było ustanowienie instytucji Naczelnego Wodza. Naczelny Wódz sprawował jednocześnie funkcję Naczelnika

Państwa, przez co zachowana została jedność (jednoosobowość) kierownictwa wojskowo-politycznego państwa na szczeblu strategicznym.

- Naczelny Wódz posiadał do swojej dyspozycji wydzielony organ dowodzenia w postaci Sztabu Ścisłego. Wydzielanie tego organu kierowniczego odbywało się wówczas, gdy Naczelny Wódz udawał się na front i obejmował osobiste kierownictwo nad określonym fragmentem działań zbrojnych. Zjawisko to było pożądanym z uwagi realizację procesu dowodzenia, ponieważ zapewniało głównodowodzącemu niezbędne minimum w zakresie dysponowania organem planistyczno-operacyjnym.
- Na funkcjonowanie zarówno MSWojsk. jak i Sztabu Generalnego największy wpływ wywierał Naczelny Wódz. Wpływ ten był tym większy, że nie było konkretnych uregulowań kompetencyjnych zarówno Naczelnego Wodza jak i wymienionych instytucji kierowniczych. Z tego też względu decyzje podejmowane przez ministra spraw wojskowych były często znoszone przez decyzje Naczelnego Wodza podejmowane przez niego jednoosobowo, bez liczenia się z jakimikolwiek opiniami ministra. Wobec tego ten ostatni nie miał prawie żadnego wpływu na decyzje głównodowodzącego. Podobne zjawisko, aczkolwiek mniej drastyczne, odnotować możemy w przypadku relacji decyzyjnych na styku: Naczelny Wódz – szef Sztabu Generalnego. Nieunormowanie zakresów kompetencyjnych z jednej strony i szybki rozwój „wypadków wojennych” z drugiej strony było bezpośrednią przyczyną nadmiernej rozbudowy komórek organizacyjnych (szczególnie MSWojsk.), co dodatkowo komplikowało proces dowodzenia szczebla strategicznego i angażowało nadmierne siły wykwalifikowanej kadry w pracach tych organów dowodzenia.
- Wymienione wyżej niedookreślenia kompetencyjne, jak i rozwój działań zbrojnych wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku zmuszały ówczesne kierownictwo polskich sił zbrojnych do poszukiwania najbardziej optymalnych rozwiązań w zakresie organizacyjnym naczelných organów kierowniczych Wojska Polskiego. Wynikiem tych dążeń były przeprowadzane wielokrotnie restrukturyzacje zarówno Sztabu Generalnego, jak i Ministerstwa Spraw Wojskowych.
- Wraz z ukształtowaniem się naczelných organów kierowania Wojskiem polskim w latach 1919-1920, wyodrębnione zostały również niejako samoczynnie elementy systemu obronnego późniejszej II Rzeczypospolitej. W tym zakresie określone zostały zasady funkcjonowania kierownictwa polityczno-

wojskowego państwa i jego organów wykonawczo-koordynacyjnych, jak i określono w oparciu między innymi o doświadczenia wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku zasady użycia sił zbrojnych. Dlatego też można powiedzieć, że powstały u progu odradzającej się Rzeczypospolitej system dowodzenia i kierowania szczebla strategicznego już od momentu swego powstania zaczął się przekształcać w system obronny państwa polskiego.

1.2. Wojska liniowe – organizacja i dowodzenie.

Przystępując do analizy organizacji i dowodzenia wojskami liniowymi strony polskiej, należy zaznaczyć, że prowadzone działania wojenne lat 1919-1920 miały jeszcze większy wpływ na realizację tych czynności, niż miało to miejsce w przypadku naczelnych władz wojskowych państwa polskiego. Z tego też względu rozpoczynając omawianie zagadnień związanych z organizacją dowodzenia wojskami liniowymi przytoczę krótką periodyzację działań zbrojnych wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku.

Analizując wojnę polsko-rosyjską 1919-1920 roku wyodrębnić w niej możemy kilka okresów (faz). Podyktowane one były działaniami wojennymi, w których przewagę uzyskiwała jedna z walczących stron. I tak:

1). Okres pierwszy obejmuje walki prowadzone w 1919 roku, w których działania zaczepne inicjowała strona polska, i do której należała wówczas inicjatywa strategiczna.

2). Okres drugi obejmuje działania zaczepne podjęte przez stronę polską w ramach tzw. operacji ukraińskiej Wojska Polskiego w 1920 roku, która stanowiła niejako wypadkową dążeń do poszukiwania rozstrzygnięcia strategicznego.

3). Okresem trzecim jest ofensywa rosyjska prowadzona na Ukrainie i Białorusi.

4). Okres czwarty jest okresem przełomowym w tej wojnie i obejmuje on działania zbrojne prowadzone w ramach bitwy na przedpolach Warszawy (zwanej również bitwą warszawską).

5). Ostatni – piąty z okresów obejmuje bitwę niemeńską, wraz z polskimi działaniami zaczepnymi na Ukrainie, kończąca działania militarne tej wojny¹⁰⁸.

Zanim jednak wybuchła wojna polsko-rosyjska, to strona polska podjęła już prace nad organizacją struktury operacyjno-taktycznej przyszłych wojsk liniowych. Sprawami z tego zakresu zajmowała się wspomniana już wcześniej Komisja Wojskowa, a w szczególności jej Referat Spraw Bieżących i Referat Spraw Statystyczno-Ewidencyjnych. Pierwszy z wymienionych wyżej referatów zajął się opracowaniem projektu organizacji werbunku ochotniczego oraz zarysu strukturalno-prawnego aparatu werbunkowego. Za podstawę tworzenia nowych sił zbrojnych uznano rezerwuar osobowy, który stanowili przeszkoleni już wcześniej członkowie Polskiej Organizacji Wojskowej (POW). Wychodząc z założenia, iż w przyszłości członkowie tej organizacji staną się podstawą tworzenia Wojska Polskiego, referat ten opracował projekt mobilizacji POW¹⁰⁹.

Drugi z wymienionych referatów zajął się zbieraniem danych o stanach liczbowych ludności zdolnej do służby wojskowej¹¹⁰. Jednocześnie sporządzał

¹⁰⁸ Periodyzacji wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku dokonano w oparciu o: L. Wyszczelski, Kijów 1920, op. cit., s.9.

¹⁰⁹ Jerzy Holzer, Jan Molenda, Polska w pierwszej wojnie światowej, Warszawa 1967, s.213.

¹¹⁰ Badaniami tymi objęto tylko obszar dawnego Królestwa Polskiego.

on zestawienia ewidencyjne specjalistów (inżynierów, lekarzy, adwokatów itp.), którzy mogli być przydatnymi przy tworzeniu przyszłych polskich sił zbrojnych. Przeprowadzone przez Referat Spraw Statystyczno-Ewidencyjnych badania statystyczne wykazały, że z obszaru byłego Królestwa Polskiego można będzie pozyskać około 1 mln osób zdolnych do służby wojskowej.

Poza badaniami statystyczno-ewidencyjnymi referat ten dokonał podziału obszaru Królestwa na obwody, w których rozpoczęto by tworzenie oddziałów wojskowych szczebla pułkowego¹¹¹. Za liczbę ludności wystarczającą do pozyskania kontyngentu rekruta i rezerw dla pułku piechoty przyjęto 300 tys. Zaś dla pułku artylerii i kawalerii – od 600 tys. do 1 mln. mieszkańców danego obszaru. Zgodnie z wyliczeniami Komisji Wojskowej stan sił zbrojnych w początkowym okresie ich tworzenia miał wynieść około 161 650 żołnierzy¹¹² i 19606 koni. Na bazie tych rezerw osobowych planowano zorganizować 54 pułki piechoty¹¹³, 16 pułków kawalerii (jazdy) i 18 pułków artylerii. Plan ten jednak nie wszedł do realizacji i tylko częściowo został wykorzystany przy organizowaniu oddziałów Wojska Polskiego, już po odzyskaniu niepodległości¹¹⁴.

Tuż przed samym aktem odzyskania niepodległości przez Polskę jako główny organizator Wojska Polskiego wystąpił Sztab Generalny. Niebagatelną rolę w tym procesie odegrał ówczesny szef SG WP gen. Rozwadowski. Przystępując do tworzenia Wojska Polskiego, 29 października 1918 roku ogłoszony został dekret o powszechnym obowiązku służby wojskowej autorstwa ww. generała. Dekret ten stanowił podstawę do powoływania do służby wojskowej zdolnych do niej mężczyzn i tworzenia regularnych oddziałów. W pierwszej kolejności gen. Rozwadowski wystąpił z propozycją formowania już nie pułków a dywizji jazdy, tworzenia tzw. szwadronów wojewódzkich i wojskowych władz terytorialnych¹¹⁵.

W zakresie podziału terytorialnego, to zgodnie z rozkazem szefa Sztabu Generalnego z 30 października 1918 roku obszar znajdujący się pod administracją Rady Regencyjnej został podzielony na trzy inspektoraty administracyjno-wojskowe. Niższą strukturę organizacyjną inspektoratów stanowiły okręgi wojskowe, których było 15. W ramach każdego okręgu wojskowego przewidywano organizowanie, jako formacji zasadniczej jednego pułku piechoty, a w miarę możliwości także innych oddziałów, pododdziałów i zakładów wojskowych. W zakresie dowodzenia dowódcy formowanych pułków mieli być jednocześnie komendantami okręgów wojskowych.

¹¹¹ Zakładano w tym względzie tworzenie pułków piechoty, artylerii i kawalerii. Pozostałych rodzajów broni na razie nie brano pod uwagę.

¹¹² W stanie tym miało być 6162 oficerów, 4482 podoficerów i 40 306 żołnierzy.

¹¹³ Miały one mieć strukturę batalionową, po trzy bataliony w każdym pułku.

¹¹⁴ Centralne Archiwum Wojskowe [dalej: CAW], Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu i Rady Regencyjnej (materiały) [dalej: KWTRS i RR], Sygn. 160.1.68. i 160.1.87. Ponadto zob.: również B. Woszczyński, Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności, op. cit., s.15-16.

¹¹⁵ Stanisław Rozwadowski, Tadeusz Jordan Rozwadowski – Generał broni, Warszawa 1994, s. 39. Także: Władysław Pobóg-Malinowski, Najnowsza Historia Polityczna Polski, t. 2, cz.1, Gdańsk 1990, s.134-135.

4 listopada 1918 roku rozpoczęto w inspektoratach formowanie czterech pułków jazdy. Jako miejsca ich tworzenia wyznaczonych zostało 13 miast byłego Królestwa Polskiego, w każdym z nich miało być sformowane po jednym szwadronie. Tworzenie tych oddziałów miało się rozpocząć niezwłocznie, stąd też zrezygnowano z powodu braku czasu z opracowywania stosownych zarządzeń regulujących tok służby w tych oddziałach. Podstawę działania i unormowań prawnych w tym zakresie stanowiły nie drukowane regulaminy, lecz ustne polecenia i wskazówki wydawane podczas odpraw w Sztabie Generalnym¹¹⁶.

W pracach nad organizowaniem struktury operacyjno-taktycznej Wojska Polskiego, Sztab Generalny nie ograniczał się tylko do obszaru byłego Królestwa Polskiego. Po 11 listopada 1918 roku rozpoczęto obejmować nimi również ziemie, które w przyszłości miały stanowić integralną część odradzającej się Rzeczypospolitej. Z tego też względu poczynania wojskowo-organizacyjne rozpoczęto również w Galicji Zachodniej. W prowincji tej utworzono dwa okręgi wojskowe, które wraz z terytorium Śląska Cieszyńskiego zostały podporządkowane gen. Bolesławowi Roji. Formowane w tych obszarach oddziały tworzone głównie w oparciu o zachowane resztki struktur jednostek zapasowych byłej Cesarsko-Królewskiej Armii Austro-Węgierskiej. Stanowiska dowódcze w tych oddziałach obejmowane były przez oficerów narodowości polskiej, którzy pełnili służbę w tamtejszych jednostkach, lub powracali do kraju z innych rejonów Cesarstwa. Równocześnie z formowaniem nowych oddziałów przystąpiono do odtwarzania dawnych pułków legionowych¹¹⁷.

Kolejnym regionem, gdzie podjęto organizowanie oddziałów Wojska Polskiego była północna część Królestwa. Poczynania te jednak nie przyniosły rewelacyjnych rezultatów. Przyczyna słabych wyników w tym zakresie tkwiła z jednej strony w fakcie stacjonowania na tym obszarze jeszcze silnych oddziałów niemieckich wojsk okupacyjnych, a z drugiej strony była wynikiem krótkotrwałości poczynania polskich, które zakończono już przy końcu pierwszej dekady listopada 1918 roku. Z tych też przyczyn udało się tylko powołać niektóre okręgi wojskowe i nigdzie też nie utworzono formacji większej niż batalion.

Jeszcze bardziej złożona sytuacja miała miejsce na obszarze Galicji Wschodniej, gdzie od 1 listopada 1918 roku toczyły się działania zbrojne wojny polsko-ukraińskiej 1918-1919 roku. Z uwagi na tę wojnę dla Galicji Wschodniej przyjęto odrębną strukturę organizacyjną. Rozkazem gen. Rozwadowskiego z 1 listopada 1918 roku utworzono dla tego obszaru Naczelne Dowództwo Wojskowe na czele z gen. Stanisławem Puchalskim. Obszar galicyjski wchodził w skład V Dowództwa Okręgu Generalnego (DOGen.) z siedzibą w

¹¹⁶ P. Stawecki [red:], *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, op. cit., s.254-255.

¹¹⁷ Tamże.

Krakowie¹¹⁸, a 5 czerwca 1919 roku utworzono DOGen. we Lwowie. Formowane w tym regionie oddziały wojskowe posiadały odrębną strukturę organizacyjną i kierowane były bezpośrednio na front przeciwukraiński¹¹⁹.

W wyniku tych prac organizacyjnych inspirowanych i kierowanych przez gen. Rozwadowskiego, a realizowanych przez odpowiednie agendy Sztabu Generalnego, 11 listopada 1918 roku stan liczebny Wojska Polskiego w zakresie struktur organizacyjnych wynosił: 24 bataliony piechoty, 3 szwadrony kawalerii i 5 baterii artylerii¹²⁰.

10 listopada 1918 roku przybył z Magdeburga do Warszawy Józef Piłsudski. Już w tym dniu główny organizator Wojska Polskiego w tym okresie, gen. Rozwadowski oddał się pod rozkazy brygadiera Piłsudskiego. To formalne podporządkowanie się szefa Sztabu Generalnego przyszłemu Naczelnemu Wódzowi¹²¹ było niejako zapowiedzią przyszłej struktury dowodzenia jaka została ukształtowana w późniejszych polskich siłach zbrojnych. Jednak współpraca pomiędzy gen. Rozwadowskim a Piłsudskim już od samego początku układała się nienajlepiej. Dzielili ich poglądy na temat charakteru i sposobu organizacji wojska. Szef Sztabu Generalnego opowiadał się za formowaniem regularnych oddziałów opartych na poborze rekruta. Naczelny Wódz natomiast kwestie rozbudowy sił zbrojnych chciał oprzeć o zaciąg ochotniczy i formacje typu milicyjnego. W wyniku tej sprzeczności gen. Rozwadowski złożył rezygnację ze stanowiska szefa SG WP i 16 listopada 1918 roku został wyznaczony dowódcą nowotworzonej Armii „Wschód”, której zadaniem była obrona Galicji Wschodniej¹²².

Przyjrzyjmy się teraz jak rozwiązano kwestię rekrutacji do oddziałów wojskowych. Podstawowym dylematem rozważanym w zakresie rekrutacji było w jakiej formie ją przeprowadzić. Czy ma to być pobór obowiązkowy, czy też zaciąg ochotniczy? W końcu zdecydowano się na werbunek ochotniczy. Ośrodkami terytorialnymi, w oparciu o które prowadzono ochotniczy pobór do wojska były wspomniane już okręgi wojskowe i okręgi generalne, na które podzielono terytorium ówczesnej Rzeczypospolitej. Pobór i organizację ówczesnych formacji zbrojnych prowadzono w niezwykle szybkim tempie, dlatego też w pierwszej kolejności tworzone jednostki łatwe do szkolenia i wyposażenia, tj. piechoty i kawalerii. W następnej dopiero kolejności, z uwagi na ich specyfikę, tworzone były oddziały artylerii i wojsk technicznych.

¹¹⁸ Dowództwa Okręgów Generalnych utworzono 17 listopada 1918 roku w miejsce zlikwidowanych Inspektoratów Generalnych. Ponadto w pierwszej fazie utworzono od razu pięć DOGen.

¹¹⁹ Szerzej kwestie te omawia praca autora niniejszego opracowania pt.: *Sztuka wojenna w polsko-ukraińskim konflikcie zbrojnym 1918-1921*, Warszawa (AON) 1998.

¹²⁰ A. Przybylski, *Wojna Polska 1918-1921*, op. cit., s.37.

¹²¹ Formalne przekazanie władzy wojskowej przez Radę Regencyjną Piłsudskiemu nastąpiło dopiero w dniu następnym tj. 11 listopada 1918 roku.

¹²² S. Rozwadowski, Tadeusz Jordan Rozwadowski – General broni, op. cit., s.40.

Jak podaje Adam Przybylski do 10 listopada 1918 roku zorganizowano już 3 pułki piechoty, utworzono związki 20 kolejnych oraz stworzono oddziały kawalerii i artylerii. Końcem grudnia 1918 roku stan Wojska Polskiego wynosił ponad 100 tys. żołnierzy. Liczba istniejących batalionów piechoty przekroczyła 100, baterii artylerii ponad 80 a szwadronów jazdy (kawalerii) około 70¹²³.

Siły te były jednak niewystarczające do zabezpieczenia obrony kraju, nie wspominając już o procesie kształtowania się jego granic. Jeszcze bardziej proces formowania polskich sił zbrojnych został przyśpieszony działaniami wojennymi z Rosją Radziecką. Praktycznie można tutaj stwierdzić, iż lwia część odradzających się polskich sił zbrojnych powstawała w „ogniu” tej wojny. Wojna ta wymusiła też zmianę formy rekrutacji do sił zbrojnych, co spowodowało ograniczenie zaciągu ochotniczego a wymusiło konieczność oparcia się na poborze powszechnym (regularnym).

20 lutego 1919 roku na jednym z pierwszych posiedzeń Sejmu Ustawodawczego¹²⁴ ówczesny premier Ignacy Paderewski zaapelował do posłów o uchwalenie ogólnego poboru ze względu na trudną sytuację zewnętrzną

i wynikającą z niej potrzebę utworzenia silnej armii. Apel ten spotkał się z akceptacją większości posłów, którzy uznali, że pobór powszechny jest *pilną koniecznością*. W tej sytuacji 7 marca 1919 roku uchwalona została ustawa o poborze do służby wojskowej roczników 1896-1901. Pobór tych sześciu roczników zarządzono na terytorium całego kraju. Samo wykonanie jego odbywało się etapami i stopniowo obejmowało obszar całego państwa przy uwzględnieniu nierównomiernego dotychczas obciążenia obowiązkiem służby mężczyzn w poszczególnych rejonach¹²⁵.

Wykonując te założenia ustawowe, MSWojsk. rozkazem z 31 marca tegoż roku zarządziło powołanie roczników 1896 i 1897, a następnie rocznika 1898 we wszystkich powiatach byłego Królestwa Polskiego z wyjątkiem Suwalszczyzny, a ponadto w Warszawie i Łodzi. Termin trwania tego poboru z uwagi na toczące się działania wojenne był bardzo krótki i zgodnie z nakazem przez MSWojsk. czasookresem miał on się zakończyć końcem maja 1919 roku. Po jego zakończeniu powołano do poboru kolejny rocznik (1899). Pobór ten przeprowadzony został również we wszystkich powiatach Królestwa i zakończono go do 10 lipca 1919 roku. Oprócz terytorium Królestwa czynności poborowe podjęto na obszarze galicyjskim (Galicji Wschodniej i Galicji Zachodniej).

Jeżeli chodzi o roczniki młodsze (1900-1901) to ich powołanie zarządzono we wrześniu 1919 roku. Pobór w obszarach północno-wschodnich (powiaty: bielski, białostocki i sokólski) przeprowadzono latem 1919 roku. Na

¹²³ A. Przybylski, *Wojna Polska 1918-1921*, op. cit., s.40.

¹²⁴ Uroczyste otwarcie Sejmu Ustawodawczego Rzeczypospolitej Polskiej nastąpiło 10 lutego 1919 roku.

¹²⁵ Benedykt Wilkowicz, *Prawne aspekty tworzenia jednolitych sił zbrojnych w początkach II Rzeczypospolitej*, [w:] „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” – dalej: ZN WAP – Nr 3/1985, s.135.

Suwalszczyźnie (powiaty: augustowski, sejneński i suwalski) czynności poborowych dokonano dopiero wiosną 1920 roku. Najpóźniej poboru dokonano na Pomorzu. Zarządzono go w 18 powiatach północno-zachodnich dopiero w sierpniu 1920 roku. Biorąc pod rozwagę początkowy i końcowy okres czynności poborowych możemy stwierdzić, iż pierwszy regularny pobór w oparciu o ustawę poborową przeprowadzono od marca 1919 do sierpnia 1920 roku i trwał on niemalże przez większość czasookresu aktywnych działań zbrojnych wojny polsko-rosyjskiej. W pierwszej kolejności powołane zostały pod broń roczniki starsze, a następnie młodsze. Pozyskane zasoby ludzkie uzupełniły szeregi polskich sił zbrojnych, które w połowie 1919 roku osiągnęły stan 500 tys. żołnierzy¹²⁶.

Wiosną 1920 roku ówczesne władze Rzeczypospolitej wystąpiły z inicjatywą ustawodawczą poboru do wojska dalszych dwóch roczników (1895 i 1902) na terytorium całego kraju. Pobór ten został uchwalony w formie ustawy 15 czerwca tegoż roku i miał on być przeprowadzony w dotychczasowych obszarach oraz dodatkowo w Wielkopolsce. Zgodnie z tą ustawą zostały wydane dwa rozporządzenia wykonawcze, które ustalały na sierpień 1920 roku termin stawiennictwa roczników 1902 i 1895, szeregowych rezerwy z oddziałów konnych, urodzonych w latach 1885-1895 oraz podoficerów z roczników 1890-1895. 5 sierpnia 1920 roku mieli się zgłosić poborowi zamieszkali na wschód od linii Wkry, Wisły i Sanu, a 30 sierpnia poborowi z pozostałego obszaru kraju¹²⁷.

Powszechny pobór dalszych roczników zarządzony został latem 1920 roku. Wymuszony on był poniekąd potrzebami frontowymi, albowiem w tym czasie wytworzyła się dla strony polskiej trudna sytuacja operacyjna na froncie przeciwrosyjskim. Rada Obrony Państwa¹²⁸ rozporządzeniem z 14 lipca 1920 roku upoważniła rząd do przeprowadzenia poboru pięciu kolejnych roczników (1890-1894), zaś rozporządzeniem z 11 sierpnia tegoż roku pięciu dalszych roczników (1885-1889). Analogicznie do tych rozporządzeń Ministerstwo Spraw Wojskowych wydało swoje rozporządzenia wykonawcze. Ostatnie rozporządzenie MSWojsk. wydane zostało 13 września 1920 roku i stanowiło ono swoistego rodzaju kulminację zarządzeń poborowych związanych z toczącą się wojną polsko-rosyjską¹²⁹.

Reasumując rozważania na temat pozyskiwania zasobów ludzkich do tworzenia wojsk liniowych strony polskiej w okresie wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku należy stwierdzić, że pozyskiwanie ich było ściśle związane z potrzebami frontowymi (wymuszone rozwojem sytuacji bojowej), a przez to i tworzeniem struktur operacyjno-taktycznych walczących wojsk. Wojska te zasilane były również przybywającymi do kraju oddziałami wojsk polskich

¹²⁶ Tamże, s.136.

¹²⁷ Tamże, s.137.

¹²⁸ Ten najwyższy organ kierownictwa strategicznego w aspekcie polityczno-wojskowego kierowania czynnościami obronnymi państwa przed inwazją rosyjską został powołany 1 lipca 1920 roku.

¹²⁹ B. Wilkowicz, Prawne aspekty tworzenia jednostek sił zbrojnych w początkach II Rzeczypospolitej, op. cit., s.137.

sformowanych poza jego granicami, jak i tworzonymi samorzutnie oddziałami i „armiami” powstańczymi.

Zaczynając od ostatnio wymienionych nie sposób pominąć wysiłku społeczeństwa Wielkopolski. W prowincji tej koźcem stycznia 1919 roku funkcjonowała juź licząca 27 tys. żołnierzy „armia” powstańcza, której dowództwo objął gen. Józef Dowbor-Muśnicki. Wiosną 1919 roku Naczelna Rada Ludowa w Poznaniu wydała dekrety o poborze roczników 1894-1896 i 1900-1901. Pozyskane w ten sposób zasoby ludzkie pozwoliły na stworzenie 12 oddziałów liniowych szczebla pułkowego (pułki strzelców wielkopolskich). Równocześnie obszar Wielkopolski podzielony został na trzy okręgi wojskowe, a stacjonujące w nim oddziały zaczęto łączyć w związki taktyczne (dywizje strzelców wielkopolskich). W maju 1919 roku Wojska Wielkopolskie osiągnęły stan ilościowy około 72 tys. żołnierzy i zostały podporządkowane Naczelnemu Dowództwu Wojska Polskiego¹³⁰. Oprócz Armii Wielkopolskiej skład Wojska Polskiego zasilili przybyłe z Francji oddziały „Błękitnej Armii” gen. Józefa Hallera. Ich stan liczebny wynosił około 80 tys. dobrze uzbrojonych i wyposażonych żołnierzy¹³¹.

Rozbudowując siły zbrojne starano się pozyskać do oddziałów liniowych jak największe ilości oficerów. Z tego też względu stanowiska w strukturach administracyjnych wojska powierzane były urzędnikom cywilnym. Oprócz wspomnianego juź wcześniej redukcji stanowisk oficerów w MSWojsk. podobne czynności podjęto w okręgach wojskowych. Te organy terenowej administracji wojskowej na podstawie zarządzenia MSWojsk. z 7 lipca 1919 roku zostały zniesione, a ich personel w głównej mierze został przeniesiony do sztabów jednostek liniowych i częściowo do oddziałów tyłowych.

Wspominając o kadrze oficerskiej ówczesnego Wojska Polskiego, która realizowała główne zadania dowódcze różnych szczebli, należy stwierdzić, iż wywodziła się ona z trzech ośrodków armii zaborczych oraz z korpusu oficerów legionowych. Stan ten powodował duże uchybienia w szeroko pojętej dziedzinie dyscypliny wojskowej, przede wszystkim w tzw. dyscyplinie wykonawczej. Naczelny Wódz zdawał sobie sprawę z tego niekorzystnego zjawiska, ale uważał iż stanowi ono wynik pośpiechu, który przez cały czas towarzyszył formowaniu oddziałów wojskowych. W tym odradzającym się Wojsku Polskim brak było też odpowiedniej tradycji oraz rutyny dowodzenia właściwej armiom, które kształtowały się przez całe dziesięciolecia. Niemniej jednak w powstającym wówczas polskim korpusie oficerskim istniał swoisty duch wewnętrzny, który określamy jako *esprit du corps*. Ten swoisty duch korpusu powodował bardzo pożądane z punktu widzenia prowadzenia działań wojennych

¹³⁰ Szerzej kwestie te omawia m.in.: praca: Antoni Czubiński, Zdzisław Grot, Benon Miśkiewicz, Powstanie wielkopolskie 1918-1919. Zarys dziejów, Warszawa 1978.

¹³¹ Szczegółowo dzieje tej armii omawia praca: Dariusz Radziwiłłowicz, Błękitna Armia, Pruszków 1997.

zjawisko, albowiem ówczesni oficerowie w imię jego byli zdolni do nieprzeciętnych poświęceń i osiągnięć.

Pomimo tego część kadry wywodzącej się z armii austro-węgierskiej, cechował często „kult niekompetencji” i niechęć do wysiłku związanego z podnoszeniem kwalifikacji. Oficerowie wywodzący się zaś z armii carskiej owładnięci byli manią swoistego „urzędnictwa”, przejawiającą się w skłonności do dowodzenia opartego na papierowych dyrektywach, w asekuranctwie, spychaniu odpowiedzialności na podwładnych i w braku zainteresowania sposobami wykonania wydanych poleceń.

Przykłady takich działań trafnie scharakteryzował gen. Lucjan Żeligowski, który w swoich wspomnieniach napisał: „[...] Objąwszy dowództwo, znalazłem w sztabie dywizji wielkie zmiany, szczególnie w dziedzinie prac kancelaryjnych. Rozkwitła niezwykle papierowość. Pisano z jednego pokoju do drugiego. Kwestie, które można było załatwić w kilku słowach telefonicznie, nabierały wagi, wchodząc w akta, gdzie dopiero rozpoczynał się proceder referowania całej tej papierowej gospodarki. Odnosiło się wrażenie, że nie tylko chodzi o to, aby coś zrobić, ile o to, żeby na wszystko mieć usprawiedliwienie w aktach i odpisach na wypadek odpowiedzialności. (...) Podobnie obcy był dla mnie ten nowy system dowodzenia. Dowództwo armii dysponowało często już nie batalionami, ale nawet kompaniami.

Dziś, z perspektywy lat, szukając źródła tej choroby, widzę ją przede wszystkim we wzajemnym braku zaufania. Wyżsi oficerowie należeli do różnych armii zaborczych, a więc pochodzili z różnych szkół i środowisk. Prawie nigdy nie mogliśmy się zrozumieć. Gotów jestem przyznać, że niektórzy starsi austriaccy oficerowie stali wyżej od rosyjskich. Polak w armii rosyjskiej pozbawiony był możliwości wykształcenia wojskowego. Nie mógł on skończyć wyższej szkoły wojennej, nie mógł zajmować całego szeregu stanowisk sztabowych. Mógł być tylko i wyłącznie oficerem liniowym. Stąd jego niższość od oficera austriackiego w zakresie organizacyjnym i służby w sztabach i stąd jego wyższość w służbie liniowej i w sprawach bojowych. Austriaccy generałowie po przejściu do naszej armii przynieśli z sobą cały system papierowości nadmiernej, jak się zdaje, nawet w starej i celowo zorganizowanej armii austriackiej.

U nas system ten okazał się całkowicie nieżyłowy i zamiast upraszczać, plątał i komplikował życie naszego wojska. [...]”¹³².

Wpływu na kształtowanie się tych negatywnych postaw należy upatrywać w złych nawykach wyniesionych z armii zaborczych, znużeniu wieloletnimi działaniami wojennymi, jak i w niskim statusie materialnym

¹³² L. Żeligowski, *Wojna w roku 1920. Wspomnienia i rozważania*, op. cit., s.16. W cytowanym fragmencie, gen. Żeligowski przypisuje przetransponowanie na grunt ówczesnego Wojska Polskiego „systemu papierowości” oficerom wywodzącym się z armii austro-węgierskiej. Tezę tę można jednak uznać jako subiektywną, ponieważ „nadprodukcja dokumentów” miała swoje korzenie przede wszystkim w armii carskiej.

ówczesnego oficera polskiego (gąza)¹³³. Uzupełniając stan oficerów postanowiono powołać do wojska wszystkich oficerów rezerwy z roczników 1896-1901 oraz lekarzy medycyny i weterynarii do 35 roku życia.

Kwoli uzupełnienia charakterystyki ówczesnych polskich dowódców liniowych należy tutaj zaznaczyć, iż niebagatelną rolę w procesie dowodzenia odgrywała tzw. jednolitość ich pochodzenia. Przejawiało się to w tym, że jeżeli w danym związku organizacyjnym szczebla operacyjnego, czy taktycznego gros kadry wywodziło się z tej samej armii zaborczej, to dowodzenie odbywało się znacznie sprawniej, niż w przypadku dowódców (kadry) danego związku rekrutujących się z różnych armii zaborczych. Przyczyn takiego stanu rzeczy, należy upatrywać w fakcie, iż dowódcy wywodzący się z tej samej armii posiadali wykształcenie oparte o analogiczne zasady, co ułatwiało im wzajemne komunikowanie się w procesie decyzyjnym. Dobrym tego przykładem może być bitwa nad Narwią, stoczona na przełomie lipca i sierpnia 1920 roku, o której to procesie dowodzenia cytowany wcześniej gen. Żeligowski napisał: „[...] W czasie bitwy nad Narwią wszyscy wyżsi dowódcy, poczynając od dowódcy armii, pochodzili z jednej armii zaborczej, w tym przypadku rosyjskiej. Nie chcę przez to powiedzieć, że byli oni lepsi od oficerów armii na przykład austriackiej. Być może, że gdyby dowodzili sami oficerowie austriaccy, wykonaliby swoje zadania lepiej. Jednakże wspólne pochodzenie wyższych dowódców sprawiło, że oni, posiadając niejako wspólną ideologię wojny i tę samą szkołę, rozumieli się znacznie lepiej i mieli do siebie zaufanie, dzięki czemu cały aparat dowodzenia funkcjonował znacznie sprawniej.[...]”¹³⁴.

Zapewnienie niezbędnych uzupełnień stanu osobowego umożliwiło rozpoczęcie dalszej rozbudowy sił zbrojnych. Przystąpiono wówczas do tworzenia tzw. wielkich jednostek (związków taktycznych), którymi były wówczas dywizje piechoty i jazdy (kawalerii). Początkowo dywizje piechoty formowane były w oparciu o rozkaz Naczelnego Wodza z 26 listopada 1918 roku. Przyjęto również plan tworzenia wielkich jednostek, zgodnie z którym przystąpiono do tworzenia dziesięciu dywizji piechoty i jednej brygady górskiej. Wówczas organizacyjnie dywizja piechoty składała się z czterech pułków piechoty. W tym też czasie wykonywała ona zadania taktyczne, ale często szczebel ich można określić jako operacyjny. Uwidocznilo się to szczególnie w działaniach „najstarszej” z dywizji piechoty ówczesnego Wojska Polskiego, jaką była Dywizja Litewsko-Białoruska.

Zasady dowodzenia dywizją piechoty zostały określone rozkazem NDWP z 16 lipca 1919 roku, a potem częściowo zmodyfikowane rozkazem z 28 marca 1920 roku. Zgodnie z ich ustaleniami na czele dywizji piechoty stał dowódca w stopniu generała lub pułkownika. Odpowiedzialnym on był za stan bojowy

¹³³ P. Stawecki [red:], *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, op. cit., s.272-273. Dobry status materialny mieli tylko oficerowie Armii Generała Hallera, ale i ich wysokie gąze zostały później zrównane z niskimi uposażeniami oficerów krajowych.

¹³⁴ L. Żeligowski, *Wojna w roku 1920. Wspomnienia i rozważania*, op. cit., s.68-69.

i wyszkolenie całego podległego mu związku. Najbliższym pomocnikiem i współpracownikiem dowódcy był szef sztabu. Odpowiadał on przed dowódcą za przebieg działań bojowych i za zdolność bojową dywizji. Jednocześnie szef sztabu był przełożonym wszystkich oficerów pełniących służbę w dowództwie dywizji.

Sztab dywizji był aparatem wykonawczym szefa sztabu. Składał się on z oddziałów: organizacyjno-materiałowego, informacyjnego, operacyjnego i adiutantury. Oprócz oddziałów, organami wykonawczymi szefa sztabu byli: szef łączności, referent techniczny, szef sanitarny, lekarz dywizyjny, dywizyjny lekarz weterynarii, kapelan, kierownik sądu polowego i kierownik poczty polowej. Ponadto w skład dowództwa dywizji wchodził: oficer do spraw politycznych – występował on jako doradca dowódcy; oficer kasowy – odpowiedzialny on był personalnie wobec szefa sztabu, a pod względem merytorycznym podlegał referentowi intendentury i oficer prowiantowy – odpowiedzialny w sprawach rachunkowych wobec oficera kasowego. Cała korespondencja prowadzona przez dywizję załatwiana była w adiutanturze. Oprócz tego przy sztabie dywizji znajdowały się: kompania sztabowa, pluton kawalerii sztabowej, tabor sztabowy i poczta polowa¹³⁵.

Strukturalnie dywizja piechoty miała składać się z dwóch dwupułkowych brygad piechoty. Każdy pułk piechoty miał mieć trzy bataliony liniowe i cztery kompanie karabinów maszynowych¹³⁶ oraz batalion zapasowy. Każda dywizja posiadała własną brygadę artylerii organicznej, w tym pułk artylerii polowej¹³⁷ i pułk artylerii ciężkiej¹³⁸. Z oddziałów tych jako rezerwa Naczelnego Dowództwa Wojska Polskiego wydzielone były 4 dywizjon artylerii polowej i 2 dywizjon artylerii ciężkiej. Ponadto w dywizji piechoty znajdował się szwadron dragonów, kompania telegraficzna – zapewniała ona łączność w sztabie dywizji i sztabach brygadowych: piechoty i artylerii, batalion saperów i dowództwo taborów¹³⁹.

Zgodnie z przyjętymi wówczas założeniami liczebność Wojska Polskiego niezbędną do obrony państwa określano na 500 tys. żołnierzy. Stan ten planowano osiągnąć stopniowo. Tymczasem w marcu 1919 roku szeregi podstawowej broni głównej jaką była piechota liczyły 80 tys. żołnierzy. Organizacyjnie skupieni oni byli w 40 pułkach piechoty i 8 batalionach strzelców. Ponadto przy każdym pułku piechoty znajdował się batalion kadrowy (zapasowy). Według obowiązujących etatów, każdy pułk piechoty miał liczyć 68 oficerów i 2486 żołnierzy. Dywizja piechoty miała mieć 226 oficerów i 7525 żołnierzy. Do końca marca 1919 roku zakończono zaledwie prace nad

¹³⁵ Tamże, s.287.

¹³⁶ Jedna kompania karabinów maszynowych znajdowała się w dyspozycji dowódcy pułku, a pozostałe trzy przyporządkowane były do kolejnych batalionów liniowych.

¹³⁷ Pułk artylerii polowej składał się z czterech dywizjonów po trzy baterie sześciodziałowe każdy.

¹³⁸ Pułk artylerii ciężkiej składał się z dwóch dywizjonów po trzy baterie czterodziałowe każdy.

¹³⁹ CAW: Naczelne Dowództwo Wojska Polskiego, Oddział I – [dalej: NDWP-I], Sygn. I.301.7.4, dok. Nr 662/I. Szczegółową strukturę dywizji przedstawia Załącznik Nr 5.

formowaniem czterech dywizji (1, 2, 3 oraz Dywizji Litewsko-Białoruskiej)¹⁴⁰. Z tego też względu możemy tutaj zawrzeć konkluzję, iż pomimo dużej dynamiki prac związanych z pozyskiwaniem materiału ludzkiego, znacznie wolniej przebiegał proces ujmowania go w karby organizacyjne.

Następnymi zmianami związanymi z procesem tworzenia nowych wielkich jednostek Wojska Polskiego była likwidacja zbędnych oddziałów wojskowych i paramilitarnych. Realizując zadania z tego zakresu, do maja 1919 roku dokonano likwidacji wszystkich samodzielnych batalionów strzeleckich. Zostały one uporządkowane pod względem organizacyjnym i wcielone do tworzonych regularnych oddziałów piechoty. Rozwiązano też wszystkie bataliony garnizonowe i terytorialne. Znajdujący się dotychczas w nich żołnierze zostali wcieleni do batalionów etapowych, lub wartowniczych, a pozostałą ich część wcielono do pułków piechoty.

Wraz z likwidacją zbędnych oddziałów, równolegle kontynuowano prace nad uporządkowywaniem wewnętrznych struktur organizacyjnych wojsk liniowych. W wyniku tych poczynań na przełomie lat 1919/1920 nastąpiło ujednoczenie struktur wewnętrznych wszystkich pułków piechoty. W zakresie dowodzenia tym oddziałem występowało stanowisko dowódcy pułku oraz sztab, na którego czele stał szef sztabu. Sztab pułku był nieliczny i składał się z czterech oficerów, którzy mieli do pomocy 13 podoficerów i 37 żołnierzy. W zakresie technicznej strony dowodzenia, to sztabowi pułkowemu podległy był zabezpieczający ją pluton łączności¹⁴¹.

Rozwój sytuacji wojennej wymuszał jednak ciągłą rozbudowę wojsk liniowych. Chcąc w pełni wykorzystać niewcielone do wojska w wyniku poborów zasoby ludzkie w lipcu i sierpniu 1920 roku podjęto szeroko zakrojoną akcję tworzenia formacji ochotniczych. Rozpoczęta ona została 7 lipca 1920 roku, a kierownictwo nad nią sprawował Generalny Inspektorat Armii Ochotniczej, na którego czele stał gen. Józef Haller. Organizując akcję ochotniczą wychodzono z założenia, że do szeregów wojska uda się pozyskać te osoby, które z różnych względów nie zostały objęte poborem obowiązkowym. Kadre oddziałów ochotniczych stanowili oficerowie wydzieleni z armii stałej, lub z zaciągu ochotniczego. Prace te doprowadziły do utworzenia tzw. Armii Ochotniczej, w skład której weszło 9 pułków ochotniczych sformowanych do pełnych stanów, oraz 15 pułków ochotniczych utworzonych tylko częściowo. Stany osobowe tych ostatnich zostały wykorzystane do uzupełnienia oddziałów regularnych. Jeżeli chodzi o dowodzenie oddziałami ochotniczymi, to było ono sprawowane w ten sam sposób, jak w formacjach regularnych.

Omawiając proces organizacyjny wojsk liniowych nie sposób pominąć komponentu tych wojsk jakim była jazda (kawaleria). Ten rodzaj broni w wojnie

¹⁴⁰ CAW: NDWP-I, Sygn. I. 301.7.151.

¹⁴¹ P. Stawecki [red.], *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, op. cit., s.291. Warto tutaj również nadmienić, że zgodnie z nowymi założeniami etatowymi, w każdym pułku miało pełnić służbę 3260 żołnierzy, w tym 91 oficerów, 378 podoficerów i 2791 strzelców.

polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku przeżył swoistego rodzaju renesans, ponieważ obie strony konfliktu rozbudowywały nie tylko oddziały, ale i związki operacyjne kawalerii. Po stronie polskiej do wiosny 1919 roku tworzone przede wszystkim szwadrony ułanów i szwoleżerów, które były formacjami samodzielnymi i w zależności od sytuacji bojowej były one łączone w grupy taktyczne. Wiosną 1919 roku odstąpiono od tych form organizacyjnych kawalerii i przystąpiono do organizowania tzw. wielkich jednostek jazdy, którymi były brygady jazdy¹⁴².

Rozwój działań zbrojnych wymusił poniekąd na organizatorach ówczesnego Wojska Polskiego stworzenie jednostek organizacyjnych wyższego rzędu, jakimi były dywizje jazdy. Pierwszą tego typu wielką jednostką była utworzona 13 kwietnia 1920 roku – 1 Dywizja Jazdy. Początkowo składała się ona z IV i V Brygady Jazdy, a od 4 maja 1920 roku dołączono do niej również III Brygadę Jazdy. System dowodzenia dywizji jazdy opierał się o sztab tego związku organizacyjnego, którego uzupełniały sztaby poszczególnych brygad. Ten system dowodzenia uległ zmianie około 1 czerwca 1920 roku, kiedy to rozwiązano dowództwa brygad tworząc w ich miejsce dowództwa dwóch grup taktycznych, na czele których stali: płk Feliks Dziewicki i mjr Konstanty Plisowski. Ten stan rzeczy utrzymywał się jednak krótko, ponieważ już w drugiej dekadzie czerwca 1920 roku powrócono do dawnego systemu brygadowego¹⁴³.

2 lipca 1920 roku rozkazem NDWP utworzono jeszcze wyższy związek organizacyjny kawalerii, jakim była Grupa Operacyjna Jazdy. W skład tego związku operacyjnego weszła 1 Dywizja Jazdy¹⁴⁴, dowodzona przez gen. Juliusza Rómmla, który był jednocześnie dowódcą Grupy Operacyjnej, i 2 Dywizja Jazdy¹⁴⁵. Kolejna formacja kawaleryjska szczebla dywizyjnego była występująca w obszarze operacyjnym 5 Armii, Północna Dywizja Jazdy, która 8 września 1920 roku przemianowana została na 2 Dywizję Jazdy. Ostatnią dywizją jazdy funkcjonującą stosunkowo najkrócej, bo od 25 stycznia do 1 marca 1921 roku była Dywizja Jazdy Litwy Środkowej.

Wymienione wyżej wielkie jednostki kawaleryjskie oparte były na formacjach niższego rzędu, jakimi były pułki, dywizjony i szwadrony. W szczytowym okresie swojego rozwoju w jeździe polskiej było: 3 pułki szwoleżerów, 19 pułków ułanów, 2 rezerwowe pułki ułanów, 6 ochotniczych

¹⁴² Powołano następujące brygady jazdy: I Brygada Jazdy (25 czerwca 1919 roku), II Brygada Jazdy (18 marca 1919 roku), III i IV Brygada Jazdy (5 czerwca 1919 roku), V Brygada Jazdy (3 lipca 1919 roku), VI Brygada Jazdy (27 lipca 1920 roku), VII Brygada Jazdy (tworzona od kwietnia 1920 roku), VIII i IX Brygada Jazdy (22 lipca 1920 roku). Ponadto w skład wielkich jednostek jazdy wchodziły: Brygada Ochotnicza mjr. Feliksa Jaworskiego (tworzona od końca lipca 1920 roku), Brygada Jazdy „Bieniakonie” i Wielkopolska Brygada Jazdy (utworzona w kwietniu 1920 roku).

¹⁴³ P. Stawecki [red:] *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, op. cit., s.294.

¹⁴⁴ 1 Dywizji Jazdy przyporządkowane były kolejno: IV i VI Brygada Jazdy, od 17 sierpnia 1920 roku I, VI i VII Brygada Jazdy, natomiast od września tegoż roku VI i VII Brygada Jazdy.

¹⁴⁵ Dywizja ta istniała bardzo krótko, ponieważ już 14 sierpnia 1920 roku została ona rozwiązana i część jej sił skierowano do dyspozycji 5 Armii gen. Władysława Sikorskiego.

pułków ułanów, kombinowany pułk ułanów, Tatarski Pułk Jazdy, 5 pułków strzelców konnych, 9 pułków strzelców granicznych, 7 samodzielnych dywizjonów, 2 samodzielne szwadrony i nieco większy niż dywizjon oddział por. Albrechta¹⁴⁶.

Ostatnią z broni głównych była artyleria. Największymi formacjami tej broni były brygady. Tworzenie ich opierało się o rozkaz szefa Sztabu Generalnego z 22 stycznia 1919 roku. Niejako uzupełnieniem tego rozkazu było rozporządzenie Departamentu Mobilizacyjno-Organizacyjnego MSWojsk. z 29 kwietnia 1919 roku. Opracowany na jego podstawie etat brygady artylerii przewidywał w zakresie dowodzenia następujące stanowiska: dowódcy, adiutanta, oficera wywiadowczo-łącznikowego, oficera ordynansowego i zbrojmistrza z pomocnikiem. Ponadto w dowództwie brygady występował: dział łączności, grupa podoficerów ordynansowych, zespół pisarzy i obsługa sztabowych wozów taborowych. Jeżeli chodzi o strukturę organizacyjną jednostek liniowych artylerii, to podczas wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku sformowano 20 brygad artylerii. W składzie ich znajdowało się 22 pułki artylerii polowej, 20 pułków artylerii ciężkiej i dwa samodzielne dywizjony artylerii – jeden ciężkiej i jeden polowej. Oprócz tego jako samodzielne występowało kilka dywizjonów artylerii konnej¹⁴⁷.

Podstawowym rodzajem wojsk zabezpieczającym wówczas (jak i obecnie) proces dowodzenia były wojska łączności. Główne ich struktury organizacyjne oparte były na szczeblu batalionów i kompanii. Bataliony łączności (było ich dziewięć) zabezpieczały łączność telegraficzną na szczeblu DOGen. i wyższym. Na szczeblu taktycznym funkcję tę pełniły kompanie telegraficzne. Oprócz nich występowały tzw. kompanie telegraficzno-budowlane, których głównym zadaniem była budowa polowych linii łączności. Te samą rolę, lecz w odniesieniu do połączeń telegraficznych typu stałego odgrywały ciężkie kompanie telegraficzne. Ponadto w wojskach tych występowały kompanie telegraficzno-parkowe, stanowiące niejako ruchome magazyny sprzętu łączności, szkolne kompanie telegraficzne, zapasowe kompanie telegraficzne (głównie ich kadry) i tzw. kurs telegrafistów pułkowych. Ogółem stan osobowy wojsk łączności w omawianym okresie wynosił około 28 tys. żołnierzy¹⁴⁸.

Oprócz technicznych środków łączności sprawowanie dowodzenia w wojskach liniowych odbywało się o sieć łączników i gońców różnych szczebli dowodzenia, a także w procesie tym szeroko wykorzystywane były „usługi” gołębi pocztowych. Ta ostatnia forma łączności często jednak zawodziła. O przypadkach takich może świadczyć wypowiedź Naczelnego Wodza marsz. Piłsudskiego, który w rozmowie z kpt. Mieczysławem Lepeckim (adiutant Marszałka) oceniając łączność w czasie operacji ukraińskiej Wojska

¹⁴⁶ P. Stawecki [red.], *Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939*, op. cit., s.294.

¹⁴⁷ Tamże, s.295.

¹⁴⁸ Tamże, s.297.

Polskiego w 1920 roku powiedział: „[...] Przecież Wódz Naczelny musiał tam nawiązywać i utrzymywać w samochodzie łączność. Nikt nic w tym bałaganie nie wiedział i, mało tego, nie chciał wiedzieć, nie interesował się. Lotnik, diabeł, latał nad Korosteniem, zajęтым już przez naszych, i przywiózł wiadomość, że moja wszystka kawaleria rozbita. To była pierwsza wiadomość, jaką z frontu po rozpoczęciu ofensywy otrzymałem...

Marszałek rozgniewał się nie na żarty.

- Nie mówcie mi już o tych parszywych czasach.

Temat to był jednak zbyt obchodzący Marszałka, aby móc poniechać go tak z minuty na minutę. Przez dłuższy czas jeszcze fukał na złe wojsko, na zupełny brak środków łączności i lekkomyślność oficerów.

Przystali – mówił – gołębie pocztowe. Bardzo się ucieszyłem. Teraz, myślałem, może jakoś będzie. Ale cóż, wszystkie, co do jednego, gdy się je wypuszczało leciały prościutko do Poznania, gdzie je, tfu, tfu, kształcono. [...]”¹⁴⁹

Oprócz omówionych uprzednio rodzajów broni głównych i wojsk łączności, ówczesne wojska liniowe strony polskiej posiadały w swym składzie również formacje broni pancernej (pociągi i samochody pancerne oraz czołgi), oddziały saperów, lotnictwa, wojsk kolejowych, samochodowych, tabory i wspomniane już poprzednio flotylle rzeczne. W miarę rozwoju tych sił, ujmowane one były w różne struktury operacyjno-taktyczne.

W początkowej fazie organizacji wojsk liniowych trwającej od listopada 1918 roku do marca 1919 roku występowały grupy operacyjne i taktyczne¹⁵⁰. Stanowiły one swoistą strukturę organizacyjną tworzoną często dla realizacji konkretnych zadań (np. w przypadku grupy taktycznej ppłk. Michała Karaszewicza-Tokarzewskiego było to odbicie Lwowa z rąk Ukraińców). Grupy taktyczne pod względem ilościowym posiadały liczebność wzmocnionego batalionu (np. Grupa „San” mjr. Juliana Stachiewicza liczyła 700 żołnierzy), bądź pułku (np. Grupa „Bug” gen. Jana Romera – 3 tys. żołnierzy). Kilka grup taktycznych tworzyło grupę operacyjną. Liczebność takiej grupy była równorzędna jednej, lub kilku dywizji piechoty. Np. Grupa Operacyjna Dowództwa „Wschód” liczyła ponad 20 tys. żołnierzy.

Wiosną 1919 roku poczęto odstępować od tworzenia grup i rozpoczęto tworzyć związki szczebla dywizyjnego i większe. Odstępowanie od tworzenia grup operacyjnych, czy taktycznych nie zostało jednak całkowicie zaniechane i w zależności od rozwoju sytuacji bojowej były one nadal formowane doraźnie. Mankamentem utrudniającym funkcjonowanie owych grup było sprawowanie nad nimi dowodzenia, albowiem nie posiadały one wyspecjalizowanego aparatu

¹⁴⁹ Mieczysław Lepecki, Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego, Warszawa 1988, s.203-204.

¹⁵⁰ Pierwszą grupą taktyczną był oddział liczący około 700 żołnierzy, dowodzony przez mjr. Juliana Stachiewicza i skierowany na odsiecz Lwowa. Natomiast za pierwszą grupę operacyjną uznawana jest Grupa Operacyjna Dowództwa „Wschód” gen. Tadeusza Jordana Rozwadowskiego. Szerzej kwestie te omówione są m. in. w pracach: M. Wrzosek, Wojsko Polskie i operacje wojenne lat 1918-1921, op. cit., czy pracy autora niniejszego opracowania pt.: Lwów 1-22 listopada 1918 roku, Pruszków 1997.

sztabowego, a dowódcy ich zmuszeni byli poniekąd do wykorzystywania struktur dowodzenia oddziałów tworzących daną grupę.

„[...] Dowodzenie grupa operacyjną w Mińsku – pisał gen. Żeligowski – pozostawiło mi przykre wspomnienia. Już to pojecie „grupa operacyjna” dało się nam we znaki w tej wojnie. Organizacja ta była wprost naszą plagą, gdyż stwarzała nowe organizmy dowodzenia, nie dając im ku temu żadnych środków. Stwarzano grupy w najrozmaitszych wymiarach, nawet wtedy, kiedy nie było żadnych operacji. Istniały grupy, większe od armii, ale były i mniejsze od batalionu.

W zasadzie mogło się zdarzyć, że pewne zadanie wymagało połączenia kilku oddziałów, nie związanych ze sobą organizacyjnie lub pochodzących z różnych rodzajów broni. Wówczas jeden z dowódców obejmował całość i wykonywał pewien plan operacyjny. W podobnych wypadkach, np. we Francji, istniał już przygotowany zawczasu sztab takiej grupy. Wyznaczony dowódca, obejmując grupę, posiadał zorganizowany aparat dowodzenia, wyposażony we wszystkie nowoczesne środki.

Gorzej było u nas. Zwykle jeden z dowódców dywizji zostawał dowódcą grupy. Najczęściej nic nie było zorganizowane – ani łączność, ani środki lokomocji. Jeżeli więc taki dowódca zabierał ze sobą to, co miał w dyspozycji, to krzywdził swego następcę i swoją dywizję. Jeżeli tego nie zrobił, to nie mógł się po prostu ruszyć z miejsca. Jeśli jakimś sposobem dostał się do miejsca postoju swojej grupy, to był tam ciężarem jednego z podległych mu oddziałów, któremu „rekwirował” środki dowodzenia. Jeżeli się na to nie zdecydował, pozostawał bezczynny.

Pamiętam, że dowodząc dywizją codziennie ze strachem czekałem wyznaczenia mnie na dowódcę grupy. Miałem w sztabie jeden stary samochód. Jako dowódca grupy musiałem się nim, oczywiście, posługiwać, a zastępca mój pozostawał bez żadnego środka lokomocji. To samo dotyczyło łączności, najgorsze zaś było to, że i szefa sztabu należało „awansować” na szefa grupy, a dywizja musiała sobie jakoś radzić.

Dziwny wydaje się ten pęd do stwarzania grup, zwłaszcza gdy się zważy, że dowódca armii dowodził u nas 4-5 dywizjami, a więc liczbą, jaką dowodzić można bez trudności.

Chodziło tu o kwestię odpowiedzialności, którą wyższe dowództwa lubiły się dzielić, zwłaszcza w czasie niepowodzeń. Nie zamierzam omawiać tych przebrzmiałych spraw szerzej, ale po moich doświadczeniach na tym polu życzę naszej armii, aby w przyszłej wojnie nie posiadała dowódców grup z nagła oderwanych od swoich macierzystych oddziałów, z aparatem dowodzenia stwarzanym „we własnym zakresie.” [...] ¹⁵¹”

Warto tutaj również nadmienić, iż w strukturach organizacyjnych dowodzenia ówczesnych wojsk liniowych strony polskiej występowali

¹⁵¹ L. Żeligowski, *Wojna w roku 1920. Wspomnienia i rozważania*, op. cit., s.8-9.

komisarze polityczni. Stanowiska tego typu były utworzone głównie w sztabach brygadowych i dywizyjnych, a czasami też występowały na szczeblach związków operacyjnych. Komisarz polityczny podległy był bezpośrednio dowódcy danego szczebla. Rola jego w procesie dowodzenia sprowadzała się do doradzania dowódcy w kwestiach dotyczących nastrojów politycznych kadry i żołnierzy podległych oddziałów. Poza tym komisarze polityczni zobowiązani byli do dbania o morale polityczne wojsk i podnoszenia ich wartości bojowej¹⁵².

W marcu 1919 roku w strukturach operacyjno-taktycznych wojsk liniowych rozpoczęto tworzenie wyższych związków operacyjnych, jakimi były Fronty. Pierwszy tego typu związek, którym był Front Wołyński utworzony został na mocy rozkazu NDWP z 30 marca 1919 roku. Kolejnymi Frontami były: Front Galicyjsko-Wołyński (utworzony 29 maja 1919 roku), Front Galicyjski (powstały 27 lipca 1919 roku, a 2 stycznia 1920 roku przemianowany na Front Podolski), Front Litewsko-Białoruski (utworzony 15 maja 1919 roku), Front Mazowiecki (utworzony 22 maja 1919 roku), Front Śląski i Front Cieszyński (powstały one 22 maja 1919 roku i wspólnie tworzyły Front Południowo-Zachodni), Front Pomorski (powstał 19 października 1919 roku) oraz Front Wielkopolski (utworzony 22 maja 1919 roku)¹⁵³. Wszystkie Fronty zostały zlikwidowane 23 marca 1920 roku. O ich likwidacji zadecydowało przekonanie, że były one organizacjami strukturalnymi powstałymi *pod naciskiem wydarzeń wojennych i potrzeb chwili*. Istnienie tych związków operacyjnych traktowano również jako okoliczność ograniczającą wpływ Naczelnego Dowództwa na proces dowodzenia¹⁵⁴.

Pomimo zlikwidowania tych związków operacyjnych nie odżegnano się jednak od idei ponownego ich utworzenia, gdy będzie tego wymagała sytuacja wojenna. Ona też spowodowała, że 17 maja 1920 roku przywrócono ten szczebel struktury operacyjnej ówczesnych sił zbrojnych. Wówczas też odtworzono Front gen. Stanisława Szeptyckiego (dawny Front Litewsko-Białoruski) i powołano 25 maja 1920 roku Front Ukraiński. W pierwszej połowie lipca 1920 roku przeprowadzono reorganizację tych Frontów, w wyniku której Front gen. Szeptyckiego przemianowano na Front Północno-Wschodni, a Front Ukraiński od 10 sierpnia 1920 roku zaczął funkcjonować jako Front Środkowy, którego dowództwo objął gen. Edward Rydz-Śmigły. Również w sierpniu 1920 roku (6 sierpnia) Front Północno-Wschodni wydzielił część swych sił na rzecz Frontu Środkowego i rozpoczął funkcjonowanie jako Front Północny. W tym samym dniu powstał też Front Południowy¹⁵⁵.

¹⁵² Szeroko kwestia ta omówiona jest w: Spis władz wojskowych 1918-1921, op. cit., – Rozdział pt.: Dowództwo Dywizji Piechoty opracowany przez J. Majchrzakówną. Wzmiankuje ją również praca: P. Stawecki [red:], Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939, op. cit., s.302.

¹⁵³ Wymienione Fronty nie funkcjonowały równolegle. Często zdarzało się tak, że w miejsce i z oddziałów rozwiązanego Frontu tworzone były nowe. Tak było np. w przypadku Frontu Mazowieckiego, z którego oddziałów po jego rozwiązaniu w październiku 1919 roku utworzono Front Pomorski.

¹⁵⁴ P. Stawecki, Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939, op. cit., s.303.

¹⁵⁵ Tamże, s.304.

Fronty składały się z armii. Te związki operacyjne tworzone były od marca 1919 roku, a po likwidacji Frontów, która miała miejsce – jak to już zaznaczyłem wyżej – 23 marca tegoż roku były one najwyższymi związkami organizacyjnymi Wojska Polskiego. Odtworzenie Frontów spowodowało, iż armie zostały im podporządkowane. Organizowanie 1 i 2 Armii rozpoczęto już 7 marca 1920 roku. Kolejne armie utworzone zostały: 3 Armia – 19 kwietnia 1920 roku, 4 Armia – 23 marca 1920 roku, 5 Armia – 6 sierpnia 1920 roku, 6 Armia – 7 marca 1920 roku i 7 Armia podobnie jak poprzednia formowana była od 7 marca tegoż roku. Ponadto oprócz wymienionych występowała tzw. Armia Rezerwowa – funkcjonowała ona od 25 maja do 15 czerwca 1920 roku i Armia Ochotnicza, która nie była jednak formalnie ujęta w karby organizacyjne związku operacyjnego, a pojęcie „armia” miało tylko symboliczne znaczenie i odnosiło się do wysiłku ochotniczego narodu polskiego w 1920 roku¹⁵⁶.

W zakresie dowodzenia na czele Frontu stał dowódca, któremu podlegał sztab podzielony na oddziały i referaty. Pracami tego sztabu kierował szef sztabu, któremu podlegali szefowie oddziałów i poszczególnych rodzajów wojsk. Organizacyjnie sztab Frontu był niemalże analogiczny ze sztabami armii. Niemniej jednak występowały pewne różnice strukturalne pomiędzy dowództwami (sztabami) poszczególnych Frontów. Różnice te jednak nie miały żadnego wpływu na kompetencyjny zakres odpowiedzialności służbowej dowódców Frontów. Zgodnie ze wspomnianym zakresem kompetencyjnym zarówno dowództwo Frontu, jak i armii było klasycznym przykładem dowództwa operacyjnego¹⁵⁷.

Front prowadził działania zbrojne szczebla operacyjnego w przydzielonym mu przez Naczelne Dowództwo pasie działań. Od NDWP (lub osobiście od Naczelnego Wodza) dowódca Frontu otrzymywał instrukcje i rozkazy, które określały cele, siły i zadania, które miał realizować Front. Ponadto w tych dokumentach rozkazodawczych zawarte były ogólne wytyczne, co do sposobu ich wykonania. Pomimo tych zaleceń dowódca Frontu opierając się na przydzielonych armiach, jako podstawowych związkach organizacyjnych Frontu, realizował operacje samodzielnie. W czasie ich prowadzenia zobowiązany on był do ścisłej współpracy z Naczelnym Dowództwem i sąsiadami, orientując ich na bieżąco o przebiegu danej operacji.

Taki zakres zadań frontu wymagał sprawnego systemu dowodzenia wojskami. Utrudniały go jednak częste zmiany struktur operacyjnych (m. in. rozwiązywanie i ponowne powoływanie Frontów), które nie zawsze były rozwiązaniem trafnym. Operacyjny zakres odpowiedzialności dowództw Frontów i ich kompetencji został opracowany w oparciu o rozkaz NDWP Nr 6490/I z dnia 12 czerwca 1920 roku. Generalnie ustalono w nim, że dowództwo Frontu ma być zorganizowane według schematu organizacyjnego

¹⁵⁶ Tamże, s.305.

¹⁵⁷ CAW: Dowództwo 3 Armii, Sygn. I.311.3.17.

stanowiącego odwzorowanie struktury etatowej dowództwa armii. Różnice pomiędzy etatem dowództwa Frontu i armii wynikały głównie z podległości operacyjnej poszczególnych struktur¹⁵⁸.

Kończąc rozważania dotyczące organizacji dowodzenia wojskami liniowymi strony polskiej w czasie wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku możemy wysnuć następujące wnioski:

- Prowadzone działania wojenne lat 1919-1920 miały znaczący wpływ na proces organizacyjny wojsk liniowych i ich struktur dowodzenia. Dosłownie można uznać, iż poszczególne etapy (fazy) toczonych wówczas wojny polsko-rosyjskiej były niejako również okresami narzucającymi określone czynności organizacyjne w zakresie formowania struktur operacyjno-taktycznych wojsk liniowych. To wzajemne sprzężenie w odniesieniu do tych ostatnich jest jeszcze bardziej widoczne, niż w przypadku procesu organizacyjnego naczelnych władz wojskowych ówczesnej Rzeczypospolitej.
- Prace nad organizacją wojsk liniowych podjęte zostały jeszcze przed rozpoczęciem działań militarnych w polsko-rosyjskim konflikcie zbrojnym. Początkowo zasadały się one na sporządzaniu ewidencji rezerw osobowych, które mogłyby być użyte do organizowania oddziałów zbrojnych. Przystąpiono wówczas również do opracowywania pierwszych struktur organizacyjnych wojsk liniowych.
- Przy organizowaniu Wojska Polskiego, ścierały się w początkowym okresie dwa poglądy na temat jego charakteru i sposobu organizacji. Z jednej strony rozważano koncepcje organizowania oddziałów wojskowych, które miały być formacjami typu milicyjnego opartymi o zaciąg ochotniczy. Z drugiej natomiast, lansowana była koncepcja poboru obowiązkowego. Ostatecznie przyjęta została ta druga koncepcja. Ten sposób zaciągu został niejako narzucony rozwojem walk o granice odradzającej się Rzeczypospolitej. Szybki rozwój wydarzeń wojennych narzucił też konieczność tworzenia w pierwszej kolejności formacji piechoty i kawalerii (jazdy), które były stosunkowo łatwe do tworzenia, zaś w drugiej kolejności formowane były jednostki artylerii i broni technicznych.
- Ważną rolę w dowodzeniu ówczesnymi siłami zbrojnymi odgrywał korpus oficerski. Był on jednak niejednolity pod względem wykształcenia ogólnego i reprezentował różny stopień przygotowania w zakresie dowodzenia. Z tego też względu lepiej „rozumieli się” oficerowie wywodzący się z jednej armii zaborczej, a więc w zakresie dowodzenia wykszoleni w oparciu o te same zasady. Niestety takich jednostek było niewiele, dominowały natomiast formacje, których

¹⁵⁸ P. Żarkowski, Polska sztuka wojenna w okresie bitwy warszawskiej. Front Środkowy w działaniach manewrowych w sierpniu 1920 roku, op. cit., s.64. – Szczegółową strukturę organizacyjną dowództwa Frontu (armii) przedstawia Załącznik Nr 6.

kadra dowódcza rekrutowała się ze wszystkich trzech armii zaborczych.

- Kolejnym etapem rozbudowy wojsk liniowych było utworzenie tzw. wielkich jednostek broni głównych. Były nimi dywizje piechoty i brygady jazdy (kawalerii). Organa dowodzenia tych formacji składały się z dowództwa i sztabu. Dowództwa te posiadały w swoim składzie odpowiednie agendy, które były niejako odbiciem agend dowodzenia związków operacyjnych. Z tego też względu sztab dywizji piechoty mógł spełniać rolę dowództwa grupy operacyjnej. Często tak też czyniono, jednakże nie było to zjawiskiem pożądanym i negatywnie wpływało na proces dowodzenia związku operacyjnego.
- Ciekawym rozwiązaniem w zakresie pozyskiwania do oddziałów liniowych zasobów ludzkich, które nie były objęte poborem było przeprowadzenie akcji werbunkowej do tzw. Armii Ochotniczej. Dzięki niej udało się stworzyć 9 dodatkowych oddziałów (pułków) piechoty, jak i uzupełnić istniejące już oddziały frontowe.
- W czasie wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku swoistego rodzaju renesans przeżyła kawaleria (jazda). Po stronie polskiej stworzono dywizje, a nawet grupę operacyjną tej broni. Jednak te zmiany organizacyjne nie były zsynchronizowane ze zmianami, które należało przeprowadzić w zakresie struktur dowodzenia formacji kawaleryjskich. Z tego też względu dowództwo Grupy Operacyjnej Jazdy oparte zostało o struktury i organa dowodzenia 1 Dywizji Jazdy, te zaś z kolei bazowały na sztabach brygadowych. Warto tutaj zaznaczyć, iż mimo tendencji tworzenia w ówczesnym Wojsku Polskim różnych grup operacyjnych i taktycznych nie tworzone ich osobnych dowództw. Uważam, iż w tym względzie godne polecenia byłyby rozwiązania francuskie, gdzie najpierw tworzone dowództwo i sztab grupy, a w następnej kolejności struktury bojowe grupy operacyjnej czy taktycznej. W polskich wojskach liniowych, analizowanego okresu, proces ten miał dokładnie odwrotny przebieg. Często też tworząc grupę bojową określonego szczebla anektowano jeden ze sztabów przydzielonych do jej składu oddziałów, co z punktu widzenia skuteczności dowodzenia było zjawiskiem niepożądanym.
- Dowodzenie w zakresie jego środków oparte było na wyspecjalizowanych oddziałach łączności, w dyspozycji których znajdowały się techniczne środki dowodzenia. Z uwagi na fakt, że ilość technicznych środków nie zawsze była wystarczająca do zabezpieczenia procesu dowodzenia wykorzystywano również inne formy łączności. Wśród nich dominującym sposobem była sieć kurierów, gońców i łączników oraz gołębi pocztowych. Z tej ostatniej formy łączności korzystała również Kwatera Główna Naczelnego Wodza.

- W strukturze dowodzenia Wojska Polskiego występowały też komisarze polityczni (określani również mianem oficerów politycznych). Podlegali oni bezpośrednio dowódcy danego szczebla organizacyjnego i byli odpowiedzialni za sprawy dotyczące nastrojów politycznych kadry podległych oddziałów (związków taktycznych i operacyjnych). Ponadto komisarze polityczni mieli dbać o morale polityczne wojsk i podnoszenie ich zdolności bojowej. Pomimo analogii z zakresem zadaniowym komisarzy politycznych (wojskowych) Armii Czerwonej, polscy komisarze nie posiadali uprawnień rozkazodawczych, a byli jedynie merytorycznymi doradcami dowódców w zakresie swoich specjalności. Ponadto były to tylko stanowiska, a nie korpus osobowy tej kadry.
- W zakresie struktur operacyjno-taktycznych ówczesnych wojsk liniowych związkami operacyjnymi były grupy operacyjne, armie i Fronty (w wyjątkowych wypadkach zadania operacyjne realizowane były przez dywizję). Z wymienionych związków najwyższą formą organizacyjną był Front, a następnie armia. W zakresie organizacji dowództw, to była ona niemalże jednolita zarówno dla Frontu jak i armii wchodzących w jego skład. Niewielkie różnice występowały tylko pomiędzy dowództwami różnych Frontów (armii).

2. Kierowanie i dowodzenie działaniami wojennymi przez stronę rosyjską.

2.1. Ukształtowanie się i organizacja najwyższych organów kierowania Armią Czerwoną w latach 1917-1920.

Omawiając zagadnienia związane z najwyższym kierownictwem sił zbrojnych porewolucyjnej Rosji nie sposób jest pominąć procesu kształtowania się tej specyficznej formacji wojskowej. Organizacja jej stanowiła swoistego rodzaju novum zarówno w aspekcie teoretycznym, jak i w praktycznej realizacji konstruowania struktur funkcjonalnych tej armii.

Twórcy nowego systemu społecznego jakim był komunizm nie opracowali ściślejszych teoretycznych założeń dotyczących sposobu tworzenia sił zbrojnych. Zarówno Karol Marks, jak i Fryderyk Engels wychodzili z założenia, iż rewolucja socjalistyczna zwycięży jednocześnie we wszystkich lub w większości krajów. Przyjmując tę tezę za wykładnię uznawali oni za zbędną potrzebę istnienia armii stałej. Wysuwali jedynie ogólne tezy zbrojnej obrony, tego co uda się zdobyć w wyniku rewolucji. Obrona ta zapewniona miała być przez formacje milicji ludowej złożone z powszechnie uzbrojonych obywateli – oczywiście tych słusznych – robotników i chłopów.

Stosunek do powstania armii rewolucyjnej zmienił Włodzimierz Lenin. Opowiedział się on za stworzeniem regularnej siły zbrojnej, która z jednej strony miała być obrońcą tego, co zdobyła rewolucja socjalistyczna, a z drugiej nośnikiem idei rewolucji do innych rozwiniętych krajów kapitalistycznych.¹⁵⁹ U podłoża takiego poglądu Lenina legła teza, iż rewolucja proletariacka zwycięży w jednym tylko kraju (a nie na całym świecie¹⁶⁰ jak uważano poprzednio) i zaistnieje konieczność prowadzenia wojny z regularnymi siłami zbrojnymi państwa, w którym będzie dokonywana rewolucja, jak i państw które przyjdą mu z pomocą w tłumieniu rewolty. Teza ta potwierdziła się i w pięćdziesiąt lat po rewolucji październikowej w Rosji jej ówczesne kierownictwo mogło stwierdzić, że: „[...] *W walkach z interwentami i białogwardzistami, w ogniu wojny domowej zrodziła się Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona, armia rewolucji, armia ludzi pracy. [...]*”.¹⁶¹

A właśnie jak doszło do utworzenia tej Robotniczo-Chłopskiej Armii Czerwonej, którą w dalszych rozważaniach określał będę tylko mianem Armii Czerwonej. Prekursorką jej były robotnicze drużyny bojowe tworzone jeszcze w czasie rewolucji 1905-1907 roku w Rosji. Wówczas siła ich osiągnęła około 8 tys. członków. Od tego też okresu datować możemy pierwsze próby

¹⁵⁹ W oficjalnej wykładni funkcję tę określano jako wyzwolicielską w stosunku do uciskanych przez kapitalizm mas pracujących innych narodów.

¹⁶⁰ Lansowane wówczas pojęcie świata dotyczyło przede wszystkim terytorium europejskiego.

¹⁶¹ 50 lat Wielkiej Październikowej Rewolucji Socjalistycznej. Tezy Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, Warszawa 1967, s.17.

podejmowania przez bolszewików działalności agitacyjnej (rewolucyjnej) wśród żołnierzy różnych oddziałów armii carskiej. Skierowani do tej pracy kadrowi przedstawiciele partii bolszewickiej byli załączkami dowódców przyszłej Gwardii Czerwonej.

Po rewolucji lutowej 1917 roku w Rosji w aspekcie sił zbrojnych partia bolszewicka wysunęła zadanie powszechnego uzbrojenia robotników, jako przyszłej formacji zbrojnej w rewolucji socjalistycznej. Wówczas w Piotrogradzie, Moskwie, Iwano-Wozniesiensku i Kijowie, w Zagłębiu Donieckim, na Uralu i w innych ośrodkach przemysłowych Rosji powstały zbrojne oddziały robotników, które jesienią 1917 roku przyjęły nazwę Gwardii Czerwonej. W Piotrogradzie i Moskwie utworzono centralne sztaby Gwardii Czerwonej. Tam też opracowano pierwsze regulaminy, w których określono jej zadania, strukturę organizacyjną, tryb formowania oddziałów i obowiązki czerwonogwardzistów.

Gwardia Czerwona formowana była według tzw. zasad terytorialno-produkcyjnych. Podstawowe jej jednostki organizacyjne i bojowe – dziesiątki – łączone były w plutony, a następnie plutony w kompanie, albo w drużyny.¹⁶² Kompanie łączone były w bataliony, które liczyły do 600 żołnierzy (bojowników). Kadra dowódcza pochodziła z dobrowolnego wyboru, w którym raczej decydowały względy polityczne a nie umiejętności wojskowe. Oddziały Gwardii Czerwonej posiadały znaczną ilość instruktorów, którzy mianowani byli przez poszczególne sztaby. Głównym ich zadaniem było szkolenie wojskowe czerwonogwardzistów w zakresie posługiwania się karabinami i karabinami maszynowymi, nauka minerstwa i szkolenie z zakresu taktyki walk w terenie zurbanizowanym¹⁶³.

Jednocześnie prowadzona była agitacja bolszewicka w oddziałach armii rosyjskiej. Działalnością tą kierowała organizacja wojskowa działająca przy Komitecie Centralnym Socjal-Demokratycznej Partii Robotniczej Rosji (bolszewików) - /KC SDPRR(b)/. Na ogólnorosyjskiej konferencji frontowych i tyłowych organizacji wojskowych partii bolszewickiej, która odbyła się w czerwcu 1917 roku zostało wybrane Ogólnorosyjskie Biuro Organizacji Wojskowych. Generalnym zadaniem w działalności tej organizacji było: *stworzenie zbrojnej opory rewolucji z sympatyzujących z bolszewikami i idących za nimi żołnierzy i marynarzy.*

Po przewrocie październikowym 1917 roku obradujący w Piotrogradzie II Ogólnorosyjski Zjazd Rad utworzył 26 października 1917 roku w składzie Rady Komisarzy Ludowych, Komitet do Spraw Wojskowych i Morskich. W skład tego najwyższego organu kierowania ówczesną działalnością zbrojną bolszewików weszli członkowie Piotrogradzkiego Komitetu Wojskowo-

¹⁶² Wówczas mianem drużyny określano pododdział mniejszy od kompanii a większy od plutonu.

¹⁶³ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.14.

Rewolucyjnego¹⁶⁴, między innymi: Władimir Antonow-Owsiejenko, chor. Nikołaj Krylenko, marynarz Paweł Dybienko. W dniu następnym na wniosek Lenina do składu Komitetu dołączyli przedstawiciele Organizacji Wojskowej przy KC SDPRR(b) i pozostali członkowie Komitetu Wojskowo-Rewolucyjnego. W tym też czasie ustalono nazwę tego organu jako Rada Komisarzy Ludowych do Spraw Wojskowych i Morskich, którą nieco później zmieniono na Komisariat Ludowy Spraw Wojskowych. Oprócz wymienionych uprzednio osób w składzie tego Komisariatu znaleźli się: W. Wasilewski, Konstanty Jeremiejew, B. Legran, Paweł Łazimir, Konstanty Miechonoszyn, Nikołaj Podwojski i Efraim Sklanski¹⁶⁵.

Pomimo wyłonienia naczelnego organu dowodzenia w rządzie bolszewickim sprawowanie przez niego funkcji kierowniczych praktycznie nie istniało. W początkowym okresie walk z oddziałami białogwardyjskimi podstawową siłą zbrojną bolszewików stanowiły oddziały Gwardii Czerwonej. Wraz z nimi, ale występujące samodzielnie, prowadziły działania zbrojne oddziały marynarzy i poszczególne zbolszewizowane jednostki wojskowe. Działaniami tych oddziałów kierowały zarówno Piotrogradzki Komitet Wojskowo-Rewolucyjny, Ludowy Komisariat Spraw Wojskowych i Rewolucyjny Sztab Moskiewskiego Okręgu Wojskowego. Kierowanie to nosiło charakter doraźny i często naruszało wzajemne kompetencje wymienionych wyżej organów kierowniczych. Można więc zaryzykować stwierdzenie, iż wówczas pomimo pewnych przedsięwzięć organizacyjnych w tworzących się bolszewickich siłach zbrojnych nie było jednolitego organu kierownictwa wojskowego szczebla strategicznego i operacyjnego.

Głównodowodzącym ówczesnymi siłami bolszewickimi był gen. Nikołaj Duchonin. 9 listopada 1917 roku Rada Komisarzy Ludowych odwołała go z tego stanowiska¹⁶⁶. Naczelnym Dowódcą mianowano chor. Krylenkę. Objął on Kwaterę Główną, która znajdowała się w Mohylewie. Wówczas też Rada Komisarzy Ludowych szefem sztabu Kwatery Głównej mianowała gen. Michaiła Boncz-Brujewicza. Jednak ten organ dowodzenia uznany został za zbędny (prawdopodobnie przez Lenina – przyp. J.Ś.) i gen. Boncz-Brujewicz otrzymał polecenie rozwiązania Kwatery Głównej i przerwucenia mienia oraz sprzętu wojskowego na dalekie zaplecze. Ten szczebel dowodzenia nie został już odtworzony, ponieważ w czasie prac związanych z jego przebazowywaniem w końcu stycznia 1918 roku został on zlikwidowany. Rozkaz o likwidacji wydał chor. Krylenko.

¹⁶⁴ Komitet Wojskowo-Rewolucyjny powołany został przez Piotrogradzką Radę Delegatów Robotniczych i Żołnierskich 12 października 1917 roku. Był on centralnym organem kierowania zbrojnym powstaniem w Piotrogradzie.

¹⁶⁵ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.16.

¹⁶⁶ Przyczyną odwołania gen. Duchonina miało być niewykonanie rozporządzenia Rady Komisarzy Ludowych w sprawie niezwłocznego przystąpienia do rokowań z dowództwem niemieckim o zawieszenie broni. Po odwołaniu ze stanowiska gen. Duchonin został 20 listopada 1917 roku aresztowany. "Rozmowa Telegraficzna Rządu z Kwaterą Główną przez bezpośrednią linię 9 (22) listopada 1917 r." – [w:] W. Lenin, Korespondencja wojenna 1917-1920, op. cit., s.17-20 i „Komunikat radiowy do wszystkich”, Tamże, s.21-22.

Kolejnym organem dowodzenia sił bolszewickich był utworzony 23 listopada 1917 roku z polecenia Lenina w Mohylewie, Rewolucyjny Sztab Polowy do Walki z Kontrrewolucją. Bezpośrednio podległy on był członkowi kolegium Ludowego Komisariatu Spraw Wojskowych – Antonow-Owsiejence. Zadaniem tego organu dowodzenia operacyjnego było kierowanie operacjami na frontach wewnętrznych. Na czele Rewolucyjnego Sztabu Polowego stał chor. M. Ter-Arutinjanc, będący jednocześnie członkiem Organizacji Wojskowej przy KC SDPRR(b). Dodatkowo do udziału w kierowaniu sprawami operacyjnymi powołano płk. I. Wacetisa.

8 grudnia 1917 roku utworzono następny organ dowodzenia operacyjnego. Wiązało się to z mianowaniem przez Radę Komisarzy Ludowych, Antonow-Owsiejenki dowódcą wojsk bolszewickich do walki z kontrrewolucją na południu kraju. Dla jego też potrzeb utworzono Sztab Wojsk Bolszewickich Południowej Rosji. Podobne czynności podjęto również w pasie działań Frontu Zachodniego (był to jeszcze dawny front armii rosyjskiej) i na Białorusi. Dla koordynacji działań walczących tam oddziałów Gwardii Czerwonej oraz zbolszewizowanych oddziałów strzelców łotewskich i syberyjskich utworzono Rewolucyjny Sztab Polowy¹⁶⁷.

Generalnie można stwierdzić, iż w pierwszym okresie tworzenia się paradygmatów przyszłej Armii Czerwonej występowała duża ilość różnych organów dowodzenia szczebla operacyjnego. Tworzone one były doraźnie, w zależności od potrzeb wynikających z prowadzenia walk na różnych obszarach byłego Imperium Rosyjskiego. Sztaby te tworzone były w oparciu o członków Gwardii Czerwonej. Niejednokrotnie z uwagi na słabe ich przygotowanie pod względem wojskowym, w pracy organów dowodzenia wykorzystywano doświadczenia oficerów armii rosyjskiej, która jeszcze wówczas funkcjonowała. Powoływani oni byli do tzw. udziału w kierowaniu sprawami operacyjnymi (np. płk Wacetis, gen. Boncz-Brujewicz i inni). Oficerowie ci wówczas jeszcze dobrowolnie przechodzili pod rozkazy nowej władzy. Wykorzystywanie wiedzy i doświadczenia byłych oficerów armii carskiej przez stronę bolszewicką było cechą charakterystyczną dla analizowanego w niniejszym opracowaniu okresu.

Przedstawione powyżej rozważania w zakresie tworzenia się struktur dowodzenia szczebla strategicznego i operacyjnego w siłach zbrojnych bolszewickiej Rosji charakteryzują pokrótce tzw. okres wstępny tworzenia się Armii Czerwonej. Najbardziej charakterystyczną cechą tego okresu było funkcjonowanie dwóch formacji zbrojnych¹⁶⁸ na terytorium jednego kraju i formalnie podległych jednemu rządowi. Pierwszą z nich była Gwardia Czerwona licząca wówczas około 150 tys. żołnierzy. Siły te wykorzystywane były głównie do walk wewnętrznych i to też było generalnym ich zadaniem. Ale przecież trwała jeszcze I wojna światowa i Rosja musiała również,

¹⁶⁷ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.18-19.

¹⁶⁸ Oczywiście oprócz oddziałów białogwardyjskich.

choćby symbolicznie utrzymywać front przeciwniemiecki. To też wymuszało poniekąd utrzymywanie „starej” armii, której wartość bojowa w wyniku działań agitacji bolszewickiej była mówiąc krótko problematyczna.

Z uwagi na fakt, że wojna chyliła się ku upadkowi i „stara” armia stawała się coraz bardziej zbędna w przekonaniu bolszewików, postanowiono ją zdemobilizować, a właściwie rozwiązać. Przez rozwiązanie tej armii starano się pozyskać dla potrzeb sił bolszewickich znaczną ilość robotników i chłopów (i nie tylko), których główną zaletą było posiadanie przeszkolenia wojskowego. Tę niezbędną wiedzę w słabym stopniu opanowały oddziały Gwardii Czerwonej. Nosiły one raczej charakter milicyjny i nie posiadały właściwej organizacji wojskowej oraz – o czym już wspomniałem – były słabo wyszkolone.

Przystępując do demontażu armii rosyjskiej, II Ogólnorosyjski Zjazd Rad uchwalił 26 października 1917 roku dekret o utworzeniu we wszystkich oddziałach tymczasowych komitetów rewolucyjnych¹⁶⁹. Były to swoistego rodzaju gremia kierownicze z szerokimi uprawnieniami nadzorczymi. Zadaniem ich było czuwanie nad zachowaniem tzw. ładu rewolucyjnego. Wszelkim zarządzeniom tych komitetów zobowiązani byli bezwzględnie podporządkować się dowódcy frontów i niższych szczebli dowodzenia. Jako nadzorujących pracę dowódców wprowadzono komisarzy Ogólnorosyjskiego Zjazdu Rad¹⁷⁰.

15 grudnia 1917 roku ukazało się szereg dekretów Rady Komisarzy Ludowych, które zlikwidowały poniekąd zasady podległości wojskowej (nie mówiąc już o całkowitym rozkładzie dyscypliny). Praktycznie całą władzę w armii przekazano komitetom i radom żołnierskim. Jednym z dobitnych przykładów likwidacji zasad podległości wojskowej było zniesienie wszystkich stopni wojskowych i związanych z nimi przywilejów. Wprowadzono również dekret o obieralności i organizacji władzy w armii. W myśl jego postanowień kadra dowódcza do szczebla pułku włącznie, wybierana była na ogólnych zebraniach. Natomiast dowódcy powyżej szczebla pułku do naczelnego dowódcy włącznie wybierani byli na zjazdach lub konferencjach przy odpowiednich komitetach. Zasadę fachowości wojskowej utrzymano tylko w przypadku stanowisk szefów sztabów, którzy musieli się legitymować specjalnym wyszkoleniem wojskowym uprawniającym ich do sprawowania tej funkcji.

Od 15 grudnia 1917 roku do 3 stycznia 1918 roku w Piotrogradzie obradował Ogólnoarmijny Zjazd w sprawie demobilizacji armii. Opracowano na nim zarządzenia, co do kolejności zwalniania stanu osobowego, sposobu demobilizacji oraz zachowania broni i mienia wojskowego. Na zjeździe tym podjęto również uchwałę o konieczności zorganizowania nowej armii. Demobilizacji miały być poddane wszystkie oddziały i instytucje wojskowe.

¹⁶⁹ Dekrety Sowietkiej Władzy, t. I, Moskwa 1957, s.21.

¹⁷⁰ Zastąpili oni funkcjonujących w armii rosyjskiej po rewolucji lutowej 1917 roku komisarzy Rządu Tymczasowego.

Z procesu demobilizacji i rozformowania wyłączono tylko – jako nie podlegające jej – szkoły i instytucje lotnicze. Ten rodzaj sił zbrojnych na mocy odrębnego rozkazu Ludowego Komisariatu Spraw Wojskowych w pełni zachowywano dla potrzeb ludu pracującego¹⁷¹.

19 listopada 1917 roku Rada Komisarzy Ludowych zdecydowała o przeprowadzeniu *energicznej czystki* w Ministerstwie Wojny. Celem jej było usunięcie z tego najwyższego organu kierowniczego sił zbrojnych *elementów niepewnych i złośliwych sabotażystów*¹⁷². Wówczas też powołano specjalne kolegium do zarządzania Ministerstwem Wojny. W wyniku działalności tego kolegium z Ministerstwa Wojny zwolniono ponad tysiąc generałów, oficerów i urzędników. Na ich miejsce wprowadzono czerwonogwardzistów, oczywiście w większości przypadków nie posiadających przygotowania do sprawowania tych funkcji. Podobne czynności przeprowadzono w okręgach wojskowych, dowództwie Marynarki, zarządzie lotnictwa i na niższych szczeblach administracji wojskowej.

Praktycznie jednocześnie z rozwiązaniem i demobilizacją armii rosyjskiej rozpoczęto formowanie Armii Czerwonej. W tym celu na przełomie listopada i grudnia 1917 roku Ludowy Komisariat Spraw Wojskowych nakazał Głównemu Zarządowi Sztabu Generalnego opracować projekt utworzenia armii milicyjnej. 8 grudnia opracowany przez ten Zarząd memoriał był rozpatrywany na posiedzeniu kolegium Ludowego Komisariatu Spraw Wojskowych. Po jego rozpatrzeniu przyjęto koncepcję zorganizowania armii na zasadzie terytorialno-milicyjnej¹⁷³.

23 grudnia 1917 roku na nadzwyczajnej naradzie przedstawiciele Ludowego Komisariatu Spraw Wojskowych, Ogólnorosyjskiego Biura Frontowych i Tyłowych Organizacji Wojskowych przy KC SDPRR(b) i Sztabu Głównego Gwardii Czerwonej Piotrogradu zdecydowano o przystąpieniu do opracowania dekretu o utworzeniu nowej armii. Dwa dni później Krylenko wydał rozkaz i instrukcję w sprawie formowania na froncie i zapleczu *ludowo-socjalistycznej gwardii z żołnierzy ochotników*. 26 grudnia na zebraniu Organizacji Wojskowej przy SDPRR(b) rozpatrzono sprawę zasad i sposobów utworzenia nowej armii. Między innymi w czasie tych obrad Podwojski zaproponował i przedstawił plan sformowania 300-tysięcznej armii ochotniczej, która miała być podstawą do stworzenia nowych sił zbrojnych. Pomimo tych obrad Lenin zasugerował, by kwestie związane z tworzeniem nowej armii rozpatrzyć na ogólnowojskowym zjeździe do spraw demobilizacji armii.

Zjazd taki odbył się 29 grudnia 1917 roku i przyjęto na nim uchwałę, *by niezwłocznie przystąpić do utworzenia armii socjalistycznej z ochotników*

¹⁷¹ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.21.

¹⁷² Czystki związane ze skierowaniem na przymusowe roboty do kopalń były wówczas na porządku dziennym. Świadczyć o tym mogą chociażby uchwały Rady Komisarzy Ludowych nadające dowódcy wojsk bolszewickich uprawnienia: „[...] wszelkich represji, aż do skierowania winnych na roboty przymusowe do kopalń. [...]” – W. Lenin, Korespondencja wojenna 1917-1920, op. cit., s. 36 /”Uchwała Rady Komisarzy Ludowych”/.

¹⁷³ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.24.

mogących przedstawić rekomendacje organizacji, które stoją na platformie władzy ludowej. Wówczas też wyznaczono 46 agitatorów i organizatorów, którzy utworzyli tzw. kolegium agitatorskie. Z członków tego kolegium wyłoniono Tymczasowe Biuro do Spraw Utworzenia Robotniczo-Chłopskiej Armii. Gremium to przygotowywało projekty dyrektyw Rady Komisarzy Ludowych o organizacji Armii Czerwonej. Na czele tego Biura stał N. Nikonow¹⁷⁴.

10 stycznia 1918 roku rozpoczął obrady III Ogólnorosyjski Zjazd Rad. Sekcja żołnierska tego Zjazdu przyjęła projekt dekretu o utworzeniu Armii Czerwonej. 15 stycznia projekt ten poddano pod dyskusję w Radzie Komisarzy Ludowych, która postanowiła zorganizować nową armię pod nazwą Robotniczo-Chłopska Armia Czerwona. Również ta sama Rada 29 stycznia 1918 roku uchwaliła dekret o utworzeniu Robotniczo-Chłopskiej Floty Czerwonej¹⁷⁵.

Najwyższym organem kierowniczym nowych sił zbrojnych była Rada Komisarzy Ludowych kierowana przez Lenina. On też niejednokrotnie zwracał się bezpośrednio do poszczególnych dowódców. Niemniej jednak bezpośrednie zarządzanie siłami zbrojnymi skupione było w komisariatach ludowych do spraw wojskowych i morskich. Sprawowanie kierownictwa nad formowaniem Armii Czerwonej powierzono powołanemu przy Ludowym Komisariacie Spraw Wojskowych, Ogólnorosyjskiemu Kolegium. Przewodniczącym jego został Podwojski, a członkami: Krylenko, Miechonoszyn, W. Trifonow i Konstanty Jureniew. Zadaniem tego Kolegium było wytyczanie i uzgadnianie działalności organizacji terenowych w zakresie formowania, szkolenia, uzbrojenia i zaopatrywania nowej armii.

Armia Czerwona formowana była z ochotników. Przyjmowanie do niej odbywało się na podstawie rekomendacji komitetów wojskowych, partyjnych i związkowych. Zakładano również możliwość zbiorowego wstępowania jednostek wojskowych byłej armii rosyjskiej do Armii Czerwonej, wówczas wymagana była tzw. zbiorowa poręka i głosowanie imienne. Żołnierze Armii Czerwonej otrzymywali żołd państwowy, którego najniższa stawka wynosiła 50 rubli miesięcznie¹⁷⁶.

Werbowaniem ochotników, formowaniem i szkoleniem oddziałów nowej armii w terenie zajmowały się wydziały wojskowe funkcjonujące przy radach gminnych, powiatowych i gubernialnych. Natomiast funkcje te w szeregach byłej armii rosyjskiej sprawowały sztaby Armii Czerwonej, które powstały przy frontowych, armijnych, korpuśnych i dywizyjnych komitetach żołnierskich. Ponadto celem przyspieszenia formowania armii wydział organizacyjno-agitacyjny Ogólnorosyjskiego Kolegium do Spraw Formowania Armii

¹⁷⁴ Tamże, s.25.

¹⁷⁵ Dekrety Sowieckiej Władzy, op. cit., s.356 i 435.

¹⁷⁶ „Telegram Lenina do W. A. Antonowa-Owsiejenki” – [w:] W. Lenin, Korespondencja wojenna 1917-1920, op. cit., s.40.

Czerwonej skierował do większych ośrodków miejskich i przemysłowych znaczne ilości agitatorów i *organizatorów*.

20 lutego 1918 roku Rada Komisarzy Ludowych powołała Tymczasowy Komitet Wykonawczy, na którego czele stanął Lenin. Miał on być najwyższym organem operacyjnego (*operatywnego*) rozstrzygnięcia kwestii związanych z obroną Rosji Radzieckiej. W dniu następnym powołano kolejne struktury dowodzenia w postaci Sztabu Piotrogrodzkiego Okręgu Wojskowego i Rewolucyjnego Komitetu Obrony. Organa te miały zasięg terytorialny, albowiem obydwie powstały w Piotrogradzie i zadaniem ich było kierowanie obroną obszaru piotrogrodzkiego przed wojskami kontrewolucji. W skład tych swoistego rodzaju dowództw weszli między innymi: Jakow Swierdłow, Boncz-Brujewicz, Siergiej Gusiew, Jeremienko, Krylenko, Miechonoszyn, Podwojski i Władimir (Moisiej) Wołodarski. Funkcjonowanie tego rodzaju dowództw wymagało by posiadały one fachową pod względem wojskowym siłę kierowniczą. W tym celu Lenin 22 listopada nakazał wcielić w skład Rewolucyjnego Komitetu Obrony część generałów, byłych pracowników Kwatery Głównej Armii Rosyjskiej. Powierzono im zadanie operacyjnego przygotowania i prowadzenia walk.

Można stwierdzić, że dzięki temu wsparciu fachowemu, udało się bolszewikom powstrzymać natarcie wojsk niemieckich. Do załamania się inicjatywy zaczepnej armii niemieckiej doszło 23 lutego 1918 roku pod Pskowem i Nawrą. Dzień ten uznano za szczególne zwycięstwo i narodziny Armii Czerwonej, przyjmując go za święto nowej armii¹⁷⁷.

W czasie tych walk przez cały czas rząd Lenina prowadził rokowania ze stroną niemiecką w sprawie podpisania pokoju. Pokój ten został zawarty 3 marca 1918 roku w Brześciu Litewskim¹⁷⁸. Praktycznie po nim nastąpił względny spokój na froncie rosyjskim trwający aż do maja 1918 roku¹⁷⁹. Okres ten został wykorzystany przez stronę bolszewicką do rozbudowy Armii Czerwonej w tym i jej struktur dowodzenia. Jako pierwsza utworzona została 4 marca 1918 roku Najwyższa Rada Wojenna¹⁸⁰. Składała się ona z: kierownika

¹⁷⁷ Adam Korta, *Zarys historii radzieckiej sztuki wojennej w okresie wojny domowej w ZSRR (1918-1920)*, Warszawa 1951, s.38-41.

¹⁷⁸ Pragnę tutaj nadmienić, iż wcześniej – 8 lutego 1918 roku – zawarty został traktat pokojowy pomiędzy Ukrainą a Austro-Węgrami. Był on niekorzystny dla strony polskiej, ponieważ oddawał Ukraincom Chełmszczyznę i Podlasie, co zantagonizowało i tak już napięte stosunki wzajemne pomiędzy tymi dwoma narodami. Stał się on też niejako jedną z przyczyn wybuchu polsko-ukraińskiego konfliktu zbrojnego lat 1918-1919. Szerzej aspekt ten omawia praca: Michał Klimecki, *Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919*, Warszawa 2000, s.34-40.

¹⁷⁹ A. Korta, *Zarys radzieckiej sztuki wojennej w okresie wojny domowej w ZSRR (1918-1920)*, op. cit., s.53-55.

¹⁸⁰ „W sprawie Najwyższej Rady Wojennej /Telegram – (Lenina – przyp. J. Ś.) do N. I. Podwojskiego/ - [...] W. Lenin, *Korespondencja wojenna 1917-1920*, op. cit., s. 60. /Pelen tekst telegramu – patrz Załącznik Nr 7 niniejszego opracowania/.

wojskowego, którym został Boncz-Brujewicz i dwóch komisarzy politycznych: K. Szutko (bolszewik) i P. Projszan (eserowiec)¹⁸¹.

Najwyższa Rada Wojenna była zwierzchnim organem dowodzenia w stosunku do wszystkich instytucji wojskowych, które zobowiązane zostały do bezwzględnego podporządkowania się jej. W zakresie jej kompetencji było przede wszystkim kierowanie wszelkimi operacjami wojennymi. 19 marca 1918 roku Rada Komisarzy Ludowych znacznie rozszerzyła uprawnienia i kompetencje Najwyższej Rady Wojennej. Zgodnie z nowym zakresem działania miała ona wyznaczać resortom spraw wojskowych i morskich główne zadania związane z obronnością państwa i organizacją sił zbrojnych. Ponadto zobowiązana ona była do koordynowania działalności armii i floty oraz czuwała nad wykonawstwem nałożonych na nich zadań.

Rozszerzając uprawnienia Najwyższej Rady Wojennej zlikwidowano jako zbędne dotychczasowe stanowisko Naczelnego Dowódcy¹⁸² i rozwiązano Komitet Obrony Rewolucyjnej. Zwiększono również skład osobowy Rady, do której weszli: Lew Trocki, jako przewodniczący Rady i Kolegium Ludowego Komisariatu Spraw Wojskowych, a na członków powołani zostali: Podwojski, Miechonoszyn, Sklanski, Antonow-Owsiejenko oraz przedstawiciele resortu morskiego: W. Altfater i E. Berens. Ponadto przy kierowniku wojskowym Najwyższej Rady Wojennej zorganizowano sztab wojskowy. W zakresie działań zbrojnych sztab ten kierował nimi przez swoje agendy, którymi były zarządy – operacyjny, rozpoznawczy, komunikacyjny i inne. Na czele sztabu wojskowego stał zastępca kierownika wojskowego, którym był S. Łukirski, a szefami zarządów byli między innymi: N. Sulejman (operacyjnego), i N. Rattel (komunikacyjnego)¹⁸³.

Początkowo zakres działalności Najwyższej Rady Wojennej w aspekcie operacyjnym ograniczał się do organizowania obrony przed wojskami niemieckimi, a więc obrony zewnętrznej. Z tego też powodu kierownictwo działaniami zbrojnymi na froncie wewnętrznym powierzono utworzonemu w marcu 1918 roku na bazie oddziału operacyjnego Moskiewskiego Okręgu Wojskowego i Rewolucyjnego Sztabu Polowego w Mohylewie – Oddziałowi Operacyjnemu Ludowego Komisariatu Spraw Wojskowych. Tym organem dowodzenia kierował S. Arałow.

W zakresie organizowania struktury operacyjnej wojsk Naczelną Radą Wojenną utworzyła tzw. *zasłony*. Były one swoistego rodzaju związkami operacyjnymi samodzielnych oddziałów. System zasłon stał się w późniejszym okresie podstawą do rozwinięcia armii i Frontów. Pierwsze zasłony utworzone

¹⁸¹ 18 marca 1918 roku Rada Komisarzy Ludowych odwołała Projszana z Najwyższej Rady Wojennej. Podyktowane to było wystąpieniem eserowców z Rady Komisarzy Ludowych. – Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.36.

¹⁸² Przywrócono powtórnie ten szczebel dowodzenia we wrześniu 1918 roku.

¹⁸³ Zarząd komunikacyjny odgrywał bardzo ważną rolę w systemie dowodzenia operacyjnego Armii Czerwonej. Rola ta była poniekąd pokłosiem doświadczeń z zakresu sztuki wojennej polegających na prowadzeniu tzw. *wojny eszelonowej*, w której w szerokim zakresie wykorzystywany był transport kolejowy.

zostały wzdłuż linii demarkacyjnej z wojskami niemieckimi. Do kwietnia 1918 roku zorganizowano dwa odcinki zasłon – północno-zachodni i zachodni – oraz dwa rejony zasłon – piotrogrodzki i moskiewski.

Dowództwo nad odcinkami zasłon sprawowały Rady Wojenne. Składały się one z kierownika wojskowego¹⁸⁴ i dwóch komisarzy politycznych. Ponadto organem planistyczno-operacyjnym i wykonawczym kierownika wojskowego był niewielki sztab. 15 marca 1918 roku Najwyższa Rada Wojenna przedstawiła Leninowi plan utworzenia jednolitych stanów etatowych związków operacyjnych i kolejności ich strategicznego rozwinięcia. Autorem tego planu był Boncz-Brujewicz¹⁸⁵.

Z dalszych prac organizacyjnych związanych z formowaniem Armii Czerwonej i jej struktur dowodzenia warto wymienić utworzenie przez Radę Komisarzy Ludowych, Wojsk Ochrony Pogranicza. Pracami organizacyjnymi nad utworzeniem tej formacji zbrojnej kierowała Rada Wojenna Wojsk Ochrony Pogranicza na czele z A. Piewniewem – występował jako kierownik wojskowy i dwoma komisarzami wojskowymi: P. Fiedotowem i W. Frołowem. Równocześnie organizowano Wojska Ochrony Wewnętrznej (WOCHR), a w maju 1918 roku utworzono organa wojskowej kontroli polowej, przekształcone następnie w specjalne oddziały WCzK w wojskach liniowych¹⁸⁶.

8 kwietnia 1918 roku Rada Komisarzy Ludowych zatwierdziła opracowany przez Najwyższą Radę Wojenną dekret o utworzeniu terenowej administracji wojskowej. Na jego podstawie sformowano siedem okręgowych, trzydzieści dziewięć gubernialnych, trzysta osiemdziesiąt pięć powiatowych i około 7 tys. gminnych komisariatów wojskowych. Również w kwietniu 1918 roku powołano do życia Najwyższy Inspektorat Wojskowy. Na jego czele stanął Podwojski, a głównym zadaniem tego inspektoratu był nadzór kontrolny nad formowaniem i szkoleniem związków operacyjnych i oddziałów Armii Czerwonej.

8 maja 1918 roku utworzono Ogólnorosyjski Sztab Główny. Pracami jego kierowała Rada składająca się z dwóch komisarzy wojskowych: N. Bessonowowa i Aleksandra Jegorowa¹⁸⁷ oraz szefa sztabu, którym był N. Stogow¹⁸⁸. Ogólnorosyjski Sztab Główny był najwyższym organem wykonawczym. W jego gestii znajdowały się sprawy mobilizacyjne, etatowe

¹⁸⁴ Na stanowisku tym wymagane było odpowiednie przygotowanie wojskowe. Oficjalnie rekrutację prowadzono ochotniczo, niemniej jednak pod groźbą kary śmierci! Świadczyć o tym może polecenia Lenina dla Najwyższej Rady Wojennej: „[...] Niezwłocznie wydać to, o co proszą /chodziło o ekwipunek dla Frontu Północnego – przyp. J.Ś./; dziś jeszcze wysłać z Moskwy /dotyczy skierowania specjalistów wojskowych – przyp. J.Ś./; podać mi natychmiast nazwiska (i adresy) 6 generałów (byłych) oraz 12 oficerów sztabu generalnego (byłych), odpowiedzialnych za ścisłe i terminowe wykonanie tego rozkazu, uprzedziwszy ich, że zostaną rozstrzelani za sabotaż, jeżeli nie wykonają. [...]” - W. Lenin, Korespondencja wojenna 1917-1920, op. cit., s.104.

¹⁸⁵ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.37.

¹⁸⁶ Tamże.

¹⁸⁷ Późniejszy dowódca Frontu Południowo-Zachodniego w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku.

¹⁸⁸ Stogow sprawował tę funkcję do 11 października 1918 roku, kiedy to przeszedł do oddziałów białogwardyjskich. Po jego odejściu stanowisko szefa Ogólnorosyjskiego Sztabu Głównego objął Rattel.

i szkoleniowe. W stosunku do swoich zadań podzielony on był na siedem zarządów: mobilizacyjny, kadr, operacyjny, organizacyjny, Główny Zarząd Wojskowych Zakładów Naukowych, Zarząd do Spraw Uzupełniania Armii oraz Zarząd Komunikacji Wojskowych. W realizacji swoich zadań był on instytucją nadrzędną w stosunku do wszystkich organów administracji wojskowej.

Również w maju 1918 roku dokonano podziału terytorium Rosji na okręgi wojskowe. Utworzono wówczas jedenaście okręgów, z czego cztery były określane jako pograniczne, a siedem jako okręgi tyłowe. Każdy okręg wojskowy posiadał swój sztab i zarządy wojskowe. Oprócz formowania struktur dowodzenia, jeszcze w kwietniu 1918 roku rozpoczęto tworzenie związków i oddziałów o jednolitych (zunifikowanych) strukturach etatowych. 20 kwietnia wprowadzono etat dywizji strzeleckiej, która stała się podstawowym związkiem taktycznym Armii Czerwonej. Dywizja miała strukturę trójdziałną, składającą się z trzech brygad strzeleckich jako podstawowych jej oddziałów.

Ważnym postanowieniem w tym okresie w aspekcie sprawowania dowodzenia było odejście od zasady obieralności dowódców. 22 kwietnia 1918 roku wprowadzono system nominacji kadry dowódczej. Mianowań dowódców poszczególnych szczebli dowodzenia dokonywały organa resortu wojskowego. W nominacjach tych w znacznym też stopniu zaczęto brać pod uwagę kwalifikacje wojskowe kandydatów na dowódców. W szerszym też zakresie, niż dotychczas zaczęto wcielać byłych oficerów i generałów z dawnej armii rosyjskiej. W wyniku tych czynności w samym tylko 1918 roku w szeregi Armii Czerwonej wcielono ponad 22 tys. byłych carskich oficerów i generałów¹⁸⁹.

Kolejnym ważnym przedsięwzięciem mającym niebagatelny wpływ na proces dowodzenia w Armii Czerwonej była organizacja komórek partyjnych w jednostkach wojskowych. Pierwsze komórki partyjne tzw. *jaczejki* powstały w marcu 1918 roku. W początkowym etapie swojej działalności zadaniem ich była pomoc komisarzom w kontrolowaniu specjalistów wojskowych i *oczyszczeniu jednostek z obcych elementów*. Równocześnie z wcieleniem do Armii Czerwonej byłych oficerów carskich, Rada Komisarzy Ludowych wprowadziła instytucję komisarzy wojskowych (politycznych). Opierając się o komórki partyjne mieli oni kontrolować działalność specjalistów wojskowych, z takim wyliczeniem, *aby w razie potrzeby udaremnić ich kontrrewolucyjne zamiary*.

Kierownictwo nad pracami komisarzy wojskowych sprawowało Ogólnorosyjskie Biuro Komisarzy Wojskowych utworzone 8 kwietnia 1918 roku przy Ludowym Komisariacie Spraw Wojskowych. Oprócz funkcji nadzorującej pracę komisarzy kierowało ono też pracą partyjno-polityczną w szeregach Armii Czerwonej.

¹⁸⁹ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.42.

Należy tutaj zaznaczyć, że tworzone organa dowodzenia w Armii Czerwonej w zakresie swej działalności kompetencyjnej zbliżone były do analogicznych instytucji funkcjonujących w armii rosyjskiej. Zbieżności te spowodowane były faktem przetransponowywania na grunt Armii Czerwonej doświadczeń z armii carskiej. Nośnikiem ich byli *specjaliści wojskowi* ze starej armii. Dlatego też w zakresie organizacji i pracy Ogólnorosyjskiego Sztabu Głównego w kwestiach operacyjnych zauważyć możemy kontynuację działalności Rosyjskiego (carskiego) Sztabu Generalnego. Fakt tej ciągłości podkreślony został nawet w „*Wielkiej Encyklopedii Związku Radzieckiego*”, gdzie stwierdzono, że zasadnicze oddziały Sztabu Głównego kontynuowały swoją działalność w taki sam sposób, jak przed Październikiem 1917 roku¹⁹⁰.

2 września 1918 roku Rada Komisarzy Ludowych ogłosiła Rosję Radziecką obozem wojskowym. Wówczas też powołano Rewolucyjną Radę Wojenną Republiki i utworzono stanowisko Naczelnego Dowódcy wszystkich Sił Zbrojnych Republiki wchodzących w skład armii czynnej. Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki skupiała w swoim zakresie uprawnień administracyjne i operacyjne funkcje zarządzania siłami zbrojnymi. Powołanie tej rady było również równoznaczne z rozwiązaniem Najwyższej Rady Wojennej, której to kompetencje przejął ten nowy organ dowodzenia. Jednocześnie Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki przejęła uprawnienia Kolegium Ludowego Komisariatu Spraw Wojskowych. Podporządkowane jej również zostały wszystkie kierownicze instytucje wojskowe w postaci: Ogólnorosyjskiego Sztabu Głównego, Centralnego Zarządu Zaopatrzenia, Wojskowej Rady Ustawodawczej, Inspektoratu Wojskowego i Morskiego oraz Ogólnorosyjskiego Biura Komisarzy Wojskowych.

W ten sposób pełnia władzy w Radzieckich Siłach Zbrojnych przyznana została tej Radzie. Ponadto Naczelnemu Dowódcy przyznano samodzielność w sprawach operacyjno-strategicznych. Samodzielność tę ograniczały jednak dyrektywy i wskazówki naczelnych organów partii komunistycznej i Rady Komisarzy Ludowych. Przed tymi organami Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki zobowiązana była do składania sprawozdań ze wszystkich swoich poczynań. Wszystkie rozkazy Naczelnego Dowódcy¹⁹¹ musiały być kontrasygnowane przez członka Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki.

Organem wykonawczym tej Rady w zakresie spraw operacyjnego kierowania wojskami, oprócz instytucji Naczelnego Dowódcy był Sztab Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki. Instytucja ta utworzona została 6 września 1918 roku i funkcjonowała stosunkowo krótko bo do 11 października tegoż roku. Z dniem tym wszystkie jej funkcje kierownictwa operacyjnego wojsk przejął nowoutworzony Sztab Polowy. Na czele tego sztabu stanął P. Majgur¹⁹².

¹⁹⁰ J. D. Hittle, Sztab wojskowy. Zarys historyczny, op. cit., s.231.

¹⁹¹ Naczelnym Dowódcą na wniosek Lenina mianowany został I. Wacetis.

¹⁹² Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.54.

W odniesieniu do stanu moralno-politycznego wojsk danego Frontu i armii instytucjami wykonawczymi Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki były rewolucyjne rady wojenne poszczególnych szczebli organizacyjnych Armii Czerwonej. Odpowiadały one bezpośrednio przed Rewolucyjną Radą Wojenną Republiki nie tylko za stan moralno-polityczny wojsk, ale również za ściśle i bezwzględne wykonywanie rozkazów bojowych. Członkowie tych rad kontrolowali działalność dowódców Frontów i armii oraz obok dowódców podpisywali rozkazy bojowe¹⁹³.

Oprócz prac związanych z rozbudową struktur kierownictwa operacyjnego wojsk, kontynuowane były przedsięwzięcia zmierzające do stworzenia aparatu partyjno-politycznego Armii Czerwonej. Prekursorami tych struktur byli wspomniani wielokrotnie wcześniej komisarze wojskowi, których liczba w grudniu 1918 roku wynosiła około 7 tys. Oprócz komisarzy praca partyjno-polityczna opierała się o komórki partyjne, których w wymienionym okresie było około 1,5 tys. Zadania i zasady pracy armijnych organizacji partyjnych zostały określone przez Komitet Centralny partii 25 października 1918 roku.

Wówczas też jako główne zadanie uznano konieczność wprowadzenia w całej armii specjalnych organów partii do kierowania pracą partyjno-polityczną. Realizując to zadanie Komitet Centralny Rosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) - /RKP(b)/, postanowił zlikwidować armijne i dywizyjne komitety i biura partyjne, a funkcje ich przekazać oddziałom politycznym. 5 grudnia 1918 roku z polecenia KC RKP(b), Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki uchwaliła „*Statut Oddziałów Politycznych Rewolucyjnych Rad Wojennych Frontów i Armii*”.

Zgodnie z zawartymi w tym dokumencie wytycznymi oddziały polityczne były zarówno wojskowym organem administracyjnym, jak i organem partyjnym. Poprzez organa polityczne i organizacje partyjne, partia komunistyczna rozwinęła szeroką działalność polityczną w szeregach wojskowych. Do końca 1918 roku ukształtowane zostały w Armii Czerwonej główne organa aparatu partyjno-politycznego. Zaliczali się do nich komisarze wojskowi, oddziały polityczne i sieci organizacji partyjnych. Kierownictwo nad nimi sprawowało wówczas Ogólnorosyjskie Biuro Komisarzy Wojskowych podległe pod Komitet Centralny RKP(b)¹⁹⁴.

Partia dzierżyła w swym ręku całokształt zagadnień związanych z siłami zbrojnymi. Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki i niższe organa kierownicze sił zbrojnych w pracy swojej zobowiązane były stosować się do uchwał Komitetu Centralnego RKP(b). Prowadzenie operacji wojskowych, powoływanie dowódców oraz komisarzy itp. wszystko to realizowano zgodnie ze wskazówkami Komitetu Centralnego. Z inicjatywy Lenina, 25 grudnia

¹⁹³ Szerzej zasada tego swoistego rodzaju dwuosobowego dowodzenia omówiona jest w kolejnym podrozdziale niniejszego opracowania.

¹⁹⁴ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s. 74-75.

1918 roku powzięto uchwałę „*O polityce resortu wojskowego*”, która narzuciła ścisły nadzór partii komunistycznej nad wszelkimi poczynaniami wojskowymi.

Kończąc rozważania na temat kształtowania się i organizacji najwyższych organów kierowania Siłami Zbrojnymi Rosji Radzieckiej należy jeszcze wspomnieć o dość specyficznym organie (a właściwie instytucji) kierownictwa politycznego i wojskowego tego państwa. Była nim Rada Robotniczej i Chłopskiej Obrony¹⁹⁵, której przewodniczącym był osobiście Lenin. Rada ta była nadzwyczajnym i zarazem najwyższym organem kierowniczym ówczesnej Rosji, skupiającym w swym ręku pełnię praw w zakresie mobilizacji sił i środków państwa na potrzeby prowadzenia działań wojennych. Stojąc na jej czele Lenin ustalił i zarazem potwierdził zasadę, iż wszystkie kwestie dotyczące prowadzenia walki zbrojnej były rozstrzygane przez rząd radziecki¹⁹⁶ i organa resortu wojskowego w oparciu o wskazania Komitetu Centralnego RKP(b), co było równoznaczne z osobistymi wskazówkami Lenina. Ta forma kierownictwa została utrzymana przez cały okres życia Lenina i przejęta przez jego następców¹⁹⁷.

Z kolejnych zmian w zakresie struktur dowodzenia Armii Czerwonej, nie zmieniających jednak ich generalnej zasady nadrzędności kierownictwa politycznego nad wojskowym, odnotować należy utworzenie Oddziału Politycznego Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki. Powstał on jako konsekwencja dyskusji¹⁹⁸ przeprowadzonej na VIII Zjeździe RKP(b) i zastąpił istniejące wcześniej Ogólnorosyjskie Biuro Komisarzy Wojskowych.

Następne zmiany i to zarówno personalne jak i strukturalne w zakresie dowodzenia Armią Czerwoną przeprowadziło plenum Komitetu Centralnego RKP(b) obradujące w dniach 3-4 lipca 1919 roku. Podjęto wówczas uchwałę o zmianie Naczelnego Dowódcy Armii Czerwonej. Wykonując ją w miejsce Wacetisa mianowano Siergieja Kamieniewa. Na plenum tym zatwierdzono również nowy skład Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki, redukując go z 15 do 6 osób. Ponadto na wniosek Kamieniewa zmieniono szefa Sztabu Polowego Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki, którym został Paweł Lebiediew oraz szefa Zarządu Operacyjnego ww. sztabu, mianując na to stanowisko Borysa Szaposznikowa¹⁹⁹.

Ponadto bezpośrednio po omówionym plenum (w dużej mierze jako wynik jego ustaleń) postanowiono jeszcze bardziej scentralizować sprawowanie władzy w armii. Oprócz struktur dowodzenia operacyjnego zasadzie tej podporządkowano również zaopatrywanie. W tym celu uchwałą

¹⁹⁵ Radę Robotniczo-Chłopskiej Obrony powołał 30 listopada 1918 roku Ogólnorosyjski Centralny Komitet Wykonawczy. Została ona utworzona jako konsekwencja przekształcenia Rosji Radzieckiej w obóz wojskowy w czasie wojny domowej i walk z wojskami interwencyjnymi. /Stosowny dekret w tej sprawie ukazał się 2 września 1918 roku/.

¹⁹⁶ Rolę tego rządu pełniła w omawianym okresie Rada Komisarzy Ludowych.

¹⁹⁷ Organizację centralnego kierownictwa Armii Czerwonej przedstawia Załącznik Nr 8.

¹⁹⁸ Dyskusja ta miała miejsce 21 marca 1919 roku i dotyczyła sposobu organizacji, struktur dowodzenia, szkolenia jak i form prowadzenia działań bojowych przez Armię Czerwoną.

¹⁹⁹ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.101 i 112-113.

Ogólnorosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego (WCIK) z 9 lipca 1919 roku wprowadzono stanowisko nadzwyczajnego pełnomocnika Rady Obrony do Spraw Zaopatrywania Armii i Floty. Podlegały mu wszystkie (centralne, terenowe i polowe) organa zaopatrywania Ludowego Komisariatu Spraw Wojskowych i Morskich. Analogiczne stanowiska wprowadzono również w związkach operacyjnych. Końcem 1919 roku rozszerzono też zakres oddziaływania partii na struktury dowodzenia wojskami. W październiku tegoż roku rozkazem Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki wprowadzono w każdej kompanii, baterii, szwadronie i każdej samodzielnej drużynie stanowisko kierownika politycznego.

Z dotychczasowych rozważań można wysnuć następujące konkluzje:

- Ukształtowane w latach 1917-1920 naczelne organa kierowania i dowodzenia Radzieckich Sił Zbrojnych (Gwardii a następnie Armii Czerwonej) z niewielkimi zmianami zostały utrzymane podczas wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku.
- Wylansowana wówczas została jako novum nie mające odzwierciedlenia w innych armiach tzw. zasada dwuosobowego dowodzenia: dowódca – komisarz.
- W omówionym okresie zauważyć możemy prymat kierownictwa politycznego nad wojskowym, ze stałym rozszerzaniem uprawnień i oddziaływania komórek politycznych (partyjnych) w siłach zbrojnych.
- Konieczność posiadania wykwalifikowanej kadry dowódczej spowodowała, że stanowiska szefów sztabów obsadzano wykwalifikowanymi oficerami z armii carskiej. Przyczyniło się to do wzrostu roli tego ogniwa dowodzenia, niemniej jednak nie było to eksponowane, przez co szef sztabu pozostał w cieniu dowódcy i komisarza.
- Nadrzędną rolę kierowniczą w kierowaniu siłami zbrojnymi, oprócz organów dowodzenia sprawował Lenin. Angażował on się osobiście nawet w drobiazgowo sprawy dotyczące związków taktycznych czy oddziałów.

2.2. Wojska liniowe – organizacja i dowodzenie.

Równocześnie z rozwojem struktur dowodzenia w Siłach Zbrojnych Rosji Radzieckiej przystąpiono do organizowania struktury operacyjno-taktycznej wojsk liniowych. Z tzw. związków wyższych jako jedne z pierwszych powstały omówione uprzednio zastępy. Największe zintensyfikowanie prac organizacyjnych nastąpiło od lata 1918 roku. Od tego też momentu możemy mówić o tworzeniu masowej armii o charakterze regularnym i odstąpieniu od podstawowej zasady konstruowania rewolucyjnych sił zbrojnych, którymi miały być formacje zbrojne typu milicyjnego.

Tworząc armię regularną zrezygnowano z zaciągu ochotniczego, jako podstawowego sposobu naboru do jej szeregów na korzyść armii mobilizowanej, czyli zaciągu poborowego. Realizując tę nową zasadę rozbudowy sił zbrojnych, 29 maja 1918 roku Ogólnorosyjski Centralny Komitet Wykonawczy powziął uchwałę o obowiązku służby wojskowej. W uzasadnieniu tej decyzji powoływano się na kategoryczny nakaz chwili podyktowany ciężką sytuacją kraju, wynikającą z konieczności odparcia zewnętrznej interwencji i kontrrewolucji wewnętrznej. Z tych względów uznano, iż niemożliwym będzie przeprowadzenie mobilizacji na obszarze całego kraju, dlatego też przyjęto koncepcję jej przeprowadzenia *na najbardziej zagrożonych terenach i w głównych ośrodkach przemysłowych*²⁰⁰. Na podstawie tej koncepcji w czerwcu 1918 roku przeprowadzono pierwszy pobór roczników 1896 i 1897 w Moskwie i Piotrogradzie.

Rozszerzając zasięg poboru 12 czerwca 1918 roku Rada Komisarzy Ludowych uchwaliła dekret o powołaniu do służby wojskowej pięciu roczników (począwszy od rocznika 1895) w 51 powiatach Nadwołżańskiego, Uralskiego i Zachodnio-Rosyjskiego Okręgu Wojskowego. W wyniku tych przedsięwzięć udało się jedynie wcielić 42 tys. poborowych. Przyczyną tak nikłych rezultatów były toczące się na terytorium tych okręgów wojskowych walki z Korpusem Czechosłowackim²⁰¹.

Przejsie do organizowania Armii Czerwonej na zasadzie poboru (powszechnego obowiązku służby wojskowej) zostało usankcjonowane ustawodawczo przez V Ogólnorosyjski Zjazd Rad, na którym to uchwalono „*Konstytucję Rosyjskiej Socjalistycznej Federacyjnej Republiki Radzieckiej (RSFRR)*”. Stosowny zapis tej ustawy zasadniczej głosił: *że obrona socjalistycznej ojczyzny jest obowiązkiem wszystkich radzieckich obywateli. Niemniej jednak prawo do obrony rewolucji z bronią w rękę przyznano tylko ludziom pracy*²⁰².

²⁰⁰ Decyzję tę narzucił Ogólnorosyjski Centralny Komitet Wykonawczy, Ludowemu Komisarjatu Spraw Wojskowych, który występował wówczas w roli głównego organizatora i wykonawcy przedsięwzięć mobilizacyjnych (poboru).

²⁰¹ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.48.

²⁰² Tamże.

Ten sam Zjazd podjął też 10 lipca 1918 roku uchwałę „*O budownictwie Armii Czerwonej*”, w której zaaprobowano podjęte czynności w celu stworzenia armii regularnej. Ponadto stwierdzono, iż formowanie jednostek wojskowych powinno się odbywać zgodnie z opracowaną wcześniej strukturą etatową, według kolejności ustalonej przez Ogólnorosyjski Sztab Główny. W uchwale tej podkreślono też konieczność scentralizowanego kierowania Armią Czerwoną i zachowania *żelaznej dyscypliny rewolucyjnej w wojskach*.

Pomimo początkowym niepowodzeniom w wynikach poboru szeregi Armii Czerwonej poczęły wzrastać. Było to rezultatem podjęcia tzw. zdecydowanych kroków, niemal że przymusu do kary śmierci włącznie w czasie przeprowadzania poboru. W tej sytuacji już we wrześniu 1918 roku Armia Czerwona osiągnęła liczebność 550 tys. żołnierzy. Pomimo tak imponującego stanu liczebnego pierwsze walki oddziałów tej armii z wojskami regularnymi białogwardystów ujawniły poważne ich braki w dowodzeniu oraz organizacji. Czerwonoarmiści działali w odosobnieniu (poszczególne oddziały). Brak było wśród nich doświadczonych dowódców. Ponadto łączenie luźnych dotychczas oddziałów (często o dużej samodzielności) w etatowe jednostki i związki taktyczne przebiegało powoli i chaotycznie.

Jako jeden z pierwszych formowany był Front Wschodni. Obejmował on wojska radzieckie działające w rejonie Wołgi i Uralu. Dowódcą tego Frontu był Michaił Murawjew²⁰³.

Organem dowodzenia tego Frontu był sztab i oddział polityczny. Obie te instytucje podlegały Rewolucyjnej Radzie Wojennej Frontu Wschodniego. Sztab Frontu jako organ planistyczno-operacyjny posiadał w swym składzie zarządy: operacyjny, administracyjny, komunikacji wojskowej i zarząd szefa zaopatrzenia²⁰⁴.

Początkowo front ten złożony był z luźnych, działających samodzielnie oddziałów. Poczynając od września 1918 roku poczęto te oddziały łączyć w etatowe związki taktyczne i operacyjne²⁰⁵.

Pierwszym nowoutworzonym związkiem operacyjnym była 1 Armia, której dowództwo powierzono Michaiłowi Tuchaczewskiemu²⁰⁶. W skład tej armii wchodziła 24 Żelazna Dywizja Strzelecka, Iznieńska i Penzeńska Dywizja Strzelecka.

2 Armia dowodzili kolejno: K. Błochin, A. Charczenko i W. Szorin. Trzonem tej armii były oddziały aprowizacyjne, działające w rejonie Ufy, Samary i Czelabinska, a związkiem bojowym była 2, przemianowana następnie w 28 Dywizja Strzelecka.

²⁰³ 11 lipca 1918 roku Murawjew został zabity pod zarzutem wzniesienia w Symbirsku działań kontrrewolucyjnych. Wówczas dowódcą Frontu mianowano Wacetisa.

²⁰⁴ Podobna struktura organizacyjna sztabów Frontów utrzymana została również podczas wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku.

²⁰⁵ 11 września 1918 roku ustalono skład etatowy Frontu i jego linie rozgraniczenia.

²⁰⁶ Późniejszy dowódca Frontu Zachodniego w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku.

3 Armie tworzyły wojska Frontu Północno-Uralesko-Syberyjskiego, które prowadziły walki na kierunku jekatierinburskim. Oddziały tego Frontu z chwilą przekształcenia go w 3 Armie zostały podzielone na cztery związki taktyczne: 4 Uralską Dywizję Strzelecką, 5 Uralską Dywizję Strzelecką oraz 29 i 30 Dywizję Strzelecką. Oprócz nich jako związki samodzielne podporządkowane bezpośrednio armii występowały dwie brygady strzeleckie. Dowódcami 3 Armii byli kolejno: Reinhold Berzin, a następnie M. Łaszewicz.

4 Armia tworzona była z oddziałów i związków taktycznych tzw. Armii Specjalnej. Z nich to sformowano 1 i 2 Nikołajewską Dywizję Strzelecką²⁰⁷. Armia tą dowodzili kolejno: N. Rzewski, a następnie T. Chwiesin.

Ostatnia z armii Frontu Wschodniego, którą była 5 Armia nie otrzymała w początkowym etapie tworzenia ścisłego podziału na związki taktyczne. Tworzyły ją luźne oddziały, które zostały wycofane spod Kazania i oddziały przybyłe z zaplecza. 5 Armia dowodził P. Sławen.

Ogółem wszystkie pięć armii tworzących Front Wschodni liczyło 45 tys. żołnierzy. Niemniej jednak armie te prezentowały słabą wartość bojową. Główną ich bolączką był brak wykwalifikowanej kadry dowódczej, środków bojowych jak i uzbrojenia. Lenin uważając ten Front za pierwszoplanowy postanowił go za wszelką cenę wzmocnić. Wzmocnienie to odbywało się poprzez wycofanie z innych odcinków i kierowanie na Front Wschodni zarówno ludzi jak i sprzętu²⁰⁸.

Oprócz organizowania wojsk lądowych przystąpiono także do formowania flotyli wojennych. 2 sierpnia 1918 roku Rada Komisarzy Ludowych przeznaczyła 25 mln. rubli na stworzenie Wołżańskiej Flotyli Wojennej. Formowanie flotyli wojennych prowadzono również w innych rejonach. W 1918 roku utworzono siedem flotyli wojennych. Były to: Północno-Dźwińska, Oneska, Czudzka, Wołchow-Ilmieńska, Azowska, Astrachańsko-Kaspijska i Dońska Flotyle Wojenne.

Analogicznie niemal przedstawiała się sprawa w zakresie formowania wojsk lotniczych. W maju 1918 roku utworzono Główny Zarząd Robotniczo-Chłopskich Wojsk Lotniczych. Do kompetencji tego organu należało formowanie oraz wyposażenie oddziałów lotniczych i kierowanie ich działalnością bojową. Równocześnie utworzono cztery okręgowe zarządy wojsk lotniczych: moskiewski, jarosławski (później piotrogrodzki), ukraiński i południowy, które reorganizowały oddziały lotnicze dawnej armii rosyjskiej

²⁰⁷ W skład 1 Nikołajewskiej Dywizji Strzeleckiej wchodził pułk pod dowództwem W. Czapajewa.

²⁰⁸ W poleceniu dla Najwyższej Rady Wojennej Republiki, Lenin pisał: „[...] Uważam za konieczne wszelkimi sposobami umocnić Front Wschodni. Proponuję Najwyższej Radzie Wojennej opracować plan wycofania z Frontu Zachodniego maksymalnej ilości jednostek. Plan ten należy zrealizować jak najszybciej. Powinny pójść wszystkie zdolne do walki jednostki. Kolej otrzyma polecenie niezwłocznego przepuszczenia jednostek już zdążających na front i będzie pod każdym względem przygotowywać się do przyjęcia i przewiezienia nowych. Polecam Najwyższej Radzie Wojennej czuwać nad należyty i szybkim wykonaniem zleceń przez kolej. Przewodniczący Rady obowiązany jest meldować mi o wypadkach zwłoki. Za jak najszybsze wykonanie planu czynię odpowiedzialną Najwyższą Radę Wojenną. [...]” – W. Lenin, Korespondencja wojenna 1917-1920, op. cit., s.113 / „Polecenie dla Najwyższej Rady Wojennej”/.

i tworzyły nowe. W lipcu 1918 roku grupy i oddziały lotnicze przeszły na jednolite etaty. Zgodnie z tymi etatami do września 1919 roku zorganizowano 61 oddziałów lotniczych. W dyspozycji ich znajdowało się około 260 sprawnych maszyn różnych typów. Jednakże pomimo tak znacznej ilości maszyn, lotnictwo radzieckie nie odegrało znaczącej roli w wojnie z Polską. W decydującym momencie tej wojny, jakim była bitwa warszawska 1920 roku strona przeciwna nie wystawiła ani jednej eskadry bojowej²⁰⁹.

Czynności organizacyjne nad rozbudową wojsk liniowych Armii Czerwonej, pomimo określenia jednolitej struktury organizacyjnej i centralizacji procesu dowodzenia, przebiegały jednak opieszale. Spowodowane to było faktem, że część komisariatów ludowych, takich jak komunikacji, aprowizacji i handlu posiadało własne wojska i nie chciało ich oddać ze swego podporządkowania. Dlatego też 19 sierpnia 1918 roku Rada Komisarzy Ludowych wydała dekret „*O scaleniu wszystkich sił zbrojnych republiki pod zarządem Ludowego Komisariatu Spraw Wojskowych*”. Zgodnie z tym dekretem wojska wszystkich resortów podporządkowane zostały Ludowemu Komisariatowi Spraw Wojskowych. Organ ten został zobowiązany przez Radę Komisarzy Ludowych do połączenia wszystkich wojsk w dywizje i armie oraz do ustalenia pasów działania poszczególnych Frontów. Unormowana została również kwestia zaopatrzenia armii. W sierpniu tegoż roku uchwałą Rady Komisarzy Ludowych utworzono Nadzwyczajną Komisję do Spraw Produkcji Przedmiotów Ekwipunku Wojskowego. Zadaniem jej było pełne wykorzystanie zasobów kraju dla zaopatrzenia Armii Czerwonej²¹⁰.

11 września 1918 roku rozkazem Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki utworzone zostały kolejne Fronty i ich sztaby. Na czele każdego Frontu i armii stała Rewolucyjna Rada Wojenna składająca się z dowódcy (specjalisty wojskowego) i dwóch komisarzy politycznych. Oprócz tych ogniw dowodzenia utworzono zarządy polowe Frontów i armii.

Poza omówionym już Frontem Wschodnim stworzono na bazie odcinków zasłon: północnego i północno-zachodniego Front Północny, a na bazie południowego i zachodniego odcinka zasłon – Front Południowy oraz Zachodni Rejon Obrony, który przekształcono następnie w Armię Zachodnią.

W początkach października 1918 roku Armia Czerwona na wszystkich trzech Frontach posiadała dwanaście armii. Organizacyjnie obejmowały one 34 dywizje strzeleckie i jedną dywizję kawalerii (konną). Wówczas też Ogólnorosyjski Sztab Główny rozpoczął prace nad wydaniem regulaminów i instrukcji dla Armii Czerwonej. Wprowadzono również znak rozpoznawczy żołnierzy tej armii, którym była czerwona emaliowana gwiazda. W zakresie umundurowania obowiązywał mundur starego wzoru (dawnej armii rosyjskiej)

²⁰⁹ Tomasz Nowacki, *Udział lotnictwa w bitwie warszawskiej*, [w:] „*Bitwa Warszawska 1920 r. Aspekty militarne. Materiały z sympozjum INH AON*”, Warszawa 1995, s.66.

²¹⁰ *Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968*, op. cit., s.52-53.

pozbawiony jednak naramienników i dystynkcji. Wówczas też wprowadzono odznaczenia bojowe.

Po zorganizowaniu Frontu Południowego sformowano w jego składzie Dywizję Komunistyczną, 1 Dońską Dywizję Strzelecką i Dywizję Morozowsko-Doniecką. Ponadto z partyzanckich oddziałów kawaleryjskich utworzono 1 Socjalistyczny Pułk Kawalerii, który został rozwinięty w brygadę, a następnie wszedł w skład Połączonej Dywizji Kawalerii. Dowódcą tej dywizji był B. Dumienko, a jego zastępcą Semion Budionny.

17 września 1918 roku utworzono Rewolucyjną Radę Wojenną Frontu Południowego, w skład której weszli między innymi Józef Stalin i Klement Woroszyłow. Rada ta połączyła dywizje, brygady, oddziały i grupy w armie. Ogółem powstało podobnie jak na Froncie Wschodnim pięć armii: 8, 9, 10, 11 i 12. 8 Armia dowodzona była przez W. Czernawina i operowała na kierunku woroneskim. 9 Armia operowała na kierunku bałaszowsko-poworińskim, a dowodził nią Jegorow, później stanowisko to objął P. Kniagnicki (od grudnia 1918 roku). W skład 10 Armii weszły wojska odcinka carycyńskiego. Dowodził nią początkowo Woroszyłow, a następnie Jegorow. 11 Armie utworzono na początku października 1918 roku. Armia ta obsadzała odcinek frontu od Kotielnikowa do Władykawkazu. Początkowo armią tą dowodził I. Serokin, a następnie I. Fiedko. Ostatnia z armii Frontu Południowego (12 Armia) znajdowała się na odcinku od Władykawkazu do Pietrowska. Dowodził nią P. Awtonow, a później L. Stepanow²¹¹.

10 września 1918 roku rozkazem Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki z oddziałów północno-wschodniego odcinka zasłony utworzono 6 Armie. Armia ta stała się podstawą, a zarazem główną siłą Frontu Północnego. Dowodził nią W. Gittis, a potem A. Samojło. Dowódcą Frontu mianowany został Dmitrij Parski. W listopadzie 1918 roku Front ten, a właściwie 6 Armia liczył 6 tys. żołnierzy, 188 karabinów maszynowych i 27 dział²¹².

W drugiej połowie 1918 roku Armia Czerwona otrzymała znaczne wzmocnienie sprzętowe. Spowodowane to było między innymi uruchomieniem produkcji zbrojeniowej w Rosji Radzieckiej. Wówczas też do Armii Czerwonej skierowano około 2 tys. dział polowych, 2,5 mln. pocisków, 900 tys. karabinów, 8 tys. karabinów maszynowych i około 1 mln. granatów ręcznych.

18 grudnia 1918 roku Rada Obrony zatwierdziła plan formowania sił zbrojnych, które miały osiągnąć 1,5 mln. żołnierzy. Oprócz tworzenia związków operacyjnych na frontach zewnętrznych przystąpiono do formowania oddziałów wewnętrznych. Pierwszy etap tych prac został uwieńczony utworzeniem dwunastu dywizji strzeleckich i jednej dywizji kawalerii. Z myślą o uzupełnianiu oddziałów frontowych od października 1918 roku rozpoczęto w okręgach wojskowych tworzenie oddziałów zapasowych. Prace te zintensyfikowane zostały w początkach 1919 roku, kiedy to wprowadzono

²¹¹ Tamże, s.60-61.

²¹² Tamże, s.64.

w życie „Regulamin wojsk zapasowych”. W wyniku przeprowadzonych prac organizacyjnych stan liczebny Armii Czerwonej począwszy od października 1918 roku do momentu wybuchu wojny z Polską wzrósł o ponad 50% i osiągnął liczbę 1630 tys. żołnierzy²¹³.

Jako rodzaje wojsk w Armii Czerwonej rozróżniano: piechotę, artylerię, wojska pancerne²¹⁴, lotnictwo i wojska inżynieryjne oraz rozpoczęto tworzenie wojsk kolejowych. Głównym jednak rodzajem wojsk była piechota. Jej związki taktyczne (szczebla dywizyjnego i brygadowego) formowano według stanu etatowego wprowadzonego Rozkazem Nr 220 Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki z 13 listopada 1918 roku. Zgodnie z tym stanem etatowym dywizja strzelecka (piechoty) miała się składać z trzech brygad, po trzy pułki w każdej brygadzie, ośmiu dywizjonów artylerii, samodzielnej baterii konnej, dywizjonu artylerii przeciwlotniczej, samodzielnego dywizjonu kawalerii, batalionu inżynieryjnego, batalionu łączności oraz oddziału czołgów i oddziału lotniczego. Liczebność dywizji strzeleckiej miała wynosić około 60 tys. żołnierzy²¹⁵.

Te stany etatowe były jednak zbyt wygórowane. Fronty i armie nie posiadały takich rezerw ludzkich i uzbrojenia. W tworzeniu związków taktycznych trzymano się tylko określonej Rozkazem Nr 220 struktury nie wypełniając jej jednak pełnymi obsadami. Z tego też powodu ani jedna formowana wówczas dywizja strzelecka nie osiągnęła nakazanego stanu ilościowego.

Na początku 1919 roku piechota Armii Czerwonej skupiona była w 42 dywizjach strzeleckich. Kawaleria była jeszcze nieliczna i posiadała zaledwie trzy dywizje kawalerii (konne). Ponadto część oddziałów kawalerii wchodziła w skład dywizji strzeleckich. Ogółem ten rodzaj wojsk w początkach 1919 roku liczył 40 tys. szabel.

W tym samym okresie w artylerii było 1700 dział²¹⁶. Zgrupowane one były w dywizjonach i bateriach artylerii wchodzących w skład dywizji strzeleckich i tylko pewna ich część znajdowała się w dyspozycji dowódców armii i Frontów.

Oprócz artylerii rozwijano też wojska pancerne. Podstawowym ich sprzętem był pociąg pancerny. Typ tego środka bojowego przyjęto w niezmienionej formie z dawnej armii rosyjskiej. Standardowy pociąg pancerny Armii Czerwonej składał się z opancerzonej lokomotywy (parowozu), dwóch opancerzonych platform artyleryjskich i dwóch lub trzech tzw. platform kontrolnych. Ponadto komponentem wojsk pancernych były oddziały samochodów pancernych. Stanowiły one samodzielną jednostkę wojskową składającą się ze sztabu, czterech samochodów pancernych (jeden uzbrojony w armatę i trzy uzbrojone w karabiny maszynowe). Ogółem oddział

²¹³ W październiku 1918 roku Armia Czerwona liczyła 800 tys. żołnierzy.

²¹⁴ W skład ich zaliczano załogi pociągów i samochodów pancernych.

²¹⁵ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.70-71.

²¹⁶ Ilość ta dotyczy bezpośrednio znajdujących się na frontach.

samochodów pancernych liczył 100 żołnierzy. Na przełomie 1918/1919 roku na wyposażeniu Armii Czerwonej było 23 pociągi pancerne i 37 oddziałów samochodów pancernych, w których dyspozycji znajdowało się 150 samochodów pancernych.

Znaczącą rolę w rozbudowie Armii Czerwonej, jak i w poprawie jej stanu dyscypliny odegrało wprowadzenie regulaminów wojskowych. 29 listopada 1918 roku WCIK zatwierdził „Regulamin Służby Wewnętrznej” i „Regulamin Służby Garnizonowej”. W styczniu 1919 roku wprowadzone zostały „Regulamin Polowy”, „Regulamin Musztry” i „Regulamin Dyscyplinarny”. Oprócz tego końcem 1918 roku dla wszystkich żołnierzy Armii Czerwonej wprowadzono „Legitymację Służbową Czerwonoarmisty”. Wzór tego dokumentu zatwierdzony został przez Lenina i Swierdłowa. Legitymacja Służbowa Czerwonoarmisty obok danych personalnych i życiorysu zawierała podstawowe artykuły Konstytucji RSFRR, dekretów Rady Komisarzy Ludowych i rozkazów Ludowego Komisarjatu Spraw Wojskowych o prawach i obowiązkach czerwonoarmisty, a także zasady suworowskiej *nauki zwyciężania*²¹⁷.

Kontynuowano również rozbudowę Marynarki Wojennej. We wrześniu 1918 roku utworzono stanowisko dowódcy Marynarki Wojennej Republiki. Dowódca Marynarki Wojennej miał w swoim podporządkowaniu sztab i kierował działalnością bojową oraz szkoleniem bojowym floty. Marynarce Wojennej podporządkowane zostały floty i flotylle rzeczne oraz jeziorne. Rola ich sprowadzała się do udzielania aktywnej pomocy wojskom lądowym w działaniach bojowych na wybrzeżach morskich, nad brzegami rzek i jezior. Zadaniem ich było przede wszystkim wsparcie artyleryjskie i wysadzanie desantów. Oprócz Marynarki Wojennej przystąpiono też do organizacji obrony przeciwlotniczej i zabezpieczenia logistycznego (tyłowego) Armii Czerwonej.

Trudnym zagadnieniem w rozbudowie wojsk liniowych strony radzieckiej było przygotowanie kadr dowódczych. W tym celu na przełomie 1918/1919 roku rozbudowano sieć krótkoterminowych kursów i szkół kształcących dowódców średniego szczebla. W styczniu 1919 roku na tych kursach szkoliło się 13 tys. osób. Utworzone zostały też kursy prowadzące szkolenie kadry dowódczej floty. W późniejszym okresie kursy szkoleniowe przekształcono w szkoły wojskowe.

Równocześnie przystąpiono do organizowania sieci wyższych uczelni wojskowych. Pierwszą taką uczelnią była zorganizowana z polecenia Lenina, Akademia Sztabu Generalnego. Oficjalne otwarcie tej uczelni odbyło się 8 grudnia 1918 roku, a pierwszy jej kurs szkoleniowy ukończyło 183 słuchaczy. W 1918 roku rozpoczęły również działalność Wojskowa Akademia Inżynieryjna i Akademia Morska oraz Wojskowa Akademia Medyczna. Kadry kształcone w nowopowstałych ośrodkach prezentowały jednak słabe przygotowanie

²¹⁷ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s. 71.

fachowe, przez co i dowódcy wyszkoleni w nich byli miernie przygotowani do sprawowania swych funkcji. Z tego też względu koniecznością stało się coraz szersze pozyskiwanie do szeregów Armii Czerwonej byłych oficerów armii carskiej. W samym tylko 1918 roku powołano (a nie wcielono ochotniczo – jak przedstawiała to oficjalna propaganda) około 37 tys. jak to wówczas określano *specjalistów wojskowych*. W grupie tej, aż 14 tys. stanowili lekarze, felczerzy i urzędnicy wojskowi, a tylko 23 tys. było dowódców różnych szczebli²¹⁸.

Należy tutaj zaznaczyć, iż oprócz kontroli partyjnej w stosunku do oddziałów i związków operacyjnych, które zdaniem Lenina prezentowały słabe wyniki w *działalności bojowej* stosowano dodatkowe środki mobilizujące. Jednym z dobitnych przykładów stosowania tej formy działań może być 3 Armia wchodząca w skład omówionego powyżej Frontu Wschodniego. *Obniżenie dyscypliny bojowej* w szeregach tego związku operacyjnego spowodowało, że Komitet Centralny RKP(b) i Rada Obrony skierowały do niej w grudniu 1918 roku Partyjną Komisję Śledczą. Na czele tej komisji stali Feliks Dzierżyński i Józef Stalin. Działalność tych dwóch, znanych skądinąd osób przyczyniła się do *poprawy zdolności* tej armii, która już w drugiej połowie stycznia 1919 roku zaczęła działania zaczepne. Nie komentując szerzej form i metod działania wymienionej komisji, pragnę li tylko zaznaczyć, iż była ona kolejnym organem nadzorującym sprawowanie dowodzenia zgodnego z linią partii komunistycznej (bolszewickiej).

Wiosną 1919 roku w zakresie strukturalnym Armia Czerwona liczyła 125 brygad strzeleckich (piechoty) i oddziały kawalerii równające się w przeliczeniu dziewięciu brygadam. Siły te pod względem operacyjnym skupione były w 19 armiach rozlokowanych na sześciu Frontach: Północnym, Zachodnim, Ukraińskim, Południowym, Kaspjsko-Kaukaskim i Wschodnim.

Każda armia posiadała w swym składzie dywizje, brygady, pułki i samodzielne oddziały. Jednolitej organizacji oddziałów i związków taktycznych jeszcze nie było. Formowanie standardowych dywizji według stanów etatowych zgodnych ze wspomnianym wcześniej Rozkazem Nr 220 dopiero się rozpoczynało. Stworzone zaś w 1918 roku dywizje cechowały się różnorodnością organizacyjną. Na przykład działająca na Froncie Wschodnim 28 Dywizja Strzelecka 2 Armii posiadała w swoim składzie cztery pułki piechoty, pułk kawalerii, brygadę artylerii, dwa pociągi pancerne i kilka oddziałów tyłowych. Dla porównania działająca w tym samym czasie 24 Dywizja Strzelecka 1 Armii miała trzy brygady, przy czym 1 Brygada Strzelecka obejmowała dwa pułki piechoty i jeden pułk dragonów, a 3 brygada – dwa pułki piechoty i szwadron kawalerii. Oprócz trzech brygad strzeleckich w skład tej dywizji wchodził jeszcze: pułk międzynarodowy, myśliwski oddział lotniczy, pociąg pancerny i szereg jednostek tyłowych.

²¹⁸ Tamże, s.73-74.

W tym samym okresie w skład radzieckiej Marynarki Wojennej wchodziły: Flota Bałtycka i Flotylla Wojenne²¹⁹. W składzie bojowym tego rodzaju sił zbrojnych były okręty liniowe i krążowniki, niszczyciele, torpedowce, okręty podwodne, kanonierki i kutry. Ponadto w składzie Marynarki Wojennej znajdowało się kilka oddziałów lotniczych przewidzianych do współdziałania z flotami i flotyllami.

Wojska pancerne Armii Czerwonej liczyły wiosną 1919 roku 45 oddziałów pancernych. W oddziałach tych znajdowało się 116 samochodów pancernych oraz 60 pancernych i blindowanych pociągów i platform kolejowych. Pociągi pancerne znajdowały się w dyspozycji i podporządkowaniu dowódców Frontów i armii, a oddziały pancerne wchodziły w skład dywizji strzeleckich.

W omawianym okresie (wiosna 1919 roku) całościowy stan liczebny Armii Czerwonej wynosił około 1800 tys. żołnierzy. W służbie czynnej znajdowało się około 700 tys. a wojska liniowe zaangażowane bezpośrednio na froncie liczyły tylko 382 tys. bagnetów i szabel. Z podstawowych środków bojowych posiadały one 6561 karabinów maszynowych i 1697 dział²²⁰. Tak mała liczebność wojsk w „linii bojowej” podyktowana była faktem, że znaczna część ich stanu osobowego zaangażowana była przy ochronie linii komunikacyjnych oraz skupiała się w nadmiernie rozbudowanych oddziałach i urządzeniach tyłowych. Z tego też względu do składu armii czynnej wcielona została część Wojsk Ochrony Pogranicza, których to oddziały przeformowane zostały w pograniczne pułki i dywizje.

Oddziały liniowe Armii Czerwonej poddane zostały szerokiej inwigilacji ze strony wojsk specjalnych. Utworzona została w ten sposób jak gdyby *trzecia siła kierownicza armii*²²¹. W tym celu dokonano reorganizacji i wzmocnienia Wojsk Ochrony Wewnętrznej Republiki (WOChR). W skład tej formacji weszły wojska pomocnicze specjalnego przeznaczenia i oddziały wojskowe rozmaitych resortów. Jako organ dowodzenia tych sił specjalnych powołana została przez Rewolucyjną Radę Wojenną Republiki, Rada Wojenna Wojsk Ochrony Wewnętrznej, na której czele stanął Dzierżyński. Strukturalnie WOChR podzielone zostały na brygady, pułki, bataliony, szwadrony i baterie. Oprócz Wojsk Ochrony Wewnętrznej Republiki, w lutym 1919 roku uchwałą WCIK utworzono organa kontrwywiadu. Składały się one ze specjalnych oddziałów, działających pod bezpośrednim kierownictwem Rewolucyjnych Rad Wojennych poszczególnych Frontów i armii²²².

Braki w wykwalifikowanych kadrach dowódczych, jak i brak koordynacji działań w Armii Czerwonej wykazały, że stany etatowe narzucone przez Rewolucyjną Radę Wojenną Republiki, Rozkazem Nr 220 są niemożliwe do

²¹⁹ Były to następujące Flotylle: Północno-Dźwińska, Oneska, Czudzka, Dnieprowska, Dońska, Wołżańska, Astrachańsko-Kaspijska, oraz będąca w fazie organizacji Zachodnio-Dźwińska.

²²⁰ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.82-83.

²²¹ Pierwsze dwie to komisarz i dowódca.

²²² Christopher Andrew, Oleg Gordijewski, KGB, Warszawa 1999, s.43-65.

zrealizowania. W związku z tym Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki utrzymując w mocy zasadniczy schemat organizacji dywizji, wprowadziła zmiany w jej stanach etatowych. Przejawiło się to między innymi w tym, że w stanach osobowych dopuszczono możliwość 35% odstępstwa od zaplanowanego etatu. Ponadto do 50% zredukowano wymaganą w pułkach piechoty liczbę karabinów maszynowych. 10 marca 1919 roku dyrektywą tej samej Rady ze stanu etatowego dywizji strzeleckiej wyłączone zostały trzy dywizjony artylerii: jeden dywizjon artylerii lekkiej, jeden ciężkiej i jeden dywizjon artylerii haubic. Od tego momentu w swoim stanie etatowym dywizja strzelecka posiadała trzy dywizjony artylerii lekkiej. Każdy z dywizjonów posiadał trzy czterodziałowe baterie. Oprócz artylerii lekkiej dywizja miała jeden dywizjon artylerii ciężkiej i jeden artylerii haubic. Ogółem dawało to 44, a nie jak zaplanowano w Rozkazie Nr 220 – 116 dział²²³.

Dużą uwagę Komitet Centralny RKP(b), Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki i Naczelne Dowództwo Armii Czerwonej poświęciły stworzeniu i przeszkoleniu odwodów strategicznych. Szkolenie tych odwodów prowadzone było w zapasowych oddziałach okręgów wojskowych Frontów i armii oraz w ramach Powszechnego Przysposobienia Wojskowego. Wiosną 1919 roku systemem Powszechnego Przysposobienia Wojskowego objętych było 792242 osoby.

Bardzo ważnym przedsięwzięciem w pracach organizacyjnych nad rozbudową Armii Czerwonej było stworzenie jednolitego, scentralizowanego kierownictwa nad siłami zbrojnymi poszczególnych republik²²⁴. Wprawdzie samodzielność ich sił zbrojnych działających w ramach Armii Czerwonej była praktycznie żadna, jednak Komitet Centralny RKP(b) uznał za konieczne całkowite jej pozbawienie i stworzenie jednolitej organizacji wojskowej usankcjonowanej na drodze formalno-prawnej. Zagadnieniom tym poświęcone było posiedzenie Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki²²⁵, które odbyło się 28 kwietnia 1919 roku. Wypracowane wówczas stanowisko w początkach maja 1919 roku zostało usankcjonowane przez przeprowadzone pod przewodnictwem Lenina posiedzenie Komitetu Centralnego RKP(b). Na nim to rozpatrzono *sprawę jednolitego dowództwa nad armiami zarówno Rosji Radzieckiej, jak i zaprzyjaźnionych republik socjalistycznych*²²⁶.

Uchwalone wówczas dyrektywy dla partii komunistycznych Ukrainy, Białorusi, Litwy, Łotwy i Estonii wskazywały, że *doświadczenia dotychczasowych operacji wojskowych* (prowadzonych głównie na Froncie Zachodnim – przyp. J. Ś.) *świadczą, że tendencje poszczególnych republik*

²²³ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.83.

²²⁴ Mowa tu głównie o Białorusi, Ukrainie, Litwie, Łotwie i Estonii, które w tej fazie organizowania Armii Czerwonej chciały zachować pewne zasady odrębności w kierowaniu swoimi („narodowymi”) formacjami zbrojnymi. Oczywiście tymi, które popierały Rosję Radziecką.

²²⁵ Wytyczne na to posiedzenie dał Lenin. Zob.: Załącznik Nr 9.

²²⁶ W. Lenin, Korespondencja wojenna 1917-1920, op. cit., s.206-207. - /”Projekt dyrektywy KC w sprawie jedności wojskowej”/ - Pelen tekst patrz: Załącznik Nr 10.

*radzieckich do umocnienia swej organizacji wojskowej, w tym także wojskowo-operacyjnej, w granicach państwowych danej republiki prowadziła w praktyce do szeregu kolizji między roszczeniami lokalnymi i narodowymi a zasadami wojskowymi rewolucji socjalistycznej jako całości*²²⁷.

W tej sytuacji utworzenie wojskowo-politycznego związku republik radzieckich miało umocnić obronność bolszewickiej Rosji i pozwolić na stworzenie jednolitego obozu wojennego a zarazem jednolitego dowództwa wojskowego. Realizując to zamierzenie Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki zreorganizowała oddziały i związki operacyjne tworzące Front Ukraiński i Zachodni. Front Ukraiński został rozformowany, a 2 Armia Ukraińska, przemianowana na 14 Armię, która weszła w skład Frontu Południowego. Z wojsk 1 i 3 Armii Ukraińskiej utworzono 12 Armię, którą podporządkowano pod Front zachodni. Na początku czerwca 1919 roku Armia Radzieckiej Łotwy została przemianowana na 15 Armię, a Armia Białorusko-Litewska na 16 Armię²²⁸.

26 czerwca 1919 roku utworzono Korpus Kawalerii (Konny) pod dowództwem Budionnego. W tym też okresie Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki i Naczelne Dowództwo Armii Czerwonej zwróciło baczniejszą uwagę na rozbudowę tego rodzaju wojsk, który zaczęto coraz bardziej postrzegać jako jeden z podstawowych sił manewrowych w prowadzeniu działań operacyjnych. Rozbudowując oddziały kawalerii przeprowadzono mobilizację kawalerzystów, uzupełniono tabor konny, zwiększono produkcję szabel, siodła i innego wyposażenia niezbędnego dla tej broni. W październiku tegoż roku sformowano i skierowano na front cztery, a w listopadzie dalsze trzy dywizje kawalerii (konne). 17 listopada 1919 roku uchwałą Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki utworzona została 1 Armia Konna. Trzonem tego związku operacyjnego był wspomniany wcześniej 1 Korpus Kawalerii. Dowódcą 1 Armii Konnej został Budionny, a członkami Rewolucyjnej Rady Wojennej tej armii – Woroszyłow i J. Szczadenko²²⁹.

Rozbudowa formacji kawaleryjskich zmieniła stosunek liczebny kawalerii do piechoty w Armii Czerwonej. Jak w 1918 roku kawaleria stanowiła niewiele więcej niż 6% wojsk lądowych, to końcem 1919 roku jej stosunek do ogólnej liczby tych wojsk wynosił już 16%. Wówczas też przeszło połowa kawalerii Armii Czerwonej (około 31 tys. szabel) znajdowała się na Froncie Południowym i Południowo-Wschodnim²³⁰.

Niekwestionowaną nowością w budowie regularnej Armii Czerwonej było utworzenie armii zapasowych. 7 sierpnia 1919 roku w rejonie Kazania zaczęto formować jako pierwszą Armie Zapasową Republiki, a w październiku tegoż roku sformowano Armie Zapasową Frontu Południowo-Wschodniego.

²²⁷ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.94-95.

²²⁸ Tamże, s.96.

²²⁹ Tamże, s.124-125.

²³⁰ Tamże, s.125.

Armie zapasowe stanowiły ważny rezerwuar przeszkolonych rezerw ludzkich i były źródłem przygotowywania odwodów operacyjno-strategicznych. Sama tylko Armia Zapasowa Republiki w okresie od września 1919 do lipca 1920 roku przeszkoliła i skierowała na front 137,5 tys. żołnierzy.

Rozbudowa Armii Czerwonej pociągnęła za sobą konieczność zwiększenia ilości kadr dowódczych i politycznych. Szkolenie tych pierwszych prowadzono w oparciu o tzw. sieć wojskowych zakładów naukowych²³¹. Organem kierowniczym w odniesieniu do tych ośrodków był Główny Zarząd Wojskowych Zakładów Naukowych. Natomiast kadry polityczne Armii Czerwonej były szkolone na krótkoterminowych kursach. 1 listopada 1919 roku został utworzony w Piotrogradzie Instytut Nauczycielski Armii Czerwonej. Przygotowywano w nim między innymi instruktorów-organizatorów pracy politycznej i oświatowej, lektorów i bibliotekarzy. Szkolenie tych kadr potrzebne było przede wszystkim z uwagi na rozszerzenie organizacyjne struktur politycznych w armii. Mianowicie w październiku 1918 roku rozkazem Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki *w celu prowadzenia codziennej i planowej pracy polityczno-wychowawczej wśród czerwonoarmistów* wprowadzono w każdej kompanii, baterii, szwadronie i każdej samodzielnej drużynie stanowisko kierownika politycznego.

Po rozpoczęciu działań zbrojnych w wojnie z Polską polepszyło się też zaopatrzenie Armii Czerwonej. W 1919 roku rosyjskie fabryki broni wyprodukowały ponad 470 tys. karabinów i 6056 karabinów maszynowych. Naprawiono i wyprodukowano również około 1300 dział. Wzrosła też produkcja amunicji. Ponadto cyklicznie remontowano okręty Marynarki Wojennej. Poprawa zaopatrzenia i rozbudowa Armii Czerwonej w znacznym stopniu przyczyniła się do rozbudowy jej stanu ilościowego. W lutym 1920 roku szeregi Armii Czerwonej liczyły ponad 3 mln. żołnierzy²³².

27 lutego 1920 roku Lenin w notatce skierowanej do przewodniczącego Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki nakazał przygotowanie się do wojny z Polską i skupienie głównej uwagi na wzmocnieniu Frontu Zachodniego²³³. Zgodnie z tym poleceniem Komitet Centralny RKP(b) i Naczelne Dowództwo Armii Czerwonej przystąpiło do przerzucania na Front Zachodni dywizji strzeleckich spod Piotrogradu i Archangielska oraz z centrum Rosji.

²³¹ O rozbudowie systemu szkolnictwa wojskowego Armii Czerwonej wspominałem już wcześniej w niniejszym opracowaniu.

²³² Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.139.

²³³ W notatce tej Lenin pisał: „[...] Wszelkie oznaki świadczą, że Polska postawi nam warunki absolutnie niewykonalne, nawet bezczelne. Trzeba skierować całą uwagę na przygotowanie, wzmocnienie Frontu Zachodniego. Uważam, że niezbędne są środki nadzwyczajne w celu szybkiego dowozu wszystkiego, co możliwe, z Syberii i z Uralu na Front Zachodni. [...]”. – W. Lenin, Korespondencja wojenna 1917-1920, op. cit., s.441, /”Do Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki”/.

Oprócz wzmocnienia militarnego Lenin nakazał również wzmocnienie agitacji bolszewickiej (komunistycznej) w stosunku do ludności polskiej²³⁴.

Wykonując te zalecenia 19 marca 1920 roku na posiedzeniu Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki polecono Naczelnemu Dowódcy Armii Czerwonej – Kamieniewowi i szefowi Zarządu Komunikacji Wojskowej, S. Markowowi opracować w terminie trzech dni plan przebazowania na Front Zachodni dywizji strzeleckich z Frontu Kaukaskiego i spod Archangielska. 26 marca 1920 roku Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki zatwierdziła plan przerwienia na Front Zachodni trzech dywizji z Frontu Kaukaskiego. Postanowiono także przygotować do przerwienia z Północnego Kaukazu na zachód 1 Armię Konną.

Do połowy kwietnia 1920 roku Naczelne Dowództwo Armii Czerwonej wzmocniło Front Zachodni doprowadzając stan liczebny jego dwóch armii (15 i 16) do 49610 bagnatów i szabel, 430 dział i 1976 karabinów maszynowych²³⁵. Front Południowo-Zachodni był słabszy i obie jego armie (12 i 14) liczyły 13 tys. bagnatów i 2 tys. szabel. Posiadał on 1200 karabinów maszynowych, 165 dział polowych, 30 dział ciężkich, 11 czołgów i 7 samochodów pancernych²³⁶. Stany te były jednak ciągle uzupełniane. Ogółem wojska Frontu Zachodniego i Południowo-Zachodniego liczyły 65264 żołnierzy, 666 dział i 3208 karabinów maszynowych²³⁷.

Wiosną 1920 roku w zakresie strukturalnym Armia Czerwona posiadała 56 dywizji strzeleckich, 2 dywizje kawalerii, 9 samodzielnych brygad strzeleckich oraz kilka samodzielnych brygad kawalerii. Siły te zgrupowane były w dwanaście ogólnowojskowych związków operacyjnych i jedną armię konną. Rozlokowane one były na Frontach: Zachodnim, Południowo-Zachodnim, Kaukaskim i Turkiestańskim oraz w dwóch samodzielnych armiach – 5 i 7. Na mocy uchwały Rady Komisarzy Ludowych w lipcu 1920 roku na Froncie Zachodnim utworzona została 2 Armia Konna, składająca się z czterech dywizji. Końcem 1920 roku Armia Czerwona liczyła 78 dywizji strzeleckich, 22 dywizje konne, 35 samodzielnych brygad strzeleckich i 5 samodzielnych brygad kawalerii. Struktura organizacyjna związków i oddziałów Armii Czerwonej w porównaniu z ich organizacją w końcu 1919 roku nie uległa istotnym zmianom²³⁸.

Tak w ogólnym zarysie przedstawiała się organizacja strukturalna wojsk liniowych Armii Czerwonej. Postaram się teraz przybliżyć jak wyglądał system

²³⁴ 11 marca 1920 roku w telegramie do członka Rewolucyjnej Rady Wojennej Frontu Zachodniego Józefa Unszlichta, Lenin pisał: „[...] Wygląda na to, że Polacy będą wojować. Robimy wszystko, co można, dla wzmocnienia obrony. Należy wzmocnić agitację w języku polskim. Jeżeli trzeba, pomożemy wam ludźmi, pieniędzmi, papierem. [...]” – Tamże, s.444, /”Telegram do Rewolucyjnej Rady Wojennej Frontu Zachodniego, dla Unszlichta”/.

²³⁵ Na dzień 23 lutego 1920 roku Front Zachodni, według raportu jego Rewolucyjnej Rady Wojennej, posiadał w dwóch armiach (15 i 16) 24900 bagnatów i szabel. Dlatego też można stwierdzić, iż przez kolejne dwa miesiące jego stan wzrósł o ponad połowę.

²³⁶ Lech Wyszczelski, Kijów 1920, op. cit., s.60.

²³⁷ Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, op. cit., s.142.

²³⁸ Tamże, s.146-147.

dowodzenia tymi wojskami w bezpośrednich działaniach zbrojnych wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku. Jak już wcześniej pisałem system planowania strategicznego i kierowania działaniami zbrojnymi Armii Czerwonej²³⁹ był bardzo skomplikowany. Nadal najwyższym organem tego systemu pozostawała Robotniczo-Chłopska Rada Pracy i Obrony²⁴⁰, której przewodniczącym był Lenin. Pierwszym organem podległym tej Radzie była Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki. W czasie działań zbrojnych prowadzonych przeciwko wojskom polskim zajmowała się ona głównie operacjami wojskowymi i zaopatrzeniem Armii Czerwonej. Przewodniczącym jej był w omawianym okresie Lew Trocki, a członkami między innymi Sergiej Kamieniew. Głównymi organami wykonawczymi tej Rady były: Wszechrosyjski Sztab Polowy, Rewolucyjny Trybunał Wojenny, Centralny Zarząd Zaopatrzenia oraz Naczelny Dowódca Armii Czerwonej²⁴¹.

Po rozpoczęciu wojny z Polską w ramach Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki utworzono wydzielony organ dowodzenia, którym była tzw. Specjalna Rada Wojenna. Pracami jej kierował gen. Aleksiej Brusilow piastujący stanowisko przewodniczącego tej Rady. Głównymi zadaniami realizowanymi wówczas przez Specjalną Radę Wojenną była organizacja i zaopatrzenie wojsk walczących na froncie oraz organizacja dowodzenia i dobór kadr dowódczych (głównie specjalistów wojskowych).

Pomimo, iż Specjalna Rada Wojenna funkcjonowała jako wydzielony organ Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki to bezpośrednim jej zwierzchnikiem był Naczelny Dowódca Armii Czerwonej. On też po wybuchu wojny z Polską otrzymał szersze uprawnienia kierownicze. Podporządkowane mu zostały wszystkie wojska lądowe i Marynarka Wojenna, zarówno armii czynnej jak i rezerwowej. Głównodowodzący będąc jednocześnie członkiem Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki mógł decydować o kwestiach strategiczno-operacyjnego prowadzenia działań, zagadnieniach kadrowych i organizacyjnych wojska. Zobligowany on był tylko w zakresie najważniejszych decyzji w tych sprawach do otrzymania aprobaty (zatwierdzenia) ze strony Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki²⁴².

Ponadto wytycznym Naczelnemu Dowódcy mógł udzielić tylko Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy Wszechrosyjskiej Komunistycznej Partii (bolszewików) - /WKP(b)/, Komisarz Obrony i oczywiście Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki. Organem pracy Naczelnego Dowódcy w zakresie operacyjnego kierowania działaniami zbrojnymi na wszystkich frontach był Sztab Polowy. Ten organ planistyczno-

²³⁹ Schemat systemu kierowania strategicznego i dowodzenia działaniami zbrojnymi Armii Czerwonej przedstawia Załącznik Nr 11.

²⁴⁰ Nazwę tę przejęła funkcjonująca wcześniej Rada Obrony.

²⁴¹ CAW: NDWP Oddział II [dalej: NDWP-II] – „Czerwona Armia Bolszewicka – jej organizacja, wartość i taktyka”, Sygn. II.4601.

²⁴² Paweł Żarkowski, Polska sztuka wojenna w okresie bitwy warszawskiej. Front Środkowy w działaniach manewrowych w sierpniu 1920 roku, op. cit., s.99.

operacyjny podzielony był na zarządy, z których główną rolę odgrywały: zarząd operacyjny, ewidencyjno-administracyjny, przewozów i komunikacji, rozpoznawczo-wywiadowczy, lotnictwa i rozpoznania lotniczego. Oprócz zarządów Sztab Polowy posiadał w swojej strukturze również inspektoraty: łączności, artylerii, inżynieryjny, gospodarczy i sanitarny.

Na polecenie Naczelnego Dowódcy, Sztab ten opracowywał plany strategiczne i operacyjne, rozkazy oraz dyrektywy, jak i zapewniał ciągłość dowodzenia wojskami. Ponadto kierował eksploatacją sieci komunikacyjnej (głównie kolejowej) na obszarze działań wojennych, opracowywał meldunki sprawozdawcze i codzienne komunikaty operacyjne. Podczas wojny z Polską szefem Sztabu Polowego był gen. Paweł Lebiediew. Siedziba tego organu dowodzenia mieściła się w Moskwie²⁴³.

System dowodzenia na szczeblach operacyjnych (Front, Armia) pozostał praktycznie niezmienny. Nadal tam funkcje kierownicze pełniły Rewolucyjne Rady Wojenne tych szczebli organizacyjnych. Nadal też utrzymano składy najwyższych osób funkcyjnych w tych Radach. Były nimi dowódca i dwóch komisarzy politycznych. W odniesieniu do tych ostatnich zmieniono nieco formę rekrutacji i na front polski (Zachodni i Południowo-Zachodni) kierowano z reguły członków najwyższych instancji partyjnych WKP(b). Jako członkowie kierowniczych struktur partii komunistycznej w Armii Czerwonej mieli oni szczególny obowiązek nadzorowania pracy specjalistów wojskowych wywodzących się z dawnej armii rosyjskiej. Ten szczególny obowiązek nadzorowania podyktowany był w głównej mierze faktem, że na apel gen. Brusilowa o potrzebie obrony ojczyzny, do szeregów Armii Czerwonej wstąpiła liczna rzesza dawnych oficerów carskich.

Pomimo tego, iż carscy oficerowie byli przyjmowani do Armii Czerwonej, to jednak przywódcy komunistyczni wciąż nie darzyli ich zaufaniem, obawiając się z ich strony kroków kontrrewolucyjnych. Z tego też powodu głównym zadaniem komisarzy było wykrycie i przeciwdziałanie ewentualnym poczynaniom kontrrewolucyjnym ze strony dowódców, oczywiście tych z dawnej armii carskiej.

Pierwszym dokumentem normującym rolę i zadania komisarzy wojskowych²⁴⁴ był rozkaz Ludowego Komisarza Spraw Wojskowych z 6 kwietnia 1918 roku. Na podstawie tego rozkazu komisarze wojskowi zobowiązani byli *zapewnić ścisłe powiązanie armii z władzą radziecką oraz zabezpieczyć armię przed spiskiem przeciwko władzy robotników i chłopów.*

W ślad za tym rozkazem wydano kolejne dokumenty normatywne, co doprowadziło do ukształtowania się instytucji komisarzy wojskowych, która posiadała znacznie szersze uprawnienia niż jakikolwiek organ kontrolujący. Jednym z głównych tych uprawnień było to, że komisarz miał obowiązek

²⁴³ Tamże.

²⁴⁴ Oficjalna nazwa tej funkcji była: „komisarz wojskowy”, niemniej jednak często używano zamiennie określenia „komisarz polityczny”. Te obie formy nazewnictwa stosuję w niniejszym opracowaniu.

wglądu (osobistego przeglądu) wszelkiej korespondencji kierowanej do danej jednostki wojskowej. Jeszcze ważniejszym był fakt, że komisarz podpisywał wspólnie z dowódcą wszystkie rozkazy.

Zastanawiając się nad przyczyną tak szerokich uprawnień komisarza wojskowego J. D. Hittle pisał: „[...] Przyczyna tego była jasna. Chodziło o poświadczenie, że rozkaz nie zawiera żadnych kontrrewolucyjnych zamierzeń. Obowiązkiem komisarzy było nie tylko składanie podpisów na rozkazach, lecz także byli oni odpowiedzialni za szybkie wykonanie rozkazów przez jednostkę.

Ci, którzy opracowali projekt rozkazu o roli i zadaniach komisarzy wojskowych, zapewne zdawali sobie sprawę, że tworzą instytucję bez precedensu. Wiemy bowiem dobrze, że wielokrotnie podejmowano próby wyraźnego ustalenia linii podziału funkcji dowódcy i jego komisarza. Jednakże bez względu na to, w jaki sposób chcieli przywódcy komunistyczni wyrazić, iż dowódca ponosi pełną odpowiedzialność za decyzję w sprawach czysto wojskowych, aby w ten sposób uniknąć konfliktów w dowództwie jednostek, to jednak praktycznym rezultatem ustanowienia instytucji komisarzy było to, że stali się oni ze względu na charakter swoich obowiązków współdowódcami i oficerami sztabu. Komisarz wojskowy, bez którego podpisu rozkaz nie miał mocy prawnej i który był odpowiedzialny za wykonanie tego rozkazu, był faktycznym partnerem w sprawowaniu obowiązków dowódcy. [...]”²⁴⁵

W późniejszym okresie rola komisarzy nabierała jeszcze większego znaczenia jako współdowódców i oficerów sztabu. Określona zarządzeniem z 1918 roku linia podziału kompetencyjnego pomiędzy komisarzem a dowódcą²⁴⁶ stała się fikcją. Potwierdzenie tego faktu znaleźć możemy w dyrektywach Ludowego Komisariatu Spraw Wojskowych z jesieni 1918 roku. W dokumentach tych zaznaczono, że komisarzom nie zabrania się interweniowania w sprawy zarządzeń dowódców. Inny dokument z lipca 1919 roku wyjaśniając znaczenie instytucji komisarzy stwierdzał, że chociaż rola ich nie polega na zastępowaniu dowódcy, czy szefa służby to: „[...] jednak obowiązkiem komisarza jest uzupełniać pracę dowódcy (...) przez przejawianie twórczej inicjatywy idącej w parze z pracą dowódcy, czy też szefa służby. [...]”²⁴⁷ Rolę komisarzy jeszcze bardziej wyeksponowano i umocniono uchwałami, które zapadły na VIII Zjeździe RKP(b) w marcu 1919 roku. Decyzje tego Zjazdu rozszerzyły uprawnienia komisarzy jako współodpowiedzialnych za pracę organów zaopatrzenia.

Biorąc pod rozwagę powyższe rozważania można stwierdzić, iż już od 1919 roku komisarze wojskowi zdobyli sobie trwałą pozycję nie tylko jako organ polityczny Armii Czerwonej, ale także jako współdowódcy. Rozszerzenie ich współodpowiedzialności za pracę organów zaopatrywania wojsk stanowiło kolejne novum w pracy sztabu. Trzeba tutaj również zaznaczyć, że mimo

²⁴⁵ J. D. Hittle, Sztab wojskowy. Zarys historyczny, op. cit., s.234-235.

²⁴⁶ Dowódca - uprawnienia operacyjne, komisarz - sprawy pozaoperacyjne (nie operacyjne).

²⁴⁷ Cytat za: J. D. Hittle, Sztab wojskowy. Zarys historyczny, op. cit., s.235.

licznych modyfikacji roli komisarzy, potrafili oni jako swoistego rodzaju grupa polityczno-wojskowa zachować uprawnienia przez cały okres funkcjonowania Armii Czerwonej. Bez wcześniejszego podpisu komisarza żadne rozkazy nie były respektowane.

Uprawnienia tej grupy decydenckiej (współdecydenckiej) spowodowały, że system dowodzenia przyjęty w Armii Czerwonej w czasie wojny z Polską stanowił kompilację zasad przejętych z dawnej armii rosyjskiej z zasadami rewolucyjnymi. W odniesieniu do tych ostatnich zaobserwować możemy wprowadzenie głębokiej kolektywności dowodzenia oraz dominacji członków partii bolszewickiej nad dowódcami (specjalistami wojskowymi).

Kolejnym ważnym elementem, który możemy wyodrębnić w systemie dowodzenia strony rosyjskiej była tzw. zasada funkcyjności. Przejawiała się ona między innymi w tym, że np. na szczeblu centralnym Lenin zwracał się z różnymi poleceniami bezpośrednio do dowódców Frontów, pomijając zarówno szczebel Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki, jak i Naczelnego Dowództwa Armii Czerwonej. Podobnie też członkowie Rad Wojennych np. poszczególnych armii zwracali się w sprawach operacyjnych bezpośrednio do Rady Komisarzy Ludowych pomijając poszczególne szczeble pośrednie struktury dowodzenia. Bardzo często członkowie Rad Wojennych Frontów, którzy byli jednocześnie członkami Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki, prowadzili własną korespondencję operacyjną i polityczną stanowiącą niejako drugi kanał dowodzenia²⁴⁸.

Zasada funkcyjności widoczna była także w pracy sztabowej Naczelnego Dowództwa Armii Czerwonej. Jego dyrektywy, rozkazy i polecenia ustne przekazywane dla Frontów miały w wielu przypadkach charakter sugestii, których wykonanie pozostawione było decyzji dowódców Frontów. Dobitym przykładem tej zasady może być odrzucenie przez Tuchaczewskiego sugestii Kamieniewa dotyczącej wzmocnienia południowego skrzydła Frontu Zachodniego. Jak wykazał późniejszy przebieg wydarzeń wojennych sugestia Naczelnego Dowódcy Armii Czerwonej była ze wszech miar zasadna, zwłaszcza wobec polskiego zamiaru przeciwwuderzenia z południa. Podobnie rzecz wyglądała w kwestii odmowy realizacji dyrektyw głównodowodzącego ze strony Stalina, czy ignorowania przez Budionnego rozkazu Tuchaczewskiego.

O tych przypadkach niesubordynacji, które nie pociągnęły za sobą żadnych konsekwencji natury dyscyplinarnej, Lew Nikulin napisał: „[...] Dowódca Frontu Południowo-Zachodniego Aleksander Jegorow cieszył się wielkim szacunkiem jako jeden z wybitnych wodzów Armii Czerwonej. Mając duże doświadczenie wojskowe i właściwe rozeznanie sytuacji, mógł oczywiście podejmować decyzje, które uważał za słuszne. Nie mógł jednak podjąć odpowiedzialnej decyzji bez zgody członka Rewolucyjnej Rady Wojennej

²⁴⁸ P. Żarkowski, Polska sztuka wojenna w okresie bitwy warszawskiej. Front Środkowy w działaniach manewrowych w sierpniu 1920 roku, op. cit., s.99.

J. Stalina. Od Stalina, członka Rewolucyjnej Rady Wojennej Republiki i członka Komitetu Centralnego, w dużej mierze zależało podejmowanie ważnych decyzji i to on właśnie w gruncie rzeczy sparaliżował Jegorowa i zdezorientował go. Jegorow z konieczności uległ jego autorytetowi. (dalej Nikulin pisał:) Czemuż więc nie wykonano dyrektywy i jak to się stało? Już 2 sierpnia Biuro Polityczne Komitetu Centralnego RKP(b) postanowiło połączyć armie, działające przeciwko Polsce burżuazyjnej, w ramach Frontu Zachodniego (...).

5 sierpnia na plenum KC RKP(b) Rewolucyjna Rada Wojenna Republiki oświadczyła, że do 16 sierpnia wojska radzieckie wkroczą do Warszawy. Sam Tuchaczewski przekonany był o tym, że wkroczenie do Warszawy jest sprawą przesądzoną. Niepokoiła go jednak sytuacja na lewym skrzydle, toteż nalegał, żeby Frontowi Zachodniemu przekazano 1 konną oraz 12 i 14 armię.

12 i 13 sierpnia – były to decydujące dni. Dyrektywę wysłano 11 sierpnia o godzinie trzeciej. W dyrektywie tej powiedziane było wyraźnie, że należy przekazać 1 konną oraz 12 armię, jedynie na końcu dodano prośbę o wypowiedzenie się w tej sprawie. O godzinie 13.35 wysłano tę samą dyrektywę już w formie kategorycznej.

13 sierpnia Tuchaczewski komunikuje naczelnemu dowódcy:

„... Bez Armii Konnej nie będziemy się mogli obejść... Sytuacja wymaga, abym natychmiast przejął armie południowe, opóźnienie budzi we mnie niepokój...”

Stalin i Jegorow, którzy znajdowali się w Aleksandrowsku, wysunęli propozycję, aby całą 1 armię konną jedynie bez dywizji kaukaskiej „ześrodkować natychmiast w rejonie Proskurowa, gdzie 1 armia, pozostając w odwodzie frontu, stworzy grupę manewrową, która będzie użyta w wypadku wystąpienia Rumunii... Z drugiej strony ześrodkowanie 1 armii konnej w odwodach frontu pozwoli oprzeć się na niej jako na najbliższej sile dla wzmocnienia konnicy odcinka krymskiego”.

Z tej odpowiedzi wynika, że dowództwo Frontu Południowo-Zachodniego całkowicie zignorowało dyrektywę naczelnego dowódcy i przeciwstawiło się decyzji podjętej na Plenum KC RKP(b), o której mógł nie wiedzieć Jegorow, ale wiedział Stalin. Nie czekając na odpowiedź naczelnego dowódcy, Rewolucyjna Rada Wojenna Frontu Południowo-Zachodniego wydała rozkaz forsowania Bugu i zajęcia Lwowa.

Kiedy wreszcie Jegorow wydał rozkaz o przekazaniu trzech armii Frontowi Zachodniemu, członek Rewolucyjnej Rady Wojennej Stalin demonstracyjnie odmówił podpisania rozkazu i zakomunikował o tym naczelnemu dowódcy. [...]”²⁴⁹ Powyższy cytat dokładnie obrazuje skomplikowanie systemu dowodzenia strony rosyjskiej w kwestii procesu decyzyjnego i to w bezpośrednich warunkach prowadzenia działań bojowych.

²⁴⁹ Lew Nikulin, Tuchaczewski, Warszawa 1965, s.123-125.

Rekapitulując rozważania na temat organizacji i dowodzenia wojskami liniowymi Armii Czerwonej możemy wysnuć następujące konkluzje:

- Pierwotnie całą Armię Czerwoną, w tym i główny jej komponent bojowy jakim były wojska liniowe zamierzano oprzeć o zaciąg ochotniczy. Zasada ta nie zdała jednak praktycznego egzaminu, dlatego też szybko z niej zrezygnowano opierając się na poborze regularnym.
- Tworząc armię regularną zrezygnowano z tzw. rewolucyjnych kanonów (m.in. obieralności dowódców) a w coraz większym stopniu poczęto dążyć do pozyskiwania dla potrzeb sił zbrojnych fachowo przygotowanych kadr dowódczych. Kadry te rekrutowały się w pierwszej kolejności z tzw. specjalistów wojskowych, za których uważano oficerów z byłej armii rosyjskiej, jak i z przygotowywanych w systemie kursowym nowych dowódców wyłanianych z szeregów czerwonoarmistów.
- Na przełomie 1918/1919 roku ukształtowana została organizacja wojsk liniowych Armii Czerwonej. Podział jej oparty został o zasady funkcjonalne sztuki wojennej. Z tego też względu utworzono związki operacyjne (Fronty, Armie), związki taktyczne (dywizje, brygady) i oddziały (pułki).
- Najwyższym ogniwem operacyjnym (określanym również jako strategiczne) w strukturze organizacyjnej Armii Czerwonej były Fronty. Znajdowały się one w bezpośrednim podporządkowaniu Sztabu Polowego. Fronty utworzone zostały jako wyższe wojskowe struktury operacyjno-strategiczne przewidziane do realizacji określonych celów militarnych Rosji Radzieckiej.
- Przyjęty na szczeblu Frontu system dowodzenia stanowił niejako odbicie systemu dowodzenia szczebla centralnego. Z tego też względu organami dowodzenia Frontu były: Rewolucyjna Rada Wojenna Frontu, Sztab Frontu (m.in. zarządy: operacyjny, administracyjny, komunikacji i łączności), Oddział Polityczny, Inspektoraty: piechoty, kawalerii, artylerii i broni technicznych, Rewolucyjny Trybunał Wojenny i Zarząd Zaopatrywania Frontu.
- W procesie decyzyjnym Frontu dane do decyzji jego dowódcy przygotowywał Sztab Frontu pod kierownictwem szefa sztabu. Decyzję podejmował dowódca Frontu jednakże przed wprowadzeniem jej w życie musiała ona być zaakceptowana przez komisarza – najczęściej członka Rewolucyjnej Rady Wojennej Frontu i szefa sztabu²⁵⁰.

²⁵⁰ W tym przypadku wyjątek stanowił Front Zachodni. Dowódca tego Frontu – Tuchaczewski, ze względu na szczególne zaufanie Lenina otrzymał pozwolenie wydawania dyrektyw bez wymaganej kontrasygnacji. Uprawnienia tego prawie jednak nie wykorzystywał. – P. Zarkowski, Polska sztuka wojenna w okresie bitwy warszawskiej. Front Środkowy w działaniach manewrowych w sierpniu 1920 roku, op. cit., s.100.

- Ważnym i niespotykanym w dotychczasowych systemach dowodzenia w innych armiach elementem było utworzenie i wprowadzenie w życie w Armii Czerwonej instytucji komisarzy wojskowych (politycznych). Dzięki tym osobom funkcyjnym stworzono tzw. kolektywność dowodzenia. Przejawiała się ona w tym, że podobnie jak na szczeblu centralnym, tak i na szczeblach operacyjno-taktycznych każda dyrektywa (rozkaz) wydawana przez dowódcę musiała być bezwzględnie zaakceptowana i podpisana przez komisarza. Brak tego podpisu unieważniał ją.

Zakończenie

Rozegrany w latach 1919-1920 polsko-rosyjski konflikt zbrojny wywarł wielki wpływ na kształtujące się wówczas organa dowodzenia szczebla strategicznego i operacyjnego obu państw. Siły zbrojne zarówno państwa polskiego, jak i formujących się dopiero struktur niespotykanego wcześniej w historii ustroju państwowego, który kształtował się w Rosji Radzieckiej, były zobligowane do ukształtowania własnych systemów i organów dowodzenia. Powstawanie ich było nierozzerwalnie związane z prowadzeniem aktywnych działań zbrojnych. Dlatego też można zaryzykować stwierdzenie, iż każde z ogniw dowodzenia wytworzone na gruncie teoretycznym były niemalże natychmiast weryfikowane praktycznie w warunkach bojowych.

Analizując ówczesny system dowodzenia obu państw, możemy zauważyć, że w odniesieniu do trzech jego podstawowych komponentów (cel – elementy – relacje) dominującą rolę posiadały dwa pierwsze. W stosunku do założonych celów politycznych (strona polska – niepodległość, strona rosyjska – nowy ustrój państwowy), które przetransponowywane na grunt militarny stawały się determinantami tworzenia elementów (organów) kierowniczych sił zbrojnych nie było większych uchybień we wzajemnym ich funkcjonowaniu. Nieścisłości występowały natomiast na gruncie wzajemnych relacji pomiędzy głównodowodzącym, a podległymi mu organami dowodzenia. Przejawiało się to przede wszystkim w naruszaniu przez tego pierwszego uprawnień kompetencyjnych poszczególnych elementów struktury dowodzenia. Naczelnny Wódz często ingerował osobiście w sprawowanie dowodzenia nie tylko szczebla operacyjnego, ale i taktycznego.

Wspomniana wyżej instytucja Naczelnego Wodza (głównodowodzącego) skupiała w swym zakresie kompetencyjnym zarówno naczelne kierownictwo polityczne, jak i wojskowe państwa. W tym zakresie możemy zaobserwować pewną analogię pomiędzy polskim i rosyjskim systemem dowodzenia szczebla strategicznego. Po stronie polskiej naczelne kierownictwo polityczne i wojskowe państwa skupione było w ręku Józefa Piłsudskiego, który piastował urzędy Naczelnika Państwa i Naczelnego Wodza. Niemalże z taki samym przypadkiem mamy do czynienia po stronie rosyjskiej. Tam Włodzimierz Ilicz Lenin, będący szefem rządu (przewodniczącym Rady Komisarzy Ludowych) skupiał w swym ręku również władzę polityczną i wojskową. Podobnie zarówno jeden jak i drugi z wymienionych starali się ingerować nawet w kwestie taktycznego prowadzenia działań zbrojnych. Jedyna różnica polegała na tym, że Lenin, w przeciwieństwie do Piłsudskiego nie podejmował się bezpośredniego (osobistego) dowodzenia na froncie.

Kolejną analogią w zakresie sprawowania dowodzenia, a przede wszystkim dbałości o prawidłową realizację celów politycznych, było utworzenie instytucji (stanowisk) komisarzy politycznych (wojskowych). Jeżeli chodzi o stronę rosyjską to system ten był szczególnie rozbudowany i stanowił

ważny, a zarazem niespotykany w dotychczasowych²⁵¹ systemach dowodzenia w innych armiach element kierowniczy. W wyniku wprowadzenia w Armii Czerwonej komisarzy wojskowych (politycznych) jako osób funkcyjnych stworzono tzw. kolektywność dowodzenia. Występowała ona na wszystkich szczeblach dowodzenia. Przejawiała się natomiast w tym, że zarówno na szczeblu centralnym, jak i na szczeblach operacyjno-taktycznych każda dyrektywa (rozkaz) wydana przez dowódcę musiała być bezwzględnie zaakceptowana i podpisana przez komisarza. Brak tego podpisu unieważniał jej realizację.

Uprawnień takich nie posiadali jednak komisarze polityczni (określani także mianem oficerów politycznych) występujący w organach dowodzenia po stronie polskiej. Podlegali oni bezpośrednio dowódcy danego szczebla organizacyjnego i byli odpowiedzialni za sprawy dotyczące nastrojów politycznych kadry podległych oddziałów (związków operacyjnych i taktycznych). Oprócz tego komisarze polityczni zobligowani byli do dbania o morale wojsk i podnoszenia ich zdolności bojowej.

Należy tutaj dobitnie podkreślić, iż pomimo pewnych cech wspólnych z zakresem zadaniowym komisarzy politycznych (wojskowych) Armii Czerwonej, polscy oficerowie polityczni nie posiadali uprawnień rozkazodawczych, a byli jedynie merytorycznymi doradcami dowódców w zakresie swoich specjalności. Poza tym były to tylko stanowiska, a nie odrębny korpus osobowy kadry politycznej. Niemniej jednak podobieństwo zakresu zadaniowego tej grupy oficerów zarówno strony polskiej, jak i rosyjskiej upoważnia do wyodrębnienia pewnych cech wspólnych.

Analizując proces kształtowania się i organizacji najwyższych organów kierowniczych Wojska Polskiego w latach 1918-1920 należy podkreślić, iż pierwszym organem kierowniczym powstających sił zbrojnych niepodległej Polski była Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu. Z inspiracji tej instytucji, a nawet bezpośrednio z jej struktur, wykształtowane zostały naczelne organa kierownictwa administracyjnego i dowodzenia operacyjnego polskich sił zbrojnych w postaci Ministerstwa Spraw Wojskowych i Sztabu Generalnego Wojska Polskiego.

Pomiędzy tymi dwoma organami kierowniczymi występował – wprawdzie nie zawsze właściwie postrzegany – podział kompetencyjny. Zgodnie z nim w zakresie uprawnień kompetencyjnych Sztabowi Generalnemu powierzone zostały wszystkie kwestie związane z prowadzeniem działań bojowych przez wojska liniowe. W niewielkim tylko stopniu współuczestniczyło w ich realizacji MSWojsk. Głównym zadaniem tego ostatniego organu było kierowanie sprawami administracyjnymi wojska, a więc tymi, które leżały poza obszarem „zainteresowania” wojsk liniowych z punktu widzenia prowadzenia operacji frontowych. Z uwagi jednak na fakt, że praca

²⁵¹ To znaczy do roku 1920.

MSWojsk. ukierunkowana była w czasie trwania wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku przede wszystkim na zaspakajanie potrzeb wojsk prowadzących aktywne działania zbrojne na frontach (głównie zagadnienia związane z mobilizacją, etatami operacyjno-taktycznymi, wyszkoleniem itp.) również i ono odgrywało jedną z decydujących ról w procesie kierowania strategicznego ówczesnymi wojskami.

Powyżej wspomniałem o stanowisku (instytucji) Naczelnego Wodza Wojska Polskiego. Uzupełniając niejako poprzednią konkluzję warto zaznaczyć, iż ten centralny szczebel dowodzenia był bardzo ważnym i pożądanym elementem w procesie kierowania ówczesnymi siłami zbrojnymi. Naczelnny Wódz sprawujący jednocześnie funkcję Naczelnika Państwa skupiał w swym ręku całokształt spraw związanych zarówno z politycznym, jak i militarnym funkcjonowaniem państwa. Dlatego też można powiedzieć, iż przez przyznanie Naczelnemu Wodzowi tych kompetencji zachowana została jedność (jednoosobowość) kierownictwa wojskowo-politycznego państwa na szczeblu strategicznym.

W swoich dotychczasowych rozważaniach często posługiwałem się określeniem instytucja, lub stanowisko Naczelnego Wodza. Użycie tego pierwszego pojęcia uważam za adekwatne w stosunku do faktu, iż Naczelnny Wódz nie działał w próżni a poprzez własny organ planistyczno-operacyjny, którym był Sztab Ścisły Naczelnego Wodza. Ten organ kierowniczy funkcjonował wówczas, gdy Naczelnny Wódz udawał się na front i obejmował osobiste kierownictwo nad określonym fragmentem działań zbrojnych. Wydzielanie tego organu dowodzenia było zjawiskiem pożądanym z uwagi na realizację procesu dowodzenia, ponieważ zapewniało głównodowodzącemu niezbędne minimum w zakresie dysponowania „osobistym” organem planistyczno-operacyjnym.

Ponadto Naczelnny Wódz, jako instytucja, wywierał znaczący wpływ na funkcjonowanie Sztabu Generalnego jak i MSWojsk. Wpływ ten był tym większy, iż nie zostały opracowane konkretne uregulowania kompetencyjne w zakresie działalności i wzajemnych relacji zarówno Naczelnego Wodza, jak i wymienionych organów kierowniczych. Z tego też względu decyzje podejmowane przez ministra spraw wojskowych były często znoszone decyzjami Naczelnego Wodza podejmowanymi przez niego jednoosobowo, bez liczenia się z jakimikolwiek opiniami ministra. W tej sytuacji ten ostatni nie miał prawie żadnego wpływu na decyzje głównodowodzącego.

Podobne zjawisko, aczkolwiek mniej drastyczne, zaobserwować możemy w przypadku relacji decyzyjnych pomiędzy głównodowodzącym, a szefem Sztabu Generalnego. Z tego też względu można stwierdzić, że wspomniane wyżej nieunormowanie zakresów kompetencyjnych z jednej strony i szybki rozwój „wypadków wojennych” z drugiej strony było bezpośrednią przyczyną nadmiernej rozbudowy komórek organizacyjnych (szczególnie MSWojsk.), co dodatkowo komplikowało proces dowodzenia szczebla strategicznego

i angażowało nadmierne siły wykwalifikowanej kadry w pracach tych organów dowodzenia.

Omówione wyżej niedookreślenia kompetencyjne, jak i rozwój przebiegu działań zbrojnych wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku zmuszały ówczesne kierownictwo polskich sił zbrojnych do poszukiwania najbardziej optymalnych rozwiązań w zakresie organizacji i funkcjonowania naczelných organów kierowniczych Wojska Polskiego. Wynikiem tych poszukiwań były przeprowadzane wielokrotnie restrukturyzacje zarówno Sztabu Generalnego, jak i MSWojsk.

Omawiając organizowanie się i funkcjonowanie naczelných organów dowodzenia Wojska Polskiego podczas wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku, należy stwierdzić, że wraz z ich ukształtowaniem się niejako samoczynnie wyodrębnione zostały elementy systemu obronnego późniejszej II Rzeczypospolitej. W analizowanym okresie nakreślone zostały zasady funkcjonowania kierownictwa polityczno-wojskowego państwa jak i jego organów wykonawczo-koordynacyjnych. Wówczas też określono, w oparciu między innymi o doświadczenia wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku zasady użycia sił zbrojnych. Z tego też względu można powiedzieć, że powstały u progu odradzającej się Rzeczypospolitej system dowodzenia i kierowania szczebla strategicznego, już od momentu swego powstania zaczął się przekształcać w system obronny państwa polskiego.

Powracając jednak do analizy procesu kształtowania się i funkcjonowania ówczesnych struktur dowodzenia w Wojsku Polskim możemy przyjąć, iż proces ich tworzenia był nierozzerwalnie związany z tworzeniem i organizacją sił zbrojnych, a w szczególności niezbędnych do prowadzenia działań zbrojnych wojsk liniowych. Priorytet jednak w tym względzie miały struktury dowodzenia, które formowane były wcześniej niż struktury organizacyjne poszczególných związków operacyjnych wojsk liniowych. Na kształt ich też duży wpływ wywierały prowadzone działania wojenne lat 1919-1920. Dosłownie można przyjąć, że poszczególne etapy toczoney wówczas wojny polsko-rosyjskiej były poniekąd również etapami narzucającymi określone czynności organizacyjne w zakresie formowania struktur operacyjno-taktycznych, w tym elementów systemu dowodzenia wojsk liniowych. To wzajemne sprzężenie w odniesieniu do tych ostatnich jest jeszcze bardziej zauważalne, niż w przypadku procesu organizacyjnego naczelných władz wojskowych ówczesnej Rzeczypospolitej.

Omawiając organizowanie i funkcjonowanie organów dowodzenia szczebla operacyjnego nie można całkowicie pominąć prac związanych z organizowaniem wojsk liniowych. Czynności z tego zakresu zostały podjęte jeszcze przed rozpoczęciem działań militarných w polsko-rosyjskim konflikcie zbrojnym. Przystąpiono wówczas do sporządzania ewidencji rezerw osobowych, które zamierzano w przyszłości wykorzystać przy tworzeniu oddziałów zbrojnych oraz rozpoczęto prace nad konstruowaniem pierwszych struktur organizacyjnych wojsk liniowych. Z uwagi na szybki rozwój wydarzeń

wojennych w pierwszej kolejności przystąpiono do formowania jednostek piechoty i kawalerii, które można było stosunkowo łatwo stworzyć, a w następnej kolejności formowane były jednostki artylerii i broni technicznych.

Kolejnym etapem rozbudowy wojsk liniowych było utworzenie tzw. wielkich jednostek broni głównych, którymi były dywizje piechoty i brygady jazdy (kawalerii). Formacje te w swoich organach dowodzenia posiadały swoistego rodzaju podział na dowództwa i sztaby. Rozdział ten był jednak głównie umowny, ponieważ pomimo niego bardzo często zaliczano do dowództwa danej wielkiej jednostki również sztab. Dowództwa te miały w swoim składzie odpowiednie agendy, które stanowiły niejako odbicie agend dowodzenia związków operacyjnych. Z tego też względu sztab dywizji piechoty mógł realizować zadania dowództwa grupy operacyjnej, co też miało miejsce podczas omawianej wojny. Mimo tego, że często tak czyniono, nie było to zjawiskiem pożądanym i negatywnie wpływało na realizację procesu dowodzenia w związku operacyjnym, w którym powyższe rozwiązanie zastosowano.

Podczas wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku swoistego rodzaju renesans przeżyła kawaleria. Po stronie polskiej utworzono dywizję a nawet grupę operacyjną tej broni. Tworzenie jednak tych związków organizacyjnych kawalerii nie było zsynchronizowane z wymogami organizacyjnymi, które należało przeprowadzić w zakresie struktur dowodzenia formacji kawaleryjskich. Między innymi z tego też względu dowództwo Grupy Operacyjnej Jazdy oparte zostało o struktury i organa dowodzenia 1 Dywizji Jazdy, te zaś z kolei bazowały na szczeblach brygadowych. Należy tutaj też wyraźnie zaznaczyć, że pomimo tendencji tworzenia w ówczesnym Wojsku Polskim różnych grup operacyjnych i taktycznych nie tworzone ich osobnych dowództw.

Uważam, iż w tym względzie godne polecenia byłyby rozwiązania wypracowane podczas I wojny światowej przez stronę francuską, gdzie najpierw tworzone dowództwo i sztab, a w następnej kolejności struktury bojowe danej grupy operacyjnej czy taktycznej. Podobne rozwiązania zastosowała u siebie strona rosyjska. Niestety w polskich wojskach liniowych proces ten miał dokładnie odwrotny przebieg. Często też tworząc grupę bojową określonego szczebla anektowano jeden ze sztabów przydzielonych do jej składu oddziałów, co z punktu widzenia skuteczności dowodzenia było zjawiskiem niepożądanym.

W zakresie struktur operacyjno-taktycznych ówczesnych wojsk liniowych strony polskiej związkami operacyjnymi były grupy operacyjne, armie i Fronty (w wyjątkowych wypadkach zadania operacyjne realizowane były przez dywizję). Z wymienionych związków najwyższą formą organizacyjną był Front, a następnie armia. W zakresie organizacji dowództw, to była ona niemalże jednolita dla Frontu jak i armii wchodzących w jego skład. Niewielkie różnice występowały tylko pomiędzy dowództwami różnych Frontów (armii).

Analizując zagadnienia związane z dowodzeniem wojskami nie sposób jest pominąć roli jaką odegrał czynnik ludzki, a przede wszystkim korpus oficerski. Korpus ten był jednak niejednorodny pod względem wyszkolenia ogólnego i reprezentował różny stopień przygotowania w zakresie dowodzenia. Z tego też względu lepiej „rozumieli się” oficerowie wywodzący się z tej samej armii zaborczej, a więc w zakresie dowodzenia wyszkoleni w oparciu o te same zasady. Niestety takich jednostek było niewiele, dominowały natomiast formacje, których kadra dowódcza rekrutowała się ze wszystkich trzech armii zaborczych.

Oprócz czynnika ludzkiego w procesie dowodzenia ważną rolę zajmują jego środki. W tym zakresie sprawowanie dowodzenia oparte było na wyspecjalizowanych oddziałach łączności, w dyspozycji których znajdowały się techniczne środki dowodzenia. Jednak ilość tych technicznych środków dowodzenia nie zawsze była wystarczająca, z tego też powodu do zabezpieczenia procesu dowodzenia wykorzystywano inne, nietechniczne formy łączności. Wśród nich dominującym sposobem była sieć kurierów, gońców i łączników oraz gołębi pocztowych²⁵². Z tej ostatniej formy łączności korzystała również Kwatera Główna Naczelnego Wodza.

Po stronie rosyjskiej podobnie jak i po stronie polskiej ukształtowanie omawianego systemu dowodzenia, a przede wszystkim jego elementów nastąpiło jeszcze przed rozpoczęciem bezpośrednich działań wojennych. Dlatego też można powiedzieć, że ukształtowane w latach 1917-1920 naczelne organa kierowania i dowodzenia Radzieckich Sił Zbrojnych (Gwardii a następnie Armii Czerwonej) z niewielkimi zmianami zostały utrzymane podczas wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku.

W strategicznych i operacyjnych organach dowodzenia Armii Czerwonej wyraźnie zauważalny jest prymat kierownictwa politycznego nad wojskowym. Prymat ten nie był jednorazowy ale wyraźnie możemy zaobserwować w tym względzie stałe rozszerzanie uprawnień oddziaływania komórek politycznych (partyjnych) w siłach zbrojnych.

Jednak nie wszystkim kwestiom związanym z dowodzeniem wojskami mogli sprostać funkcjonariusze partyjni. Z tego też względu w organach dowodzenia sił zbrojnych Rosji Radzieckiej niezbędna stała się konieczność posiadania wykwalifikowanej kadry dowódczej. Spowodowała ona to, iż stanowiska szefów sztabów obsadzano wykwalifikowanymi oficerami z armii carskiej. Takie praktyki przyczyniły się do wzrostu roli tego ogniwa dowodzenia. Rola szefa sztabu nie była jednak eksponowana, przez co pozostawał on w cieniu dowódcy i komisarza.

W zakresie dowodzenia Armią Czerwoną w początkowym okresie ścierały się różne koncepcje z zakresu tworzenia systemów dowodzenia i określania ich zakresów kompetencyjnych. Różnice te dobitnie możemy

²⁵² Po stronie rosyjskiej oprócz gołębi pocztowych wykorzystywano także psy meldunkowe.

zaobserwować na przykładzie wojsk liniowych. Pierwotnie ich organizację (jak i całych sił zbrojnych) zamierzano oprzeć na zaciągu ochotniczym. Zasada ta nie zdała jednak praktycznego egzaminu, dlatego też szybko z niej zrezygnowano wprowadzając pobór regularny.

Niemalże analogiczna sytuacja miała miejsce w kwestii dowodzenia, gdzie dowódca miał być wybierany przez Radę Żołnierską, a komisarz oddelegowany do danego oddziału przez odpowiedni szczebel organizacji partyjnej. Rekomendacje te nie były jednak równoznaczne z ich kwalifikacjami, dlatego też tworząc armię regularną zrezygnowano z tzw. rewolucyjnych kanonów (m.in. obieralności dowódców), a w coraz większym zakresie poczęto dążyć do pozyskiwania dla potrzeb sił zbrojnych fachowo przygotowanych kadr dowódczych. Kadry te rekrutowały się w pierwszej kolejności z tzw. specjalistów wojskowych, za których uważano oficerów z byłej armii rosyjskiej, jak i z przygotowanych w systemie kursowym nowych dowódców wyłanianych z szeregów czerwonarmistów.

Organizacja wojsk liniowych Armii Czerwonej ukształtowana została na przełomie 1918/1919 roku. Podział jej podobnie jak i wojsk liniowych strony polskiej oparty został o zasady funkcjonalne sztuki wojennej. Z tego też względu utworzono związki operacyjne (Fronty, armie), związki taktyczne (dywizje, brygady) i oddziały (pułki).

Najwyższym ogniwem operacyjnym (określanym również jako strategiczne) w strukturze organizacyjnej Armii Czerwonej były Fronty. Znajdowały się one w bezpośrednim podporządkowaniu Sztabu Polowego. Fronty utworzone zostały jako wyższe struktury operacyjno-strategiczne przewidziane do realizacji określonych celów militarnych.

System dowodzenia występujący na szczeblu Frontu był niejako odbiciem systemu dowodzenia szczebla centralnego. Z tego też względu organami dowodzenia Frontu były: Rewolucyjna Rada Wojenna Frontu, Sztab Frontu (m.in. zarządy: operacyjny, administracyjny, komunikacji i łączności), Oddział Polityczny, Inspektoraty: piechoty, kawalerii, artylerii i broni technicznych, Rewolucyjny Trybunał Wojenny i Zarząd Zaopatrywania Frontu.

W procesie decyzyjnym Frontu dane do decyzji jego dowódcy przygotowywał Sztab Frontu pod kierownictwem szefa sztabu. Decyzję podejmował dowódca Frontu, jednakże przed wprowadzeniem jej w życie musiała ona być zaakceptowana przez komisarza – najczęściej członka Rewolucyjnej Rady Wojennej Frontu – i szefa sztabu.

Zamykając dotychczasowe rozważania możemy stwierdzić, że zarówno po jednej jak i drugiej stronie konfliktu da się zaobserwować tendencje do improwizacji w zakresie dowodzenia działaniami zbrojnymi. Owe improwizacje potraktować należy też jako cenne źródło doświadczeń w zakresie wprowadzania nowych form i metod dowodzenia. Bezpośrednim „poligonem” weryfikującym błędy tych improwizacji były toczone działania bojowe. Owe działania bojowe realizowane podczas omawianej na stronicach niniejszego

opracowania wojny polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku wywarły znaczący wpływ na sposób organizacji oraz realizacji dowodzenia strategicznych i operacyjnych szczebli organizacyjnych. Wyciągnięte z tej wojny wnioski posłużyły w obu państwach za podstawę funkcjonowania systemów dowodzenia sił zbrojnych w okresie pokojowym, jak i znalazły odzwierciedlenie w sprawowaniu dowodzenia w II wojnie światowej.

Bibliografia

1. Dokumenty archiwalne:

Archiwum Akt Nowych w Warszawie:

- Akta gen. Lucjana Żeligowskiego.
- Archiwum Ignacego Jana Paderewskiego.
- Archiwum Zofii i Jędrzeja Moraczewskich.
- Kancelaria Cywilna Naczelnika Państwa.
- Protokoły Posiedzeń Rady Ministrów.

Centralne Archiwum Wojskowe w Warszawie:

- Dowództwo Armii Hallera.
- Dowództwa Armii.
- Dowództwa Frontów.
- Dywizje i Brygady Kawalerii.
- Dywizje i Brygady Piechoty.
- Gabinet Ministra Spraw Wojskowych.
- Generalny Inspektorat Sił Zbrojnych.
- Grupy operacyjne i taktyczne.
- Komisja Wojskowa Tymczasowej Rady Stanu i Rady Regencyjnej.
- Kwatera Główna MSWojsk.
- Naczelne Dowództwo Wojsk Polskich /Oddziały: I, II, III, IV
Seksja Ogólna/.
- Rada Wojskowa Ministerstwa Spraw Wojskowych.
- Sztab Główny (Generalny).
- Sztab Ministerstwa Spraw Wojskowych /Oddziały: I, III, IV,
V, VI/.
- Wiceministrowie Spraw Wojskowych.
- Wojskowe Biuro Historyczne (rękopisy i maszynopisy).

2. Dokumenty opublikowane:

- Bitwa warszawska Tom 1, Bitwa nad Bugiem 27.VII.-7.VIII.1920, cz.1 i 2, Dokumenty, Warszawa 1935.
- Bitwa warszawska Tom 2, Bitwa nad Wisłą 7.VIII.-12.VIII.1920, Dokumenty, (księga 1, cz. 2), Warszawa 1938 i (księga 1, cz. 1), Warszawa 1939.
- Janusz CISEK [red:], Sąsiedzi wobec wojny 1920 roku. Wybór dokumentów, Londyn 1990.
- Diekriety Sowietskoj Własti, t. I, Moskwa 1957.
- Diriektiwy Gławnoho Komandowania Krasnoj Armii (1917-1920). Sbornik dokumentow, Moskwa 1969.
- Diriektiwy Komandowania Frontow Krasnoj Armii (1917-1922 g.). Sbornik dokumentow w 4-ch tomach, Moskwa 1971-1978.
- Dokumenty i materiały do historii stosunków polsko-radzieckich, t. 1-3, Warszawa 1957-1964.

- Dokumenty Naczelnego Komitetu Narodowego 1914-1917, Kraków 1917.
- Michał FRUNZE, Dzieła wybrane, Warszawa 1953.
- Kazimierz KUMANIECKI, Odbudowa Państwowości Polskiej. Najważniejsze dokumenty 1912 – styczeń 1924, Warszawa-Kraków 1924.
- Kazimierz KUMANIECKI, Zbiór najważniejszych dokumentów do powstania państwa polskiego 1912-1919, Warszawa 1920.
- Włodzimierz LENIN, Korespondencja wojenna 1917-1920, Warszawa 1958.
- Włodzimierz LENIN, O obronie socjalistycznej ojczyzny, Warszawa 1969.
- Włodzimierz LENIN, O Sowieckiej Armii, Moskwa 1958.
- Włodzimierz LENIN, O wojnie, armii i wojennej nauce, Moskwa 1965.
- Włodzimierz LENIN, O walce przeciwko wojnie imperialistycznej, Warszawa 1950.
- Włodzimierz LENIN, O wojnie, armii i obronie ojczyzny, Warszawa 1959.
- Jan MISZTAŁ, Odbudowa i rozwój państwowości polskiej w świetle dokumentów 1908-1921, Gliwice 1993.
- Józef PIŁSUDSKI, Pisma zbiorowe. Wydanie prac dotychczas drukiem ogłoszonych, t. 1-10, Warszawa 1989.
- Bogusław POLAK, Walka o polską granicę wschodnią 1918-1921. Wybór źródeł, Koszalin 1993.
- Polsko-Sowiecka wojna 1919-1920, cz. 1, Moskwa 1994.
- Spis władz wojskowych 1918-1921, Warszawa 1936.
- Marek TARCZYŃSKI [red:], Bitwa niemieńska 29.VIII-18.X.1920. Dokumenty operacyjne, cz. 1 (29.VIII-19.IX.), Warszawa 1998.
- Marek TARCZYŃSKI [red:], Bitwa warszawska 13-28.VIII.1920. Dokumenty operacyjne, cz.1 (13-17.VIII.); cz.2 (17-28.VIII.), Warszawa 1995-1996.
- Wybór dokumentów do bitwy warszawskiej, [w:] „Wojskowy Przegląd Historyczny”, cz. I-IX, z lat 1991-1992 i 1995.
- Wybór źródeł do bitwy warszawskiej, Relacje, [w:] „Wojskowy Przegląd Historyczny”, cz. VII, 1992.

3. Literatura:

1. Opracowania, monografie:

- Andrzej ALBERT (Wojciech ROSZKOWSKI), Historia Polski 1914-1994, t. 1-2, Warszawa 1995.

- Henryk BAGIŃSKI, Wojsko Polskie na Wschodzie 1914-1920, Warszawa 1921.
- Jan BARTLEWICZ, Flotylla pińska i jej udział w wojnie polsko-sowieckiej 1918-1920, Warszawa 1933.
- Stanisław BIEGAŃSKI, U progu niepodległości Polski – wrzesień 1918-marzec 1919, Londyn 1990.
- Mieczysław BIERNACKI, Działania armii konnej Budionnego w kampanii polsko-rosyjskiej 1920 roku, Warszawa 1924.
- Bitwa Warszawska 1920 r. – Aspekty militarne. Materiały z sympozjum INH AON, Warszawa 1995.
- Michał BOBRZYŃSKI, Wskrzeszenie Państwa Polskiego, t. I-II, Kraków 1920-1925.
- Tadeusz BÖHM, Z dziejów naczelnych władz wojskowych II RP, Warszawa 1994.
- Jan CIAŁOWICZ, Manewr na Mozyrz i Kalenkowicze 4/III-12/III. 1920, Warszawa 1925.
- Norman DAVIES, Orzeł Biały – Czerwona gwiazda. Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920, Kraków 1997.
- Dziesięciolecie Intendentury Polskiej Siły Zbrojnej 1918-1928, Warszawa 1929.
- Stanisław FERET, Polska sztuka wojenna 1918-1939, Warszawa 1972.
- Stanisław FERET, Siły zbrojne i sztuka wojenna w Polsce w latach 1919-1939, Warszawa 1959.
- A. FLIDERBAUM, Organizacja armii, Warszawa 1919.
- Andrzej GARLICKI, Józef Piłsudski 1867-1935, Warszawa 1988.
- Waław GĄSIOROWSKI, Historia Armii Polskiej we Francji, cz. 1 i 2, Warszawa-Bydgoszcz 1931-1939.
- Wojciech GIEŁŻYŃSKI, Budowanie Niepodległej, Paryż 1985.
- Jerzy GODLEWSKI, Wybrane zagadnienia polskiego planowania wojennego w latach 1919-1939, Gdańsk 1982.
- Graždanskaja wojna i wojenna interwencja w SSSR, Moskwa 1987.
- J. D. HITTLE, Sztab wojskowy. Zarys historyczny, Warszawa 1961.
- Jerzy HOLZER, Jan MOLENDĄ, Polska w pierwszej wojnie światowej, Warszawa 1967.
- Witold HUPERT, Zajęcie Małopolski Wschodniej i Wołynia w 1919 roku, Lwów 1928.
- Henryk JABŁOŃSKI, Narodziny Drugiej Rzeczypospolitej (1918-1919), Warszawa 1962.
- Michał KALININ, O wychowaniu komunistycznym i obowiązku żołnierskim, Warszawa 1960.

- Michał KLIMECKI, Polsko-ukraińska wojna o Lwów i Galicję Wschodnią 1918-1919, Warszawa 2000.
- Adam KORTA, Zarys historii radzieckiej sztuki wojennej w okresie wojny domowej w ZSRR (1918-1920 r.), Warszawa 1951.
- Adam KOSESKI, Janusz SZCZEPAŃSKI [red:], Wojna polsko-bolszewicka 1920 roku na Mazowszu. Materiały konferencji naukowej z 18 sierpnia 1995 r., Pułtusk 1996.
- Kornel KRZECZUNOWICZ, Ostatnia kampania konna. Działania jazdy polskiej przeciw Armii Konnej Budionnego w 1920 roku, Londyn 1971.
- Księga pamiątkowa dziesięciolecia odzyskania niepodległości przez Polskę, Kraków 1928.
- Marian KUKIEL, Zarys historii wojskowości w Polsce, Londyn 1993.
- Marian KUKIEL, Z doświadczeń kampanii roku 1920 na Ukrainie i w Małopolsce, Warszawa 1924.
- Tadeusz KUTRZEBA, Wyprawa kijowska 1920 roku, Warszawa 1937.
- Otton LASKOWSKI, Encyklopedia Wojskowa, t. 1-8, Warszawa 1931-1939.
- Henryk LEWANDOWSKI, Zarys organizacji Armii Radzieckiej oraz charakterystyka przeobrażeń działań w wojnie domowej w ZSRR w latach 1918-1920, Warszawa ASG 1961.
- Semen W. LIPICKIJ, Leninskoje rukowodztwo oboronoi strany. Sozdanie i diejatielnost wyższych organow rukowodztwa oboronoi Sowietsoj respubliki 1917-1920, Moskwa 1979.
- Wacław LIPINSKI, Walka zbrojna o niepodległość Polski 1905-1918, Warszawa 1935.
- Grzegorz ŁUKOMSKI, Bogusław POLAK, Mieczysław WRZOSEK, Wojna polsko-bolszewicka 1919-1920, t. 1-2, Koszalin 1990.
- Stefan MOSSOR, Sztuka wojenna w warunkach nowoczesnej wojny, Warszawa 1986.
- Lew NIKULIN, Tuchaczewski, Warszawa 1965.
- Stanisław ORDON, Polska Marynarka Wojenna 1918-1930, Gdynia 1965.
- Janusz OSICA, O kształt odrodzonej, Warszawa 1978.
- Jan ORZECZOWSKI, Dowodzenie i sztaby, t. 1-4, Warszawa 1974-1986.
- Andrzej PEPLŃSKI, Wywiad w wojnie polsko-bolszewickiej 1919-1920, Warszawa 1999.
- Tadeusz PISKOR, Wyprawa wileńska, Warszawa 1919.

- Tadeusz PISKOR, Działania dywizji kawalerii na Ukrainie, od 20.IV. do 20.VI. 1920, Warszawa 1926.
- Władysław POBÓG-MALINOWSKI, Najnowsza Historia Polityczna Polski, t. 2, cz. 1 i 2, Gdańsk 1990.
- Adam PRZYBYLSKI, Działania wstępne w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 roku, Warszawa 1928.
- Adam PRZYBYLSKI, Wojna Polska 1918-1921, Warszawa 1930.
- Witold PUTNA, K Wisle i obratno, Moskwa 1927.
- Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, Warszawa 1970.
- Dariusz RADZIWIŁŁOWICZ, Błękitna Armia, Pruszków 1997.
- Stanisław ROZWADOWSKI, Tadeusz Jordan Rozwadowski – Generał broni, Warszawa 1994.
- Jan RZEPECKI, Rodowód wojska Drugiej Rzeczypospolitej, Warszawa 1998.
- Józef SIEROCIŃSKI, Armia Polska we Francji. Dzieje wojsk generała Hallera na obczyźnie, Warszawa 1929.
- Jan SOBCZAK, Pierwsze dni rewolucji. Kronika 6.XI.-3.XII. 1917 r., Warszawa 1977.
- Roman STARZYŃSKI, Zarys nauki organizacji sił zbrojnych, Warszawa 1930.
- Piotr STAWECKI [red:], Zarys dziejów wojskowości polskiej w latach 1864-1939, Warszawa 1990.
- Jerzy SZYDŁOWSKI, Polski Sztab Generalny, Warszawa 1919.
- Jeremiasz ŚLIPIEC, Drogi niepodległości. Polska i Ukraina 1918-1921, Warszawa 1999.
- Bolesław WOSZCZYŃSKI, Ministerstwo Spraw Wojskowych 1918-1921. Zarys organizacji i działalności, Warszawa 1972.
- Mieczysław WRZOSEK, Wojsko Polskie i operacje wojenne lat 1918-1921, Białystok 1988.
- Lech WYSZCZELSKI, Bitwa na przedpolach Warszawy, Warszawa 2000.
- Lech WYSZCZELSKI, Kijów 1920, Warszawa 1999.
- Lech WYSZCZELSKI, Niemen 1920, Warszawa 1994.
- Lech WYSZCZELSKI, Sztuka wojenna w wojnie polsko-rosyjskiej 1919-1920 r., Warszawa 1994.
- Lech WYSZCZELSKI, Warszawa 1920, Warszawa 1995.
- Bolesław ZAWADZKI, System obronny w 1920 roku, Warszawa 1926.
- Paweł ŻARKOWSKI, Polska sztuka wojenna w okresie bitwy warszawskiej. Front Środkowy w działaniach manewrowych w sierpniu 1920 roku, Warszawa 2000.

2. Wspomnienia, pamiętniki:

- Leon BERBECKI, Pamiętniki generała broni, Katowice 1959.

- Jan BORKOWSKI, Rok 1920: wojna polsko-radziecka we wspomnieniach i dokumentach, Warszawa 1990.
- Józef DOWBOR-MUŚNICKI, Moje wspomnienia, Warszawa 1935.
- Władysław GRABSKI, Myśl o Rzeczypospolitej, Kraków 1988.
- Józef HALLER, Pamiętniki, Londyn 1964.
- Jan JACYNA, 1918-1923 w wolnej Polsce. Przeżycia, Warszawa 1927.
- Aleksander JEGOROW, Lwow-Warszawa. Wzaimodziejstwie frontow, Moskwa 1929.
- Zygmunt LASOCKI, Wspomnienia szefa administracji Polskiej Komisji Likwidacyjnej i Komisji Rządzącej, Kraków 1931.
- Franciszek LATINIK, Bój o Warszawę. Rola wojskowego gubernatora i I armii w bitwie o Warszawę, Bydgoszcz 1930.
- Mieczysław LEPECKI, Pamiętnik adiutanta Marszałka Piłsudskiego, Warszawa 1988.
- Jan NOWAK, Wspomnienia z ławy rządowej, Kraków 1938.
- Aleksandra PIŁSUDSKA, Wspomnienia, Warszawa 1989.
- Józef PIŁSUDSKI, Rok 1920; Michaił TUCHACZEWSKI, Pochód za Wisłę, Łódź 1989.
- Marian PORWIT, Spojrzenie poprzez moje życie, Warszawa 1989.
- Maciej RATAJ, Pamiętniki 1918-1927, Warszawa 1965.
- Jewgienij SIERGIEJEW, Od Dźwiny ku Wiśle, Warszawa 1925.
- Władysława SIKORSKI, Nad Wisłą i Wkrą. Studium z polsko-rosyjskiej wojny, Lwów 1928.
- Franciszek SKIBIŃSKI, Ułańska młodość 1917-1939, Warszawa 1989.
- Borys SZAPOZNIKOW, Na Wisle. K historii kampanii 1920 g., Moskwa 1924.
- Borys SZAPOZNIKOW, Warszawskaja operacyja. Konspekt, Moskwa 1933.
- Stanisław SZEPTYCKI, Front litewsko-białoruski, 10 marca 1919-30 lipca 1920 roku, Kraków 1925.
- Lew TROCKI, Moje życie, Warszawa 1930.
- Michaił TUCHACZEWSKI, Pisma wybrane, t. I-II, Warszawa 1966.
- Wincenty WITOS, Moje wspomnienia, t.1-3, Paryż 1964-1965.
- Stanisław WOJCIECHOWSKI, Moje wspomnienia, Lwów 1938.
- Lucjan ŻELIGOWSKI, Wojna w roku 1920. Wspomnienia i rozważania, Warszawa 1990.

3. Artykuły:

- A. A., Jazda Budiennego. (przekład z rosyjskiego), [w:] „Bellona”, t. IV/1921, z.4.

- Janusz ALBRECHT, Czerwona jazda w 1920 roku, [w:] „Bellona”, t. IV/1921, z.10.
- Armia bolszewicka, [w:] „Bellona”, t. III/1920, z.9.
- L. FITOWSKI, Jazda bolszewicka, [w:] „Bellona”, t. VII/1922, z.3.
- L. FITOWSKI, Organizacja jazdy bolszewickiej, [w:] „Bellona”, t. V/1922, z.2.
- Andrzej GARLICKI, Piotr STAWECKI, W sprawie rozkazu gen. Rozwadowskiego, [w:] „Wojskowy Przegląd Historyczny” Nr 1/1987.
- Włodzimierz GIEROWSKI, Analiza żywych sił Polski w październiku 1918 roku, [w:] „Bellona”, t. XLI/1933.
- Włodzimierz GIEROWSKI, Królewsko-Polska Komisja Wojskowa, [w:] „Niepodległość”, t. IV/1934.
- Wacław JĘDRZEJEWICZ, Czerwony Sztab Generalny, [w:] „Bellona” t. IV/1921, z.12.
- Wacław JĘDRZEJEWICZ, Rosja. (Reorganizacja wojska. Organizacja piechoty. Obowiązkowa służba wojskowa.), [w:] „Bellona”, t. VIII/1922, z.1.
- Wacław JĘDRZEJEWICZ, Rosja. (Wprowadzenie systemu milicyjnego w wojsku sowieckim), [w:] „Bellona”, t. XII/1923, z.3.
- Wacław JĘDRZEJEWICZ, System milicyjny w wojsku sowieckim, [w:] „Bellona”, t. IV/1921, z.11.
- Józef MUSZYŃSKI, Początki sił zbrojnych II Rzeczypospolitej, [w:] „Wojskowy Przegląd Prawniczy”, Nr 4/1968.
- Tadeusz MONCZULEWICZ, Łączność wojskowa w latach 1914-1930, [w:] „Wojskowy Przegląd Techniczny”, Nr 2/1970.
- Kazimierz PINDEL, Najwyższe władze polityczne oraz naczelne władze wojskowe w systemie obronnym II Rzeczypospolitej, [w:] „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” Nr 3(124)/1985.
- Stefan POMARAŃSKI, Na marginesie niemieckich planów organizacji Wojska Polskiego w czasie wojny światowej, [w:] „Niepodległość”, t. II/1930.
- Władysław SIKORSKI, Podstawy organizacji naczelných władz wojskowych w Polsce, [w:] „Bellona”, t. XII/1923, z. 1 i 2.
- Stanisław STARZEWSKI, Dowodzenie i administrowanie w wojsku, [w:] „Bellona”, t. V/1922, z. 3.
- Roman STARZYŃSKI, Nieznane zasady organizacji wojska, [w:] „Bellona”, t. XXIX/1928.
- Piotr STAWECKI, Wskreszenie Wojska Polskiego na przełomie lat 1918-1919, [w:] „Studia i Materiały do Historii Wojskowości”, t. 29.

- Jerzy SZYDŁOWSKI, Polski Sztab Generalny, [w:] „Bellona”, z. 1/1919 r.
- Benedykt WILKOWICZ, Prawne aspekty tworzenia jednolitych sił zbrojnych w początkach II Rzeczypospolitej, [w:] „Zeszyty Naukowe Wojskowej Akademii Politycznej” Nr 3(124)/1985.
- Bolesław WOSZCZYŃSKI, O najwyższych władzach wojskowych w świetle protokołów Rady Wojennej z 1923 roku [w:] „Wojskowy Przegląd Historyczny”, Nr 3-4/1969.
- Bolesław WOSZCZYŃSKI, Sprawa generała Tadeusza Rozwadowskiego, [w:] „Wojskowy Przegląd Historyczny” Nr 3/1966.

Załączniki

ZAŁĄCZNIK NR 1.

1918 LISTOPAD 11, WARSZAWA – DEKRET RADY REGENCYJNEJ DO NARODU POLSKIEGO O PRZEKAZANIU WŁADZY WOJSKOWEJ J. PIŁSUDSKIEMU.

Wobec grożącego niebezpieczeństwa zewnętrznego i wewnętrznego, dla ujednostajnienia wszelkich zarządzeń wojskowych i utrzymania porządku w kraju, Rada Regencyjna przekazuje władzę wojskową i naczelne dowództwo wojsk polskich, jej podległych, Brygadierowi Józefowi Piłsudskiemu.

Po utworzeniu Rządu Narodowego, w którego ręce Rada Regencyjna, zgodnie ze swoimi poprzednimi oświadczeniami, zwierzchnią władzę państwową złoży, Brygadier Józef Piłsudski władzę wojskową, będącą częścią zwierzchniej władzy państwowej, temuż Rządowi Narodowemu zobowiązuje się złożyć, co stwierdza podpisem tej odezwy.

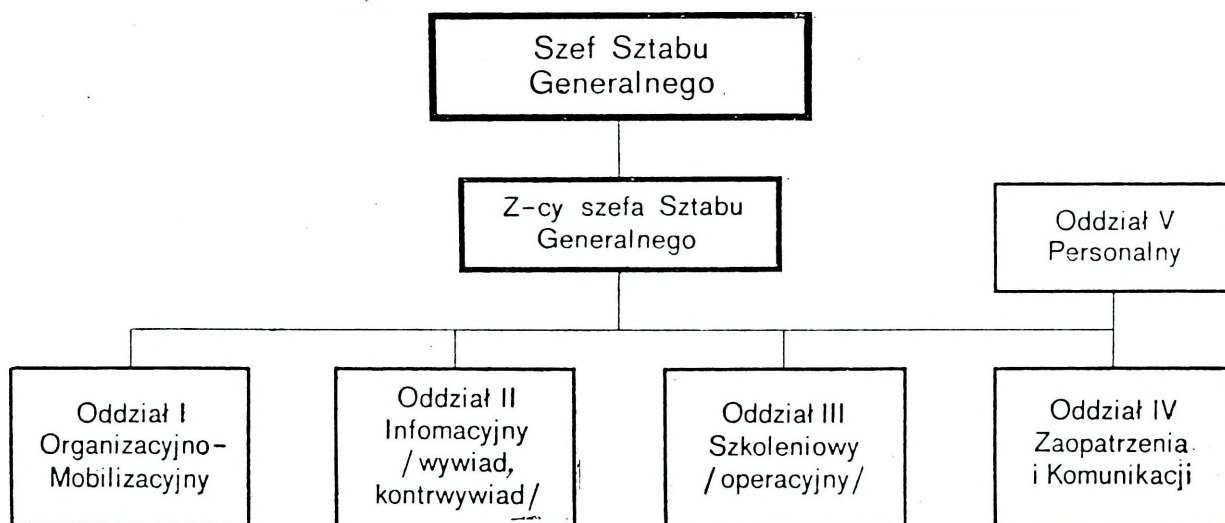
Dan w Warszawie, dnia 11 listopada 1918 roku.

Aleksander Kakowski
Józef Ostrowski
Zdzisław Lubomirski
Józef Piłsudski

Źródło: Jan Misztal, Odbudowa i rozwój państwowości polskiej w świetle dokumentów 1908-1921, Gliwice 1993, s.165 /dok. nr 76/.

ZAŁĄCZNIK NR 2.

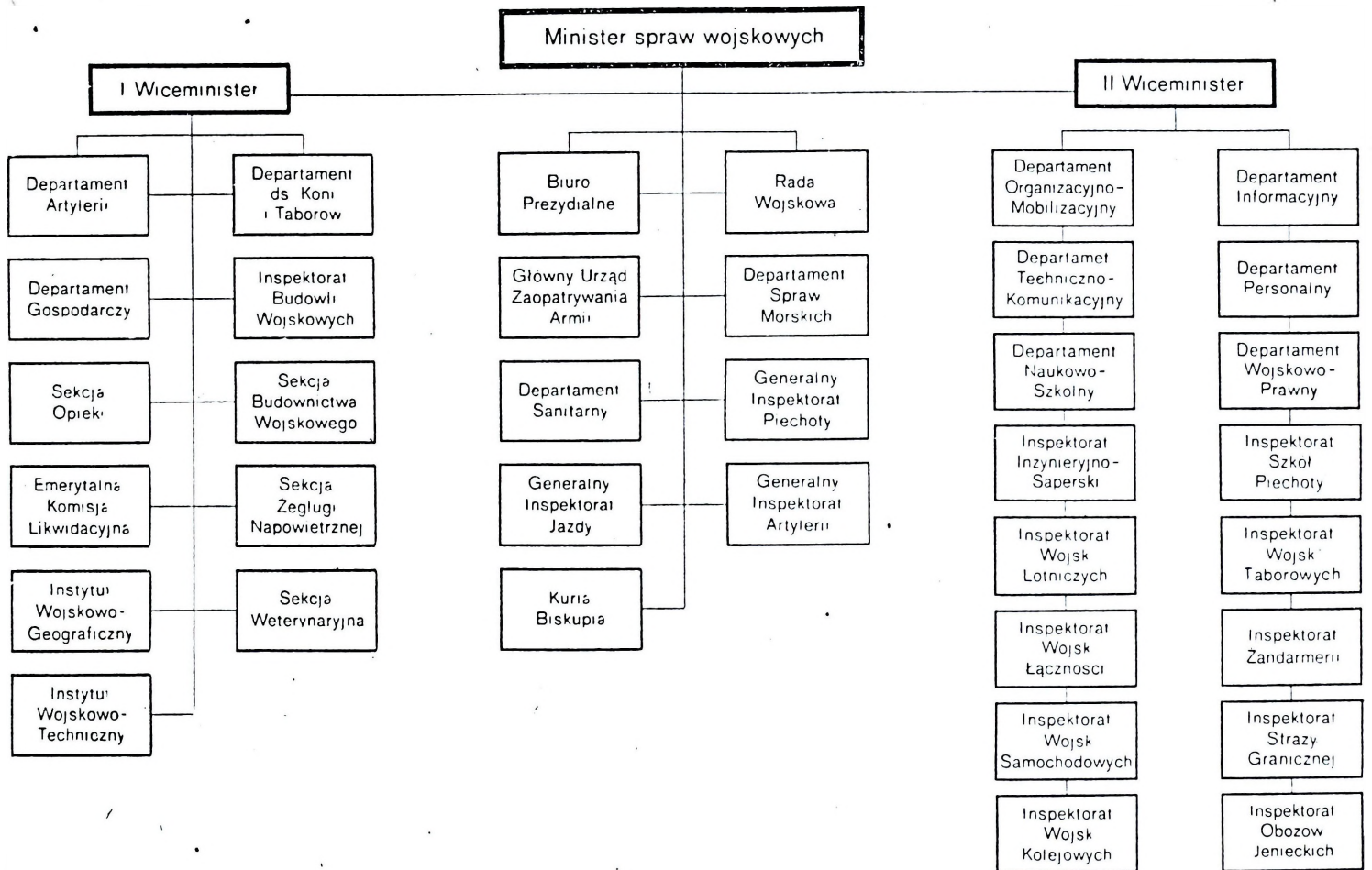
RAMOWA STRUKTURA SZTABU GENERALNEGO WP (1918-1920).



Źródło: Jan Orzechowski, Dowodzenie i sztaby. Okres międzywojenny (1918-1939), t. 3, Warszawa 1980, s. 303.

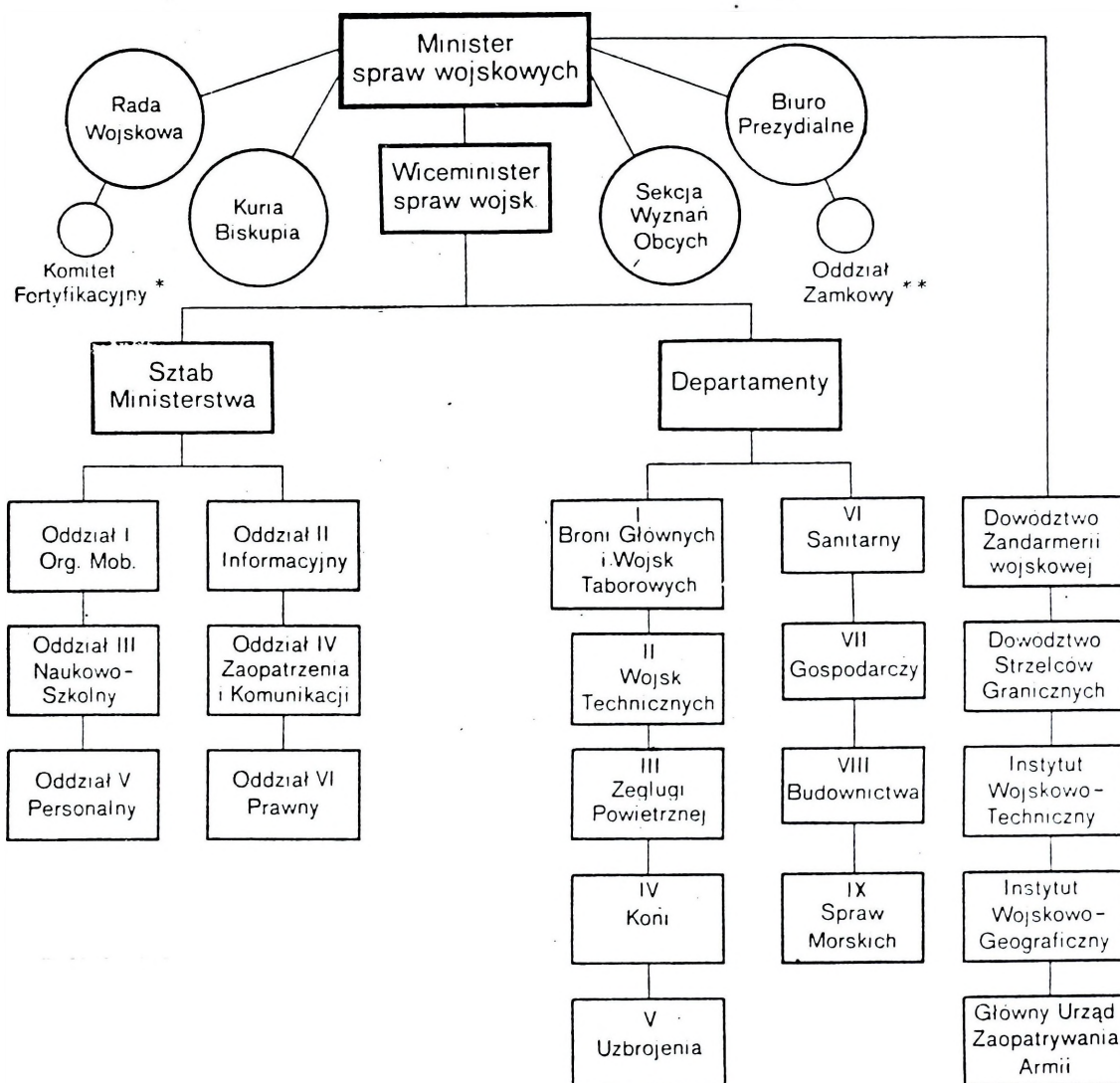
ZAŁĄCZNIK NR 3.

RAMOWA STRUKTURA MINISTERSTWA SPRAW WOJSKOWYCH (stan na grudzień 1919 roku).



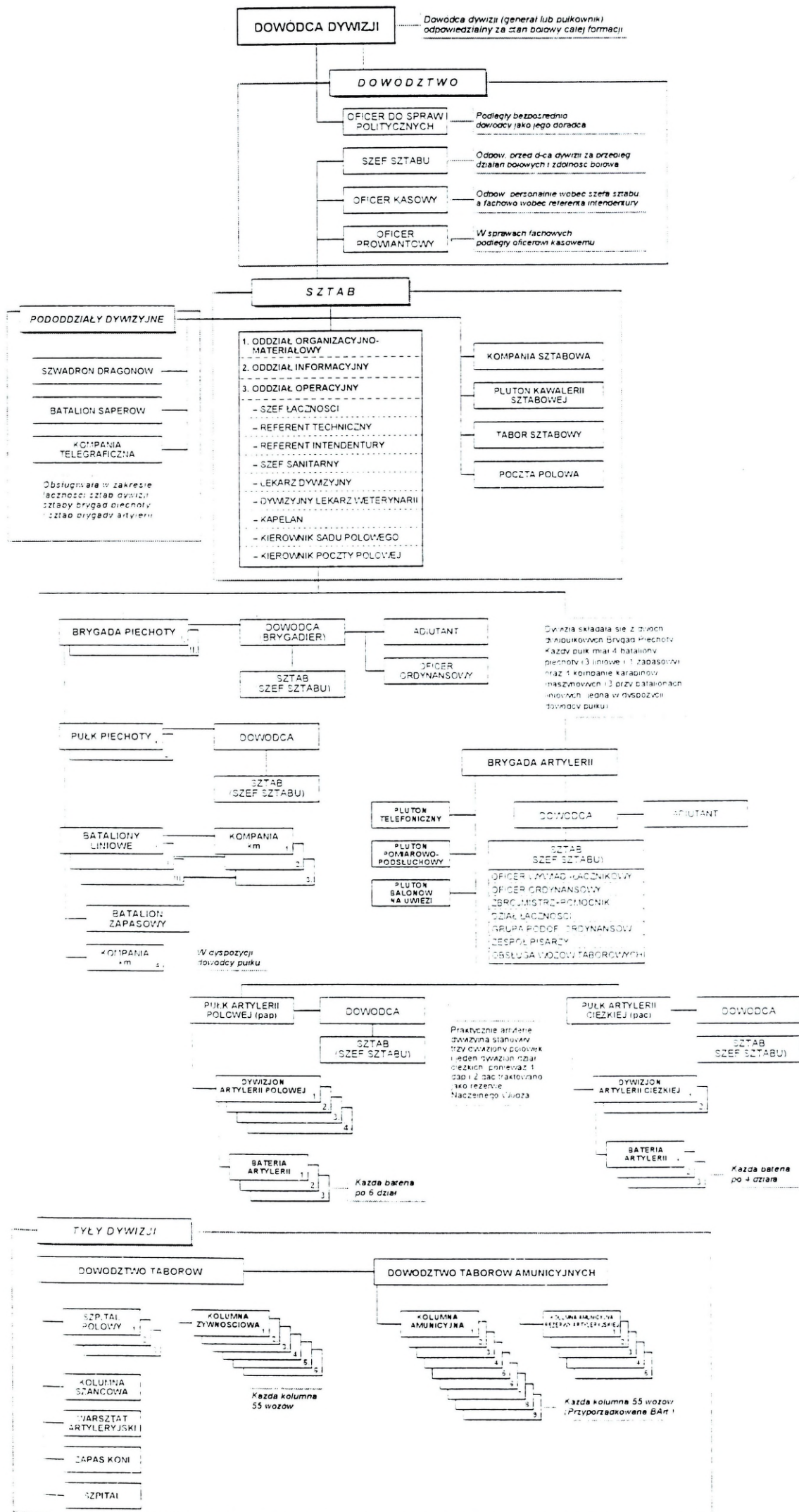
Źródło: Jan Orzechowski, Dowodzenie i sztaby. Okres międzywojenny (1918-1939), t. 3, Warszawa 1980, s. 297.

RAMOWA STRUKTURA MINISTERSTWA SPRAW WOJSKOWYCH
(w 1920 roku).



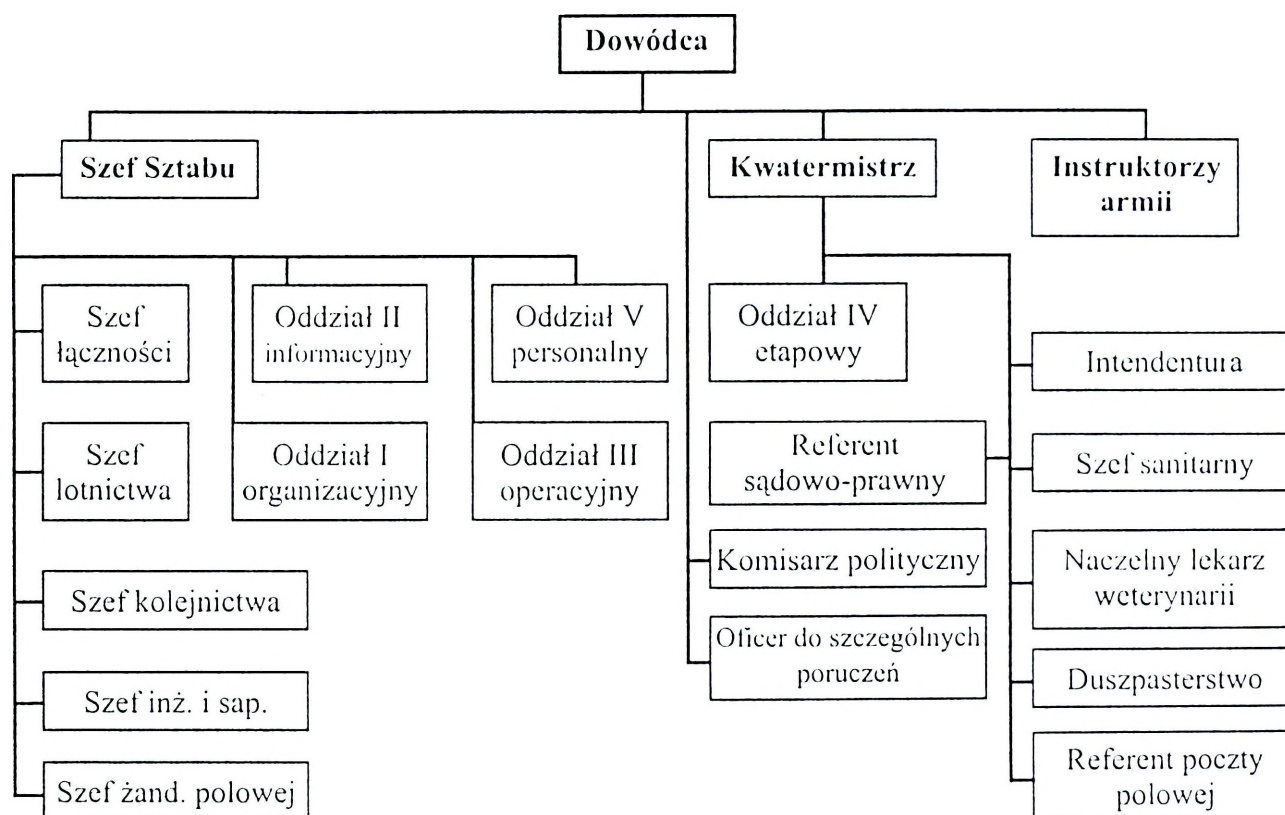
Źródło: Jan Orzechowski, Dowodzenie i sztaby. Okres międzywojenny (1918-1939), t. 3, Warszawa 1980, s. 301.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA POLSKIEJ DYWIZJI PIECHOTY



Źródło: CAW: Naczelne Dowództwo WP, Oddział I, Sygn. I.301.7.4.

STRUKTURA ORGANIZACYJNA DOWÓDZTW FRONTÓW (ARMII)
WOJSKA POLSKIEGO



Źródło: Paweł Żarkowski, Polska sztuka wojenna w okresie bitwy warszawskiej. Front Środkowy w działaniach manewrowych w sierpniu 1920 roku, Warszawa 2000, s. 64.

ZAŁĄCZNIK NR 7.

W SPRAWIE NAJWYŻSZEJ RADY WOJENNEJ (TELEGRAM DO N. I. PODWOJSKIEGO)

1 kwietnia 1918

Do kierowania sprawami obrony kraju powołuje się Najwyższą Radę Wojenną, do której zadań należy:

- a). wytyczanie resortowi wojskowemu i resortowi marynarki wojennej podstawowych zadań w zakresie obrony państwa;
- b). wytyczanie resortom obrony zadań w zakresie organizacji sił zbrojnych kraju (armii i floty);
- c). koordynowanie działalności armii i floty oraz rozstrzyganie wszystkich zagadnień dotyczących zarówno resortu wojskowego, jak i resortu marynarki wojennej;
- d). czuwanie nad wykonywaniem przez resorty obrony powierzonych im zadań i
- e). systematyczne gromadzenie danych faktycznych o wszystkich wojskowych, którzy ze względu na swoją wiedzę i doświadczenie bojowe nadają się do objęcia wyższych stanowisk w dowództwie wojskowym.

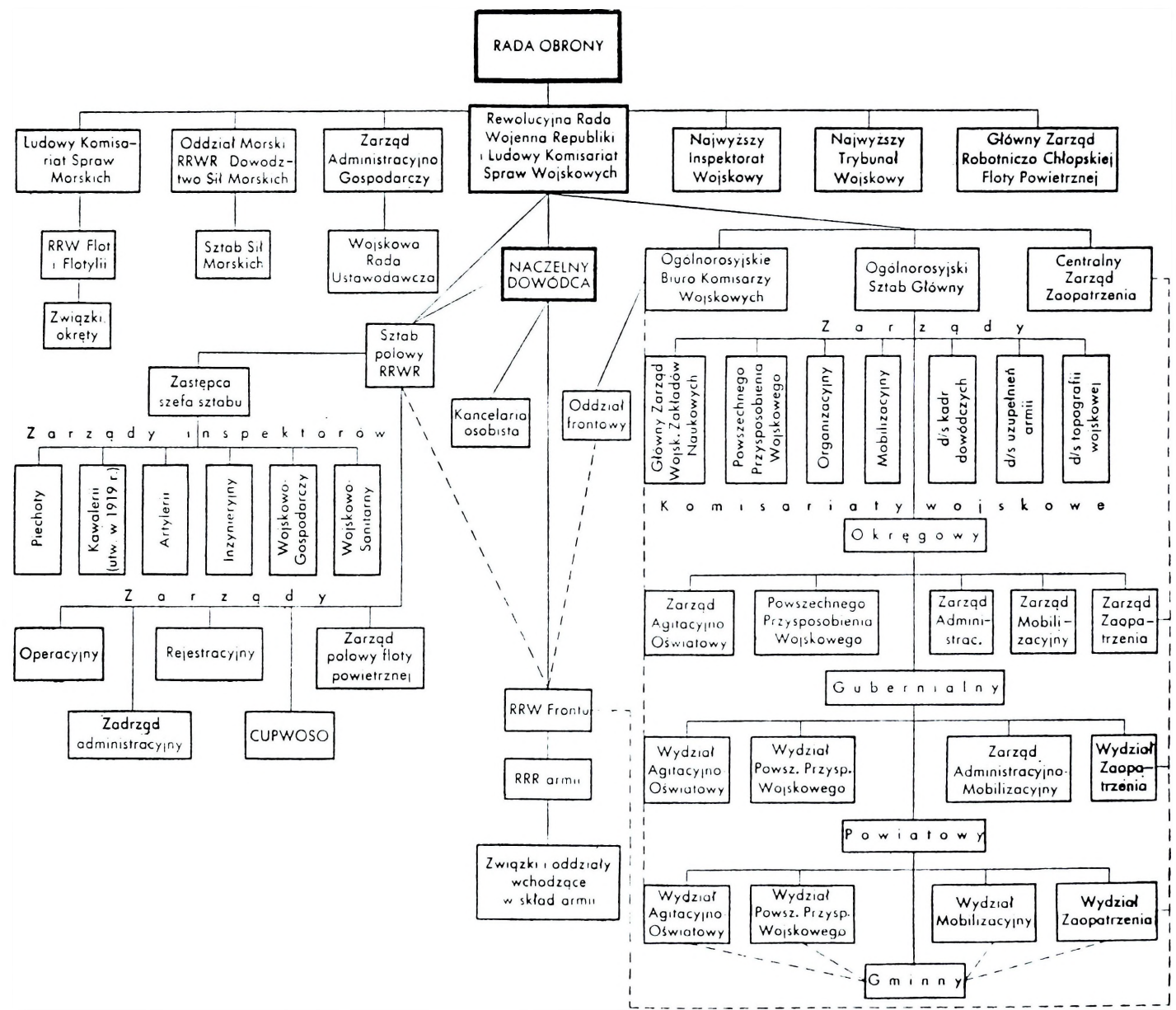
W skład Najwyższej Rady Wojennej wchodzi:

1. W charakterze przewodniczącego – Ludowy Komisarz Spraw Wojskowych;
2. Ludowy Komisarz Spraw Morskich, członek kolegium Ludowego Komisarjatu Spraw Wojskowych;
3. Dwaj specjaliści wojskowi, posiadający wiedzę wojskową i doświadczenie bojowe, oraz jeden specjalista w dziedzinie marynarki wojennej, również posiadający wiedzę wojskową i doświadczenie bojowe.

Przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych
W. Uljanow (Lenin).

Źródło: Włodzimierz Lenin, Korespondencja wojenna 1917-1920, Warszawa 1958, s.60.

ORGANIZACJA CENTRALNEGO KIEROWNICTWA
ARMII CZERWONEJ



Źródło: Radzieckie Siły Zbrojne 1918-1968, Warszawa 1970, s.69.

ZAŁĄCZNIK NR 9.

DYREKTYWY DLA REWOLUCYJNEJ RADY WOJENNEJ REPUBLIKI

23 kwietnia 1919 roku

Tow. Sklański!

Dotyczy to właściwie tego, co zostało wczoraj postanowione.

Trzeba bardzo prędko, n a t y c h m i a s t:

- 1). ułożyć tekst dyrektywy KC do wszystkich „nacjałów” o jedności (fuzji) wojskowej;
- 2). dać ją również do prasy dla szeregu artykułów;
- 3). o powszechnym przysposobieniu wojskowym (wziąć 100% a nie 75%) n a t y c h m i a s t, jeszcze dziś przygotować projekt dekretu;
- 4). obliczyć: 24 000 dowódców. Jeżeli wziąć po 1 na 10 to można utworzyć armię liczącą 240 000.

Sprawdzić i przyjąć niezwłocznie jako normę dla CUSu zarówno Rosji, jak i Ukrainy.

Lenin.

Źródło: Włodzimierz Lenin. Korespondencja wojenna 1917-1920, Warszawa 1958, s.205.

ZAŁĄCZNIK NR 10.

PROJEKT DYREKTYWY KC W SPRAWIE JEDNOŚCI WOJSKOWEJ.

Zważywszy:

- 1). że RFSRR zmuszona jest w sojuszu z bratnimi Republikami Radzieckimi Ukrainy, Łotwy, Estonii, Litwy i Białorusi prowadzić walkę obronną przeciwko wspólnemu wrogowi – światowemu imperializmowi oraz popieranej przezeń czarnosecińskiej i białogwardyjskiej kontrrewolucji;
- 2). że koniecznym warunkiem zwycięskiego zakończenia tej wojny jest jednolite dowództwo nad wszystkimi oddziałami Armii Czerwonej i jak najściślejsza centralizacja w dysponowaniu wszystkimi siłami i zasobami republik socjalistycznych, a w szczególności całym aparatem zaopatrzenia wojskowego oraz transportem kolejowym, jako nadzwyczaj ważnym materialnym czynnikiem wojny, który ma pierwszorzędne znaczenie nie tylko dla wykonania operacji wojennych, lecz także dla zaopatrzenia Armii Czerwonej w sprzęt wojenny, ekwipunek i żywność.

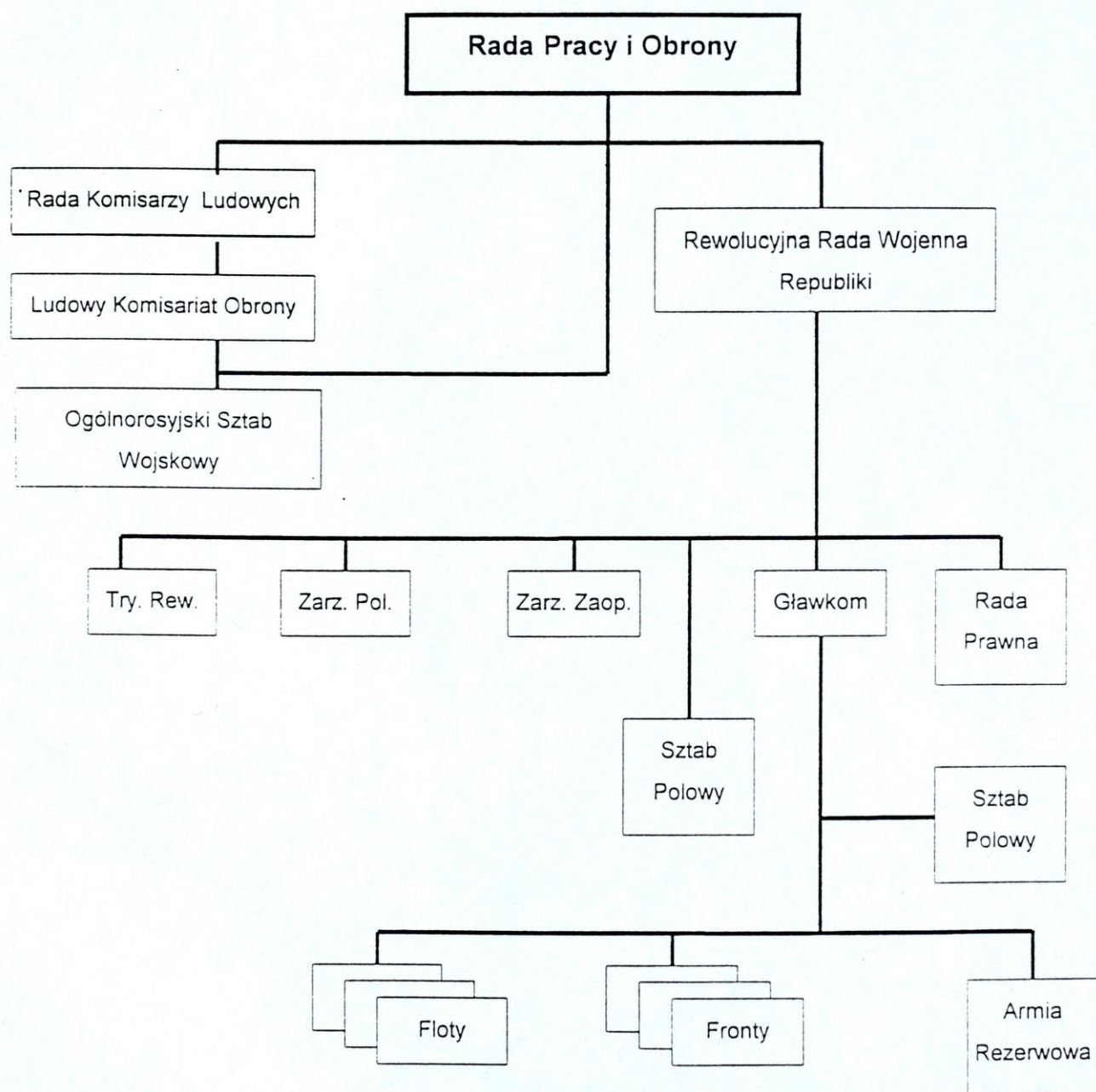
KC RKP uchwalił:

- 1). uznać za rzecz bezwarunkowo konieczną na cały okres socjalistycznej wojny obronnej scalenie całego zaopatrzenia Armii Czerwonej pod jednolitym kierownictwem Rady Obrony i innych centralnych instytucji RFSRR;
- 2). uznać za rzecz bezwarunkowo konieczną na cały okres socjalistycznej wojny obronnej scalenie aparatu zarządzania transportem kolejowym i całą siecią kolejową na obszarze bratnich republik socjalistycznych w rękach Ludowego Komisariatu Komunikacji RFSRR;
- 3). uznać za rzecz nie dającą się pogodzić z interesami obrony istnienie w bratnich Republikach radzieckich odrębnych organów zaopatrzenia Armii Czerwonej i odrębnych komisariatów komunikacji oraz domagać się przekształcenia ich na czas wojny w oddziały organów zaopatrzenia Armii Czerwonej RFSRR i Ludowego Komisariatu Komunikacji RFSRR, pozostające pod bezpośrednim kierownictwem i całkowicie podporządkowane centralnym organom zaopatrzenia Armii Czerwonej RFSRR i Ludowego Komisariatu Komunikacji RFSRR;
- 4). uznać za podlegające uchyleniu wszystkie dekryty o zaopatrzeniu Armii Czerwonej i transporcie kolejowym względnie administracji siecią kolejową, o ile są one sprzeczne z uchwałami i dekretami regulującymi zaopatrzenie Armii Czerwonej RFSRR oraz regulującymi zarząd transportem kolejowym i siecią kolejową RFSRR.

Lenin
Stalin

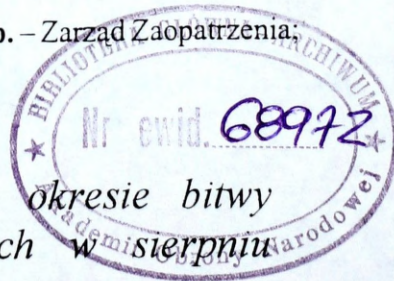
Źródło: Włodzimierz Lenin, Korespondencja wojenna 1917-1920, Warszawa 1958, s.206-207.

SCHEMAT SYSTEMU KIEROWANIA STRATEGICZNEGO
I DOWODZENIA DZIAŁANAMI ZBROJNYMI ARMII CZERWONEJ



Tryb. Rew. – Trybunał rewolucyjny; Zarz. Pol. – Zarząd Polityczny; Zarz. Zaop. – Zarząd Zaopatrzenia;
Gławkom – Głównodowodzący

Źródło: Paweł Żarkowski, *Polska sztuka wojenna w okresie bitwy warszawskiej. Front Środkowy w działaniach manewrowych w sierpniu 1920 roku*, Warszawa 2000, s.213.



~~S/4652~~
~~Cryst. 355,9~~